

HISTORY, PHILOSOPHY AND JURISPRUDENCE: REVIEW OF CONSTITUTIONAL LAW, CRIMINAL

Collective monograph

ISBN 979-8-89292-725-3

DOI 10.46299/ISG.2024.MONO.LEGAL.2

BOSTON(USA)-2024

ISBN – 979-8-89292-725-3

DOI – 10.46299/ISG.2024.MONO.LEGAL.2

*History, philosophy and
jurisprudence: review of
constitutional law, criminal
process and judicial system*

Collective monograph

Boston 2024

Library of Congress Cataloging-in-Publication Data

ISBN – 979-8-89292-725-3

DOI – 10.46299/ISG.2024.MONO.LEGAL.2

Authors – Shchirskaya V. Tkalia O. Karpova N., Piestsov R., Sukhytska N.,
Havronska T., Derkachova N., Крамаренко Ю., Antoniuk U., Antoniuk L.,
Хомутенко В., Мотигін Д., Stolyarskiy O.

REVIEWER

Romanova Alona – Doctor of Law, Associate Professor, Professor at the Department of
Theory and Philosophy of Law, Constitutional and International Law of the Institute of
Law, Psychology and Innovative Education of Lviv Polytechnic National University.

Strelchenko Oksana – Doctor of law, Professor of the Department of Public
Administration and Administration of the National Academy of Internal Affairs,
Professor.

Published by Primedia eLaunch

<https://primediaelaunch.com/>

Text Copyright © 2024 by the International Science Group(ism-konf.com) and authors.

Illustrations © 2024 by the International Science Group and authors.

Cover design: International Science Group(ism-konf.com). ©

Cover art: International Science Group(ism-konf.com). ©

All rights reserved. Printed in the United States of America. No part of this
publication may be reproduced, distributed, or transmitted, in any form or by any means,
or stored in a data base or retrieval system, without the prior written permission of the
publisher. The content and reliability of the articles are the responsibility of the authors.
When using and borrowing materials reference to the publication is required.

Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication,
which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors
of Sciences, research workers and practitioners from Europe and Ukraine. The articles
contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science.

The recommended citation for this publication is:

**History, philosophy and jurisprudence: review of constitutional law, criminal
process and judicial system:** collective monograph / Shchirskaya V. – etc. –
International Science Group. – Boston : Primedia eLaunch, 2024. 172 p. Available at :
DOI – ISG.2024.MONO.LEGAL.2

TABLE OF CONTENTS

1.	CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY	
1.1	Shchirskaya V.¹ ЗАХОДИ СПЕЦІАЛЬНОГО ТА ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ АБО УТРИМАННЮ МІСЦЬ ДЛЯ НЕЗАКОННОГО ВЖИВАННЯ, ВИРОБНИЦТВА ЧИ ВИГОТОВЛЕННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН АБО ЇХ АНАЛОГІВ ¹ Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Training pre-trial investigation bodies of the Odessa State University of Internal Affairs, Odessa, Ukraine	6
1.2	Tkalia O.¹ CORRUPTION AS A TRANSNATIONAL PROBLEM ¹ кафедра конституційного та адміністративного права і процесу, Чорноморського національного університету ім.Петра Могили, м. Миколаїв, Україна	40
2.	CRIMINAL PROCESS AND CRIMINOLOGY	
2.1	Karpova N.¹, Piestsov R.², Sukhytska N.², Havronska T.², Derkachova N.² PECULIARITIES OF CONDUCTING CRIMINAL PROCEEDINGS AGAINST THE CHAIRMAN AND DEPUTY CHAIRMAN OF THE NATIONAL AGENCY FOR THE PREVENTION OF CORRUPTION ¹ Faculty of law, Academician Yuri Bugay International University of Science and Technology, Ukraine ² Department of Jurisprudence and Branch Legal Disciplines Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, Ukraine	73
2.1.1	КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ГОЛОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО АГЕНТСТВА З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ	74
2.1.2	КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЗАСТУПНИКІВ ГОЛОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО АГЕНТСТВА З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ	83
2.1.3	ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ ЗАТРИМАННЯ ГОЛОВИ ТА ЗАСТУПНИКА ГОЛОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО АГЕНТСТВА З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ	88
2.1.4	ОСОБЛИВОСТІ ПІДСЛІДНОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЩОДО ГОЛОВИ ТА ЗАСТУПНИКА ГОЛОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО АГЕНТСТВА З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ	90

2.1.5	ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ЩОДО ГОЛОВИ ТА ЗАСТУПНИКА ГОЛОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО АГЕНТСТВА З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ	91
2.1.6	ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ ГОЛОВИ ТА ЗАСТУПНИКА ГОЛОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО АГЕНТСТВА З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ	92
2.1.7	ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ ВІДСТОРОНЕННЯ ВІД ПОСАДИ ГОЛОВИ ТА ЗАСТУПНИКА ГОЛОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО АГЕНТСТВА З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ	94
2.1.8	ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ ЗВІЛЬНЕННЯ З ПОСАДИ ГОЛОВИ ТА ЗАСТУПНИКА ГОЛОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО АГЕНТСТВА З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ ВНАСЛІДОК ВИНЕСЕННЯ ОБВИНУВАЛЬНОГО ВИРОКУ ЩОДО НЬОГО	96
2.2	Крамаренко Ю. ¹ КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВО- ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ ¹ Кафедра кримінально-правових дисциплін, Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна	98
3.	ENVIRONMENTAL LAW	
3.1	Antoniuk U. ¹ , Antoniuk L. ² ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФЕКЦІЙНОЇ ТА ХІМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЕКОЛОГО- ПРАВОВІ ТА МЕДИЧНІ АСПЕКТИ ¹ Department of Civil and Commercial Law and Process Ivano-Frankivsk Law School National University Odessa Law Academy, Ukraine ² Department of Children's Infectious Diseases Ivano-Frankivsk National Medical University, Ukraine	108
4.	FORENSIC EXAMINATION	
4.1	Хомутенко В. ¹ , Мотигін Д. ¹ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В РАМКАХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ¹ Одеський НДЕКЦ МВС України, судовий експерт	134

5.	INTERNATIONAL LAW	
5.1	Stolyarskiy O. ¹ FEATURES OF THE MAIN THEORIES OF INTERPRETING THE ESSENCE OF INTERNATIONAL LAW IN FOREIGN SCIENTIFIC DOCTRINE ¹ Department of International Law, the faculty of international relations, Lviv National University named after Ivan Franko, Lviv, Ukraine	151
	REFERENCES	160

SECTION 1. CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

DOI: 10.46299/ISG.2024.MONO.LEGAL.2.1.1

1.1 Заходи спеціального та індивідуального запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів

***Анотація:** присвячена дослідженню заходів спеціального та індивідуального запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.*

***Ключові слова:** спеціальні та індивідуальні заходи запобігання організації, наркотичні засоби, єдиний реєстр досудових розслідувань центр соціальної адаптації.*

Аннотация. Статистическая служба по борьбе с незаконным обращением за наркотиками и наркотиками для людей, имеющих незаконный статус, нерегулярно сталкивается с наркотиками, психотропными заболеваниями и психическими расстройствами.

***Ключевые слова:** специальные и индивидуальные подходы к организации, наркотики засухи, санитарно-гигиенические условия и адаптация.*

***Abstract:** Statte is associated with a special session of the special one and of the special purpose of the organ of the organization for illegal implantation, illegal treatment and drug trafficking, psychotropic speech abo alia analogy.*

***Keywords:** specials and enduaries go in for organisations, drugs, the register of pre-trial services, the center of social adaptation.*

Постановка проблеми Відповідно до ст. 3 Конституції України, здоров'я людини належить до найвищих соціальних цінностей. У ст. 49 Основного Закону задекларовано право кожного на його охорону. Відтак ефективна протидія посяганням на здоров'я населення є надзвичайно важливим чинником розбудови правової та соціальної держави європейського зразка.

Протидія незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів¹ є пріоритетним завданням діяльності кожної кравіни Європи.

Пошук шляхів запобігання злочинам у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів слугував предметом дискусій у працях Ю. В. Александрова, А. М. Бабенка, В. А. Бублейникова, В. В. Василевича, В. В. Голіни, О. П. Гороха, В. О. Глушкова, О. М. Джужі, І. О. Доброреца, А. І. Долгової, В. І. Женунтія, О. О. Житного, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, Т. Л. Кальченко, О. Г. Колба, О. М. Костенка, О. Г. Кулика, О. М. Литвинова, О. В. Наден, Є. С. Назимка, Д. Й. Никифорчука, І. В. Однолько, В. І. Осадчого, Г. І. Піщенка, В. Г. Пшеничного, А. В. Савченка, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна та ін.

Водночас проблемні питання кримінально-правової та кримінологічної протидії організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів досліджували А. А. Афанасьєв, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. В. Дорош, М. Й. Коржанський, Є. Ю. Кулієв, О. М. Лемешко, А. А. Музика, О. І. Перепелиця, І. Г. Поплавський, Е. В. Расюк, О. М. Стрільців, Є. В. Фесенко, М. С. Хруппа, В. П. Шадрін, В. С. Яловик та ін.

¹ Наркотичні засоби – речовини природні чи синтетичні, препарати, рослини, включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Наркотичні засоби і наркотики в цьому дослідженні вжито як синоніми.

Психотропні речовини – речовини природні чи синтетичні, препарати, природні матеріали, включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин – заборонені до обігу на території України речовини синтетичні чи природні, не включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, хімічна структура та властивості яких подібні до хімічної структури й властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких вони відтворюють.

Прекурсори наркотичних засобів і психотропних речовин (далі – прекурсори) – речовини, які використовуються для виробництва, виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (Закон України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» від 15 лютого 1995 р. № 60/95-ВР).

У Концепції реалізації державної політики у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів до 2023 року головними проблемами, які потребували розв'язання, було визнано: високий рівень попиту на наркотичні засоби та психотропні речовини, а також лікарські засоби, зловживання якими може викликати наркотичну залежність; низьку ефективність діяльності органів виконавчої влади, спрямованої на реалізацію державної політики у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; неналежний рівень міжвідомчої координації та практичної взаємодії центральних органів виконавчої влади у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів; відсутність належного контролю за виробництвом, виготовленням, придбанням, зберіганням, відпуском, обліком, перевезенням, пересиланням наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, а також лікарських засобів, зловживання якими може викликати наркотичну залежність; низький рівень поінформованості населення щодо наслідків розповсюдження наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, а також лікарських засобів, зловживання якими може викликати наркотичну залежність, вживання зазначених засобів і речовин не за медичним призначенням; недостатність вжиття заходів, спрямованих на реабілітацію осіб із наркотичною залежністю; здійснення незаконного транзиту наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів територією України.

Розв'язання зазначених проблем можливе за умов здійснення на державному рівні заходів щодо протидії поширенню наркоманії та боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів².

² Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів на 2011-2015 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2010 р. № 1808-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1808-2010-p>.

До сьогоднішнього часу, однією з проблем залишається саме місце, для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Якщо в кримінальному законодавстві України застосовують поняття «місце для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», то в законодавстві зарубіжних країн використовують інші терміни, зокрема «кубло» (КК республік Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан), «приміщення» (КК республік Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Молдова, Туркменістан, Болгарія, Китайської Народної Республіки), «житло» (КК Грузії), «підпільна нарколабораторія для незаконного виробництва наркотичних засобів, їх аналогів або прекурсорів, психотропних речовин або їх аналогів» (КК Грузії), «лабораторія з незаконного виготовлення чи переробки наркотичних засобів або психотропних речовин» (КК Республіки Узбекистан).

Найбільш повно поняття місця в цьому контексті визначено в українському кримінальному законодавстві, адже воно включає і місця для вживання, і виробництва, і виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Розглядаючи об'єктивну сторону досліджуваних злочинів, варто відмітити, що в КК зарубіжних держав здебільшого передбачено кримінальну відповідальність за аналогічні вітчизняному кримінальному законодавству дії, зокрема за організацію, утримання та надання вищезазначених місць, що свідчить про доцільність та обґрунтованість встановлення кримінальної відповідальності саме за ці діяння.

Водночас у законодавстві окремих зарубіжних країн є певні особливості, що стосуються досліджуваних діянь об'єктивної сторони цих злочинів.

Так, у ст. 332 КК Республіки Білорусь встановлено відповідальність за організацію або утримання кубел для вживання не лише наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, а й інших одурманюючих засобів, а також надання приміщень із цією метою.

Аналізуючи форми об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 332 КК Республіки Білорусь, слід зазначити, що законодавець цієї країни, на нашу думку, найбільш правильно диференціював відповідальність за вчинення досліджуваного злочину, зокрема за найменш небезпечні діяння (надання приміщення для вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи інших засобів, що викликають одурманення) він встановив відповідальність у ч. 1 цієї статті. Відповідальність за більш небезпечні діяння (організація або утримання притонів для виготовлення, переробки та/або вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи інших засобів, що викликають одурманення) визначено в ч. 2 цієї самої статті.

Заслужує на увагу також позиція диференціації кримінальної відповідальності в кримінальному законодавстві Грузії, де в одній статті передбачено кримінальну відповідальність за організацію або утримання підпільних нарколабораторій для незаконного виробництва наркотичних засобів, їх аналогів чи прекурсорів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 266), а в іншій – надання житла чи інших приміщень для незаконного вживання наркотичних засобів, їх аналогів, психотропних речовин, їх аналогів (ст. 271).

Законодавство Китайської Народної Республіки передбачає відповідальність лише за надання приміщення третім особам для вживання наркотиків. Причому вказується лише на два способи вживання наркотиків – перорально, тобто споживаючи через рот, та шляхом ін'єкції.

Аналіз особливостей цього злочину за КК Республіки Болгарія дає змогу виділити позитивний момент, що полягає в криміналізації організації вживання наркотичних речовин без вказівки на місце вчинення таких дій (ст. 354 б).

Якщо суб'єкт злочину, передбаченого ст. 317 КК України, загальний, тобто це фізична осудна особа, яка досягла 16 років, то в КК зарубіжних країн відповідальність за аналогічні злочини встановлена з 16 років (КК

республік Азербайджан, Вірменія, Молдова, Казахстан, Киргизія, Узбекистан, Таджикистан, Китайської Народної Республіки), з 14 років (КК

Грузії), 14 або 18 років (КК Республіки Болгарія). Тобто в зарубіжному кримінальному законодавстві встановлено загальний, занижений та підвищений вік кримінальної відповідальності за ці злочини. Водночас у певних випадках для кваліфікованого складу цих злочинів характерний спеціальний суб'єкт – службова особа.

У КК зарубіжних країн кваліфікуючими ознаками аналогічних злочинів вважають: учинення злочину групою осіб за попередньою змовою та організованою групою; учинення злочину організованою злочинною групою та злочинною організацією (ст. 219 КК Республіки Молдова); учинення злочину групою осіб із використанням службового становища, особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених главою «Злочини, пов'язані з наркотиками» (ст. 266 КК Грузії); учинення злочину неодноразово, із корисливих мотивів, щодо неповнолітнього чи особи, яка проходить курс дезінтоксикаційної терапії, організованою групою (ст. 271 КК Грузії); учинення злочину групою осіб за попередньою змовою або організованою групою, неодноразово (ст. 238 КК Азербайджанської Республіки); учинення злочину групою осіб за попередньою змовою (ст. 252 КК Киргизької Республіки); учинення злочину організованою групою, з використанням службового становища, у навчально-виховних установах (ст. 274 КК Республіки Вірменія); учинення злочину з використанням службового становища, неодноразово, злочинною групою (ст. 302 КК Республіки Казахстан); учинення злочину повторно, організованою групою, з використанням службового становища (ст. 205 КК Республіки Таджикистан); учинення злочину повторно (ст. 297 КК Республіки Туркменістан).

Таким чином, в окремих КК зарубіжних країн передбачено такі самі кваліфікуючі ознаки, як і в ст. 317 КК України, зокрема вчинення злочину групою осіб (Грузії³, Республіки Казахстан), із корисливих мотивів (Грузії),

³ Злочин скоєно групою осіб, якщо в його вчиненні спільно брали участь два або більше виконавця без попередньої змови (ч. 1 ст. 27).

повторно, тобто неодноразово (Грузії, республік Азербайджан, Казахстан, Таджикистан, Туркменістан).

Така кваліфікуюча ознака, як учинення злочину групою осіб, насправді притаманна лише КК Грузії. Водночас у ч. 3 ст. 31 КК Республіки Казахстан злочин визнається вчиненням злочинною групою, якщо його вчинили організована група, злочинна організація, злочинне угруповання, транснаціональна організована група, транснаціональна злочинна організація, транснаціональне злочинне угруповання, терористична група, екстремістська група, банда або незаконне воєнізоване формування. Таким чином, у КК Республіки Казахстан злочинну групу тлумачать як групу осіб за попередньою змовою та організовану групу.

В кодексах зарубіжних країн передбачено й інші кваліфікуючі ознаки, що відсутні в КК України, зокрема вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (Азербайджанської Республіки, Киргизької Республіки), організованою групою (Грузії, республік Вірменія, Азербайджан, Молдова, Узбекистан, Таджикистан), злочинною організацією (Республіки Молдова), з використанням службового становища (Грузії, республік Вірменія, Казахстан, Таджикистан), особою, що раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених главою «Злочини, пов'язані з наркотиками» (Грузії), щодо неповнолітнього (Грузії), особи, яка проходить курс дезінтоксикаційної терапії (Грузії), у навчально-виховних установах (Республіки Вірменія).

У кримінальному законодавстві зарубіжних країн виділяють такі види покарання за аналогічні злочини: позбавлення волі (Грузії, республік Азербайджан, Молдова, Киргизія, Казахстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Вірменія, Болгарія, Китайської Народної Республіки), обмеження волі (республік Киргизія), штраф (Грузії, Китайської Народної республіки, Республік Молдова, Болгарія), арешт (Республіки Китайської Народної республіки), виправні роботи (Грузії, Республіки Киргизія), нагляд (Китайської Народної Республіки), конфіскація майна (Республік Казахстан, Туркменістан). Таким чином, у зарубіжних КК більший вибір покарань, що можуть бути

призначенні за аналогічні злочини. Це дає можливість суду застосувати диференційований підхід під час призначення покарання різним типам злочинців.

В окремих країнах спостерігається тенденція до застосування заохочувальних методів у запобіганні організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Так, у Великобританії, Франції, Голландії, Колумбії освоюють нові методи запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання наркотичних засобів шляхом часткової легалізації вказаних дій під суворим контролем державних органів.

Наприклад, владі британських міст Брайтон і Хоув запропонували відкрити перші в країні легальні наркопритони. За даними видання BBC News, відвідувачі таких закладів зможуть безкарно вживати офіційно заборонені речовини.

Метою створення зазначених місць є скорочення кількості смертей від передозувань. Крім того, влада хоче очистити міські вулиці від наркоманів. Міська рада Брайтона і Хоува зазначила, що в цьому регіоні зловживання наркотиками не можуть викорінити вже кілька десятиліть, тому готові обговорювати нові методи.

За даними комісії з наркотиків, у Брайтоні, населення якого становить близько 270 тис. осіб, понад 60 тисяч уживали наркотики. Понад дві тисячі жителів мали героїнову та кокаїнову залежність. Протягом декількох років Брайтон посідав перше місце у Великобританії за кількістю жертв передозувань⁴.

Влада Боготи (столиця Колумбії) планує створити на території міста спеціальні установи, у яких буде дозволено контрольоване вживання наркотиків, зокрема кокаїну й героїну. Мер колумбійської столиці Густаво Петро гостро

⁴ В Британии хотят открыть легальные наркопритоны. Комментарии. 18 апреля 2013 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://comments.ua/world/399014-britanii-hotyat-otkrit-legalnie.html>

критикував підхід влади більшості країн, у яких прирівнюють наркозалежних до злочинців, заявивши: «Богота провадить іншу політику. Ми не будемо націлюватися на споживачів, замикати їх у в'язницях та оголошувати в розшук.

Вживання наркотиків у Голландії не карається. Декриміналізація поняття «наркоман» дала можливість вивчити це явище більш детально, досягнувши таким чином чималих успіхів: наприклад, поширення інфекційних захворювань стримується роздачею шприців, за якими можна прийти у відповідну організацію.

Декриміналізація наркоманії (не продажу, а споживання) у комплексі з медичною підтримкою в безвихідних ситуаціях зумовили ситуацію, коли «середній» наркоман може, якщо хоче, існувати осторонь від злочинного світу. Тобто інші злочинці не можуть ним керувати, використовуючи наркотики. Це, звичайно, не виключає кримінальних ексцесів, пов'язаних із порушеннями в психіці⁵.

Досвід Голландії свідчить про те, що особі, яка вживає наркотики, не потрібно вчиняти злочини, щоб одержати чергову дозу наркотичного засобу.

З іншого боку, наркоман може піклуватися про своє здоров'я (наскільки це, звісно, можливо), уживаючи героїн. В Голландії наркоманові не потрібно ховатись у брудних під'їздах і підвалах, він має час і бажання сходити до аптеки за чистим шприцом.

У Парижі також анонсували відкриття офіційного наркопритону («зала для вживання дози наркотику») – приміщення, у якому наркомани зможуть у спокійній обстановці вжити будь-який препарат, скористатися безкоштовними стерильними одноразовими шприцями⁶.

⁵ Морген Ф. М. Правда о Голландии и наркотиках / Фриц Моисеевич Морген // LiveJournal. – 30 сентября 2007 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://fritzmorgen.livejournal.com/49687.html>

⁶ Франция узаконит наркопритоны / Реабилитационный центр «Ренессанс» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://nc-renessans.su/franciya-uzakonit-narkopritony.html>

Більше того, у приміщенні постійно чергуватимуть лікарі, і вони зможуть надати допомогу в разі передозування та спробують встановити з наркоманами діалог задля їх можливого лікування в центрах детоксикації.

Подібні «зали» вже існують у Європі. За даними NEWSru від 7 лютого 2013 р. перший із них було відкрито у швейцарському місті Берн у 1986 р., унаслідок чого через 20 років кількість смертей від передозування в регіоні зменшилася вдесятеро.

Таким чином, позитивними аспектами створення в окремих зарубіжних країнах місць легального вживання наркотичних засобів під контролем держави є зменшення смертності від передозування, перехід до вживання менш небезпечних наркотичних засобів або ж лікарських засобів, недопущення вчинення злочинів задля здобуття наркотичних засобів, профілактика поширення соціально небезпечних та інфекційних захворювань, надання медичних консультацій і можливості пройти курс лікування від наркоманії, зменшення ступеня соціальної ізоляції осіб, які вживають наркотичні засоби, тощо. На підставі цього можна запропонувати провести експеримент зі створення аналогічних місць на території України.

Заслуговує на увагу й досвід американських науковців, які за даним видання «Подробности» від 18 червня 2008 р. розробили віртуальний наркоманський притон для тестування ефективності лікування пацієнтів із метамфетаміновою залежністю. Натуралістична обстановка та відповідно запрограмовані мешканці притону стимулюють у наркозалежних непереборну тягу до препарату, яка є потенційною мішенню терапії.

Нині для цих цілей використовують відеозаписи людей, які роблять собі ін'єкції наркотиків, а також демонстрацію атрибутів, пов'язаних із їх прийомом (шприци, джгути).

Дослідники також вивчають можливість використання цього проекту для групової терапії наркозалежних⁷. Досвід американських учених заслуговує на

⁷ В США создан виртуальный наркопритон. Подробности. – 18 июля 2008 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

увагу, однак він орієнтований не стільки на запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, скільки на лікування наркозалежних.

Одночасно, у кримінології спеціальний (спеціально-кримінологічний) рівень запобігання злочинності визначають як цілеспрямований вплив спеціальних державних органів, спеціальних установ, громадських формувань, які спеціалізуються на боротьбі зі злочинністю, на криміногенні фактори, що обумовлюють окремі види і групи злочинної поведінки (наприклад, злочинність неповнолітніх, жіночу злочинність, економічну злочинність) з метою усунення причин і умов злочинності, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях протиправної поведінки⁸.

Підтримуючи вцілому цю позицію вчених, вважаємо, що вказаний рівень характерний не лише для окремих видів чи груп злочинної поведінки, але й для окремих видів злочинів, зокрема й суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 317 КК України.

Вчені вважають, що спеціально-кримінологічне запобігання здійснюється у формі відомчих і міжвідомчих планів або програм підсилення боротьби зі злочинністю⁹. З такою пропозицією слід погодитись частково, оскільки, наприклад, працівники ДПН НПУ здійснюють запобігання злочинам як в межах таких планів і програм, так і поза ними. Навіть якщо немає жодної програми,

<http://podrobnosti.ua/540851-v-ssha-sozdan-virtualnyj-narkopriton.html>

⁸ Андрушко А. В. Геронтологічна злочинність: кримінологічна характеристика та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Андрушко Андрій Васильович. – Ужгород, 2010. – 243 с.; Кальченко Т. Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кальченко Тетяна Леонідівна. – Київ, 2003. – С. 23–24; Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. – К. : Атіка, 2011. – С. 583.

⁹ Андрушко А. В. Геронтологічна злочинність: кримінологічна характеристика та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Андрушко Андрій Васильович. – Ужгород, 2010. – 243 с.; Кальченко Т. Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кальченко Тетяна Леонідівна. – Київ, 2003. – С. 23–24.

обов'язок кожного працівника поліції – вжити заходів щодо запобігання злочину.

Наступним рівнем запобігання є індивідуальний, який охоплює діяльність стосовно конкретних осіб, поведінка яких вступає в конфлікт із правовими нормами¹⁰. У ст. 1 проекту Закону України «Про профілактику правопорушень» 2006 р. індивідуальна профілактика правопорушень – це система спеціальних заходів щодо конкретних осіб, які не скоїли протиправних діянь, але знаходяться в несприятливих умовах і під їх впливом можуть учиняти такі дії, ведуть антисуспільний спосіб життя, скоюють правопорушення, характеризуються формуванням умислу і мотиву на вчинення правопорушень, підготовкою конкретного правопорушення, учинили замах на злочин, але не довели його до кінця, скоїли злочин і можуть допустити рецидив¹¹. Це визначення можна застосувати і до індивідуального запобігання.

При умові своєчасного проведення, рання профілактика може дати значні позитивні результати і тим самим виключити необхідність застосування більш суворих заходів, в тому числі і кримінально-правового характеру¹².

Індивідуально-кримінологічне запобігання здійснюється стосовно конкретної особи і полягає у недопущенні вчинення нею злочину, якщо існує така ймовірність. Цей вид діяльності представляє собою цілеспрямовану роботу з конкретною людиною та її найближчим оточенням¹³.

Спеціальний (спеціально-кримінологічний) та індивідуальний рівень запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання,

¹⁰ Іванов Ю. Ф. Кримінологія: Навч. посіб. / Ю. Ф. Іванов., О. М. Джужа. – 2-ге вид., доповн. та перероб. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2008. – С. 169.

¹¹ Про профілактику правопорушень : Проект Закону України від травня 2006 р. підготовлений В. І. Маєвським [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cv.court.gov.ua/tu26/6/2358>

¹² Кальченко Т. Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кальченко Тетяна Леонідівна. – Київ, 2003. – С. 23–24.

¹³ Андрушко А. В. Геронтологічна злочинність: кримінологічна характеристика та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Андрушко Андрій Васильович. – Ужгород, 2010. – 243 с.

виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів тісно пов'язані між собою.

Спеціальне запобігання має здійснюватись на рівні малих груп осіб, які причетні до обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, а також осіб, які з ними контактують через родинні, дружні чи інші зв'язки.

Об'єктами запобігання у цьому випадку є: 1) спосіб життя організаторів, утримувачів та відвідувачів місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; 2) умови несприятливої життєдіяльності вказаних осіб в побутовому оточенні (насамперед у сім'ї), у сфері дозвілля, в інших мікросоціальних групах, у першу чергу антисуспільної спрямованості, а також несприятливі умови індивідуального буття; 3) соціальні елементи їх особистості, що відображають антисуспільну спрямованість; 4) соціально значущі психофізичні особливості таких осіб; несприятливі умови середовища, що оточує такого індивіда; 5) інші обставини, котрі визначають криміногенну ситуацію у цій сфері.

Відтак, це запобігання має бути спрямоване на осіб, які вчиняють злочини, передбачені ст. 317 КК України, а також осіб, які використовують вказані місця для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Метою спеціального та індивідуального запобігання є позитивна корекція особистості, що призводить до відмови її від організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, надання приміщень з цією метою, відвідування цих місць або не вчинення таких дій взагалі чи повторно.

Виходячи з цього, а також враховуючи особливості досліджуваної категорії злочинів, доцільно виділити дві групи осіб, які можуть бути об'єктами запобігання у цьому разі:

1) особи, які можуть вчинити такі злочини чи схильні до їх вчинення: які вживають наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги; які вчиняли

адміністративні правопорушення чи інші злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів; які систематично вживають алкогольні напої;

2) особи, які вже вчиняли такі злочини.

Спеціальне та індивідуальне запобігання охоплює як припинення розпочатого злочину, так і недопущення вчинення нового злочину взагалі.

Кримінологи стверджують, що індивідуальна профілактика проводиться шляхом використання різних профілактичних моделей. Використання цих моделей у будь-якій країні можливо з урахуванням специфіки освітніх, соціальних, психологічних і медичних факторів того середовища, на яке вони розраховані. З урахуванням цього у науковій літературі виділяють медичну, освітню й психосоціальну моделі профілактики.

Медична модель орієнтована переважно на медико-соціальні наслідки наркоманії та передбачає в основному інформування про негативні наслідки приймання наркотичних й інших психоактивних засобів на фізичне і психічне здоров'я. У її основі лежить інформаційно-лекційний метод спільної діяльності фахівців освітніх і лікувально-профілактичних установ, спрямований на формування у дітей і молоді знань про шкідливі наслідки вживання наркотиків для психічного та фізичного здоров'я людини, а також гігієнічних навичок, що запобігають розвитку найбільш тяжких медичних наслідків наркоманії (зараження ВІЛ-інфекцією, гепатитом, венеричними хворобами).

Психосоціальна модель, головною метою якої є затвердження необхідності розвитку певних психологічних навичок у протистоянні груповому тиску, у вирішенні конфліктної ситуації, в умінні зробити вибір у ситуації пропозиції наркотиків. Ця модель заснована на біопсихосоціальному підході до запобігання зловживання наркотиками і психоактивними речовинами та представляє спільну діяльність фахівців освітніх і лікувально-профілактичних установ, спрямовану

на формування особистісних ресурсів, що забезпечують домінування цінностей здорового способу життя й несприйняття наркотиків¹⁴.

Залежно від стадії генези особи злочинця індивідуальна профілактика злочинності у кримінології поділяється на чотири види.

Перший вид стосується об'єктів, які перебувають на початковому етапі криміналізації особи. У цей період вони вчиняють різні правопорушення незлочинного характеру, що утворюють певний вид антигромадської діяльності. Умовно цей вид індивідуальної профілактики злочинності називають ранньою індивідуальною профілактикою злочинів.

Другий вид індивідуальної профілактики злочинності стосується осіб, які вчинили чи вчиняють злочини. Суб'єктами цього виду профілактики можуть бути слідчі, оперативні й інші працівники поліції, судді. Профілактична робота полягає в тому, щоб схилити особу до відмови від вчинення злочину, припинити його на стадії підготовки, а в разі вчинення злочину – сприяти формуванню в особи почуття каяття, бажання сприяти розкриттю злочину. Умовно цей вид профілактики називають судово-слідчим.

Третій вид індивідуальної профілактики злочинів охоплює осіб, які вчинили злочини та стосовно яких суд прийняв рішення про застосування різних заходів кримінально-правового впливу.

Четвертий вид індивідуальної профілактики злочинів стосується осіб, які відбули кримінальне покарання, але підлягають наглядові з метою запобігання рецидиву. Умовно цей вид профілактики називають постпенітенціарним¹⁵.

Відтак, одним із напрямів індивідуального запобігання є відвернення злочинів. У зв'язку з цим правоохоронні органи, у першу чергу оперативні підрозділи, повинні вживати відповідних оперативно-розшукових та інших заходів. Суттєву допомогу у цьому напрямку можуть надати і дільничні офіцери

¹⁴ Антинаркотична профілактика: навч. посіб. // Авт. кол. В. В. Черней, О. М. Стрільців, Е. В. Расюк та ін.; за ред. В. В. Чернея. – Київ : НАВС, – 2013. – 180 с.

¹⁵ Бурлаков В. Н. Индивидуальное предупреждение преступлений / В. Н. Бурлаков, В. В. Орехов. – Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1988. – С. 32–36; Иванов Ю. Ф. Кримінологія: Навч. посіб. / Ю. Ф. Иванов., О. М. Джужа. – 2-ге вид., доповн. та перероб. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2008. – С. 170–171.

поліції шляхом проведення відповідних профілактичних заходів. Дільничним варто проводити відповідні бесіди не лише із рецидивістами, але й з членами їх сім'ї та найближчим оточенням.

Ще одним напрямом індивідуального запобігання є припинення злочинів. Воно полягає в оперативно-розшуковій, кримінально-процесуальній та криміналістичній діяльності слідчих та оперативних працівників щодо виявлення, документування і припинення протиправної діяльності розглядуваних осіб. Як наслідок, такі особи притягуються до кримінальної відповідальності.

Індивідуальне запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів має здійснюватись за певною методикою з урахуванням розробленої типології особи злочинця та диференційованих заходів запобіжного впливу.

Запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів має включати, в першу чергу, такі найбільш важливі та ефективні заходи:

1. Виявлення осіб, які вчинили ці злочини чи схильні до їх вчинення, та вивчення їх особистостей. Об'єктом виявлення мають бути: відвідувачі, організатори, утримувачі вказаних місць, а також особи, які надають приміщення для виробництва, виготовлення чи вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів.

Розробка ефективних заходів запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів повинна базуватись на повній та об'єктивній інформації про стан цих злочинів у країні. У зв'язку з цим необхідно забезпечити ефективне виявлення та якісний облік кримінальних правопорушень вказаної категорії. Крім того, необхідно зібрати відповідні відомості з інших джерел. Нині це можна зробити, використовуючи автоматизовані інформаційно-

пошукові системи правоохоронних органів. З цією метою можна вивчати відомості ЄРДР¹⁶.

З метою виявлення вказаних осіб варто аналізувати оперативну обстановку, вивчати матеріали кримінальних проваджень, опитувати громадян.

2. Спостереження та контроль за поведінкою і способом життя осіб, які потребують застосування щодо них заходів запобігання. Він повинен включати насамперед виявлення та поставлення на облік таких суб'єктів: осіб, які вживають наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги; осіб, що вчинили злочини чи адміністративні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; осіб, які вчинили злочини, передбачені ст. 317 КК України; осіб, які схильні до вчинення злочинів, передбачених ст. 317 КК України тощо.

Відповідно до інструкції про порядок виявлення та постановки на облік осіб, які незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини від 10 жовтня 1997 р. особи, які незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини, направляються органами Національної поліції на медичний огляд до лікувально-профілактичного закладу, що здійснює диспансерну наркологічну допомогу. Підставою для постановки на облік таких осіб є встановлення діагнозу «наркоманія», «токсикоманія» або стану наркотичного сп'яніння.

Особи, які ухиляються від добровільного медичного огляду чи обстеження, за сповіщенням про неявку особи до наркологічного закладу на медичний огляд та на підставі постанови органу внутрішніх справ про привід з метою

¹⁶ Єдиний реєстр досудових розслідувань – створена за допомогою автоматизованої системи електронна база даних, відповідно до якої здійснюються збирання, зберігання, захист, облік, пошук, узагальнення даних, зазначених у п.1 глави 2 цього розділу, які використовуються для формування звітності, а також надання інформації про відомості, внесені до Реєстру, з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства та законодавства, яким врегульовано питання захисту персональних даних та доступу до інформації з обмеженим доступом (Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань : Наказ Генерального прокурора України № 139 від 6 квітня 2016 р.).

примусового медичного обстеження (огляду), підлягають примусовій доставці до наркологічного закладу працівниками органів внутрішніх справ.

У разі встановлення особі діагнозу «наркоманія», «токсикоманія» їй призначається диспансерна наркологічна допомога і нагляд.

Правоохоронні органи, ведуть облік усіх осіб, відносно яких встановлено, що вони незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини, крім осіб, які добровільно звернулися по медичну допомогу та виконують рекомендації лікаря¹⁷.

Таким чином, на сьогодні в Україні існує механізм виявлення та постановки на облік осіб, які незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини. В одних випадках особа може добровільно пройти лікування хворого на наркоманію або токсикоманію, а за певних умов це здійснюється примусово.

Для систематичного і цілеспрямованого здійснення заходів індивідуальної профілактики щодо особи, поведінка якої свідчить про реальну можливість учинення нею правопорушення, така особа підлягає взяттю на профілактичний облік. Профілактичний облік становить систему передбачених чинним законодавством заходів суб'єктів профілактики, спрямованих на усунення причин та умов, за наявності яких може бути вчинено правопорушення.

На профілактичний облік варто ставити й неповнолітніх, які зловживають спиртними напоями, вживають наркотичні засоби, психотропні речовини, одурманюючі засоби.

Профілактичний облік передбачає створення та ведення відповідних комп'ютерних інформаційних систем правоохоронних органів України.

З метою запобігання вчиненню правопорушень особою, узятою на профілактичний облік, за винятком осіб, що знаходяться під адміністративним

¹⁷ Про затвердження Інструкції про порядок виявлення та постановки на облік осіб, які незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини : Наказ МОЗ України, МВС України, ГПУ України, МІОУ № 306/680/21/66/5 від 10 жовтня 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0534-97>

наглядом, органами Національної поліції повинні здійснюватись наступні заходи: контроль за поведінкою такої особи за місцем роботи та проживання, у тому числі шляхом нагляду за нею безпосередньо працівником органу, у якому вона перебуває на обліку (включаючи відвідання з 8.00 до 22.00).

3. Усунення причин і умов учинення злочину в конкретному кримінальному провадженні щодо злочину, передбаченого ст. 317 КК України. Одним із завдань ч. 1 ст. 1 КК України є запобігання злочинам. Механізм реалізації цього положення до недавнього часу був закріплений у КПК України 1960 р., зокрема у ст. 23, 23-1. Однак з прийняттям КПК України 2012 р. цей механізм було скасовано. У результаті цих змін втрачена одна з можливостей запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. З такою позицією законодавця слід не погодитись, оскільки за відсутності цього положення не можна ефективно запобігати злочинам. Тому пропонуємо внести зміни до КПК 2012 р. і передбачити в ньому обов'язок слідчого виявляти причини і умови, які сприяли вчиненню злочину, та вживати відповідні заходи.

4. Застосування заходів виховного, медичного, правового та іншого характеру з метою усунення ймовірності вчинення ними злочину (в тому числі нового злочину). У першу чергу слід використовувати різного роду виховні заходи, переконання, примус, бесіди, заходи адміністративної та кримінальної відповідальності. Необхідно розробити методики, методичні рекомендації для органів Національної поліції щодо проведення профілактичних бесід, адже їм доведеться працювати з особами, які потребують особливого підходу, оскільки систематично вживають наркотичні засоби та психотропні речовини, зловживають алкоголем, є неодноразово судимими. При цьому поліцейські не повинні відноситись до таких осіб як до найгірших прошарків суспільства, а навпаки усвідомлювати, що це люди, які потребують медичної, психологічної та іншої допомоги. Адже байдужість, а ще гірше ненависть та негативне відношення до таких осіб, ще більше сприятиме вчиненню ними нових злочинів.

Необхідно створити розгалужену систему закладів надання медичної та психіатричної допомоги, розвивати у суспільстві позицію про те, що такі особи є не просто злочинцями, а в першу чергу людьми, які потребують допомоги. З іншого боку слід підвищувати правосвідомість громадян, формувати у них впевненість щодо невідворотності покарання за організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Підвищення правосвідомості зорієнтоване на осіб, які самі не вживають наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, однак організовують такі місця чи надають приміщення для осіб, які вживають наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги.

Застосування заходів виховного характеру слід застосовувати насамперед до неповнолітніх та повнолітніх, які ще не вчиняли ці злочини, тобто на ранній стадії запобігання, зокрема до тих, що зловживають алкогольними напоями чи палять тютюнові вироби. Водночас окремі з них слід застосовувати і до осіб, які вже вчиняли злочини, однак не належать до категорії злісних злочинців.

До заходів виховного характеру слід віднести профілактичну бесіду, роз'яснення законодавства, усне попередження про неприпустимість протиправних дій, офіційне застереження про неприпустимість протиправної поведінки, профілактичний облік, адміністративний нагляд органів Національної поліції, соціальний патронаж осіб антисуспільної спрямованості.

Профілактична бесіда проводиться за наявності інформації про те, що особа схильна до вчинення злочину, передбаченого ст. 317 КК України, або інших протиправних діянь, з метою роз'яснення суспільної небезпечності її поведінки та усного попередження про неприпустимість протиправних і антигромадських дій. Для цього особа викликається до відповідного органу Національної поліції за місцем проживання або роботи (служби). Інколи особа не в повній мірі усвідомлює суспільну небезпеку своїх дій, а також допускає суб'єктивної помилки в їх кваліфікації. Приміром, особа, яка дозволяє в своїй квартирі покурити канабіс друзям, не завжди в повній мірі усвідомлює, що надає

приміщення для вживання наркотичних засобів, тобто вчиняє злочин, передбачений ст. 317 КК України.

До осіб, які вчинили злочин, передбачений ст. 317 КК України, або пов'язані з ним протиправні діяння у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів і засуджені до позбавлення волі відповідно до п. г ч. 1 ст. 3 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» від 1 грудня 1994 р., встановлюється адміністративний нагляд¹⁸.

Адміністративний нагляд здійснюється органами Національної поліції. Осіб, щодо яких встановлено адміністративний нагляд, беруть на облік, фотографують, а у разі необхідності у них беруть відбитки пальців. Працівники поліції зобов'язані систематично контролювати поведінку цих осіб, запобігати порушенням ними громадського порядку та прав інших громадян і припиняти їх, проводити розшук осіб, які уникають адміністративного нагляду (ст. 7 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі»).

Особи, щодо яких встановлено адміністративний нагляд, зобов'язані вести законослухняний спосіб життя, не порушувати громадський порядок і додержуватись таких правил: а) прибути у визначений установою виконання покарань термін в обране ними місце проживання і зареєструватися в органі Національної поліції; б) з'являтися за викликом органу Національної поліції у вказаний термін і давати усні та письмові пояснення з питань, пов'язаних з виконанням правил адміністративного нагляду; в) повідомляти поліцейських, які здійснюють адміністративний нагляд, про зміну місця роботи чи проживання, а також про виїзд за межі району (міста) у службових справах; г) у разі від'їзду в особистих справах з дозволу поліцейських в інший населений пункт та

¹⁸ Адміністративний нагляд – це система тимчасових примусових профілактичних заходів спостереження і контролю за поведінкою окремих осіб, звільнених з місць позбавлення волі, що здійснюються органами Національної поліції (Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закон України від 1 грудня 1994 р. № 264/94-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/264/94-%D0%B2%D1%80>).

перебування там більше доби зареєструватися в місцевому органі внутрішніх справ (ст. 9 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі»).

До осіб, щодо яких встановлено адміністративний нагляд, за постановою суду можуть бути застосовані частково або у повному обсязі такі обмеження: а) заборона виходу з будинку (квартири) у визначений час, який не може перевищувати восьми годин на добу; б) заборона перебування у визначених місцях району (міста); в) заборона виїзду чи обмеження часу виїзду в особистих справах за межі району (міста); г) реєстрація в поліції від одного до чотирьох разів на місяць (ст. 10 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі»).

У системі заходів запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів важливе місце відводиться соціальній адаптації осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді позбавлення волі на певний строк за вчинення злочину, передбаченого ст. 317 КК України.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» від 17 березня 2011 року соціальна адаптація – процес засвоєння звільненими особами соціального досвіду з метою повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Водночас соціальний патронаж – допомога звільненим особам шляхом здійснення комплексу правових, економічних, організаційних, психологічних, соціальних та інших заходів, зокрема надання послуг, спрямованих на їх соціальну адаптацію¹⁹.

¹⁹ Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17 березня 2011 року № 3160-VI [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3160-17>

Соціальний патронаж здійснюється стосовно звільнених осіб, які звернулися до суб'єктів соціального патронажу протягом шести місяців після звільнення з установ виконання покарань.

Соціальна адаптація осіб, які вчинили злочин, передбачений ст. 317 КК України, відповідно до ст. 6 Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» від 17 березня 2011 року розпочинається ще в установах виконання покарань із заходів адміністрації зазначеної установи щодо підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, спільно із суб'єктами соціального патронажу, які надають цим особам допомогу щодо трудового і побутового влаштування за обраним ними місцем проживання.

Таким особам забезпечуються можливості для здобуття освіти через систему навчальних закладів, в тому числі шляхом дистанційної форми навчання, з метою їх подальшої соціальної адаптації.

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» від 17 березня 2011 року загальну координацію соціального патронажу звільнених осіб віком до 35 років включно здійснює центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти і науки, молоді та спорту, а після 35 років – центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального захисту населення.

Суб'єкти соціального патронажу в разі звернення до них звільнених осіб зобов'язані невідкладно розпочати здійснення стосовно таких осіб заходів соціального патронажу.

Суб'єктами соціального патронажу надаються послуги тимчасового притулку, а також соціальні, медичні, юридичні, освітні, реабілітаційні та інші послуги (ч. 1 ст. 9 Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають

чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» від 17 березня 2011 року).

Серед окремих заходів соціального патронажу, передбачених законом, слід виділити такі: зберігання за особами, які відбувають покарання у виді обмеження волі, жилого приміщення, що вони займали на законних підставах до засудження; отримання житлового приміщення в порядку, передбаченому законодавством, особами, що потребують поліпшення житлових умов; надання місця для тимчасового проживання в соціальних чи спеціальних гуртожитках звільненим особам, які не мають жилої площі, після прибуття до обраного місця проживання на період до отримання такої площі; видача паспортів та реєстрація місця проживання або перебування звільнених осіб здійснюються протягом строку та в порядку, передбачених законодавством; надання додаткових гарантій щодо працевлаштування звільнених осіб.

Для звільнених осіб з метою їх соціальної адаптації функціонують такі спеціалізовані установи як центр соціальної адаптації та спеціальний будинок-інтернат²⁰.

Особливу увагу необхідно звернути на запобігання повторному вчиненню вказаними суб'єктами злочинів. Адже можливість їх виправлення після засудження мінімальна. Вплив на рецидивістів у цій категорії злочинів має здійснюватись з урахуванням: віку, стану здоров'я, хвороб, наркотизації та алкоголізації; надання особливих видів роботи, забезпечення дозвілля та організації побуту; характеру раніше вчинених злочинів; перспектив життя після відбування покарання тощо.

Такі особи потребують своєчасної медичної допомоги. Проведене Ю. М. Антоняном дослідження у місцях позбавлення волі засвідчило, що чим

²⁰ Центр соціальної адаптації – соціальна установа, діяльність якої спрямована на поступове повернення звільнених осіб до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві шляхом надання їм соціальних послуг та сприяння в отриманні іншої допомоги з урахуванням індивідуальних потреб.

Спеціальний будинок-інтернат – соціально-медична установа, призначена для постійного проживання звільнених осіб – громадян похилого віку, інвалідів I і II груп, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування.

триваліші строки перебування там злочинців, тим більшою є ймовірність психічних розладів серед них. Засуджені з аномаліями психіки зазвичай починають звертати на себе увагу лише тоді, коли дивацтва їх поведінки просто не можуть бути не помічені²¹.

До закінчення строку відбування покарання необхідно розпочинати процес ресоціалізації таких осіб. Їм необхідно надавати допомогу в пошуках роботи, налагодженні соціальних зв'язків з особами, що не вживають наркотики чи пройшли відповідні курси лікування, сприяти розв'язанню соціально-побутових проблем. Водночас їхня поведінка потребує систематичного контролю з метою попередження повернення на злочинний шлях.

Важливе місце в запобіганні організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів належить пробації.

Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про пробацію» від 5 лютого 2015 р. пробація – це система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого.

Видами пробації є: досудова пробація; наглядова пробація; пенітенціарна пробація.

Досудова доповідь про обвинуваченого повинна містити: соціально-психологічну характеристику; оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення; висновок про можливість виправлення без обмеження волі або позбавлення волі на певний строк.

Наглядова пробація – це здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний

²¹ Антонян Ю. М. Преступность стариков : Монография / Ю. М. Антонян, Т. Н. Волкова. – [2-е изд., испр.]. – Рязань : Академия права и управления ФСИН, 2005. – С. 46.

строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів.

Пенітенціарна пробація – це підготовка осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання.

Орган пробації спільно з державними органами та органами місцевого самоврядування сприяють засудженим, які готуються до звільнення, у: визначенні місця проживання після звільнення; влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених; госпіталізації до закладів охорони здоров'я осіб, які потребують стаціонарної медичної допомоги; працевлаштуванні працездатних осіб.

У ст. 12 Закону України «Про пробацію» визначено особливості пробації щодо неповнолітніх. Пробація щодо неповнолітніх – це пробація стосовно осіб віком від 14 до 18 років. Пробація здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітніх.

Пробація щодо неповнолітніх спрямована на забезпечення їх нормального фізичного і психічного розвитку, профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків.

Досудова доповідь про обвинуваченого неповнолітнього додатково повинна містити: інформацію про вплив криміногенних факторів на поведінку особи; рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень.

Пробація щодо неповнолітніх здійснюється органом пробації спільно з органами і службами у справах дітей, спеціальними установами та закладами, що здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень.

Орган пробації сприяє залученню засуджених неповнолітніх до навчання та здобуття ними повної загальної середньої освіти.

Соціально-виховна робота із засудженими неповнолітніми може проводитися із залученням батьків або їхніх законних представників.

Орган пробації спільно з центральним органом виконавчої влади, що формує державну політику у сфері соціальної політики, забезпечує реалізацію пробаційних програм щодо неповнолітніх осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням²².

Для запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів слід також вдосконалити правову базу (зокрема КК України); залучити до вирішення вказаної проблеми громадськість, особливо волонтерські організації; розробити та впровадити програму запобігання вживанню наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів; покращити контроль за судимими чи раніше судимими за організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Важливими є систематичні виступи правоохоронців у ЗМІ, школах, училищах, вищих навчальних закладах, у яких слід розкрити не лише небезпеку наркоманії, але й детально розтлумачувати особливості кримінальної відповідальності за організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Необхідно інформувати наркозалежних про програми замісної підтримуючої терапії. Це варто робити насамперед через дільничних офіцерів поліції або у вигляді інформаційних листівок з номерами телефонів, адресами таких місць, а також послугами, що надаються. Доцільно також видавати різні

²² Про пробацію : Закон України від 5 лютого 2015 р. № 160-VIII [Електронний ресурс].
– Режим доступу :
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/160-viii>

брошури, створювати та показувати спеціальні фільми про наркоманію і заходи боротьби з нею, лікування хворих осіб, надання їм необхідної допомоги.

В поодиноких випадках слід вживати заходів щодо протидії злочинам, що пов'язані з незаконним відчуженням квартири у осіб, які вживають наркотичні засоби, психотропні речовини. Адже у результаті підписання неправомірних договорів такі особи «раптово» вмирають, або ж залишаються без житла.

Необхідно встановлювати осіб, від яких одержують наркотичні засоби (або інші джерела) організатори, утримувачів місць або їх відвідувачів. У значній частині кримінальних проваджень їх не встановлюють. Так, 61,1 % опитаних стверджує, що їм вдавалося встановити осіб, від яких одержують наркотичні засоби організатори, утримувачі місць або їх відвідувачі в поодиноких випадках, 23,1 % вдавалося у більшості випадків, 15,8 % – не вдавалося (додаток Б.1). Тобто виходить, що реально джерело наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів встановлюють не завжди. Це сприяє продовженню функціонування мережі, яка забезпечує вказані місця наркотичними засобами, психотропними речовинами. Відтак, за кожним таким фактом необхідно здійснювати комплекс оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій, спрямованих на встановлення джерел і каналів надходження наркотичних засобів.

Окремої уваги потребує функціонування новоствореного відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р.²³ правоохоронного органу – Національної поліції України. Під час реформування системи МВС України необхідно врахувати той факт, що протидія незаконному обігу наркотиків має свої особливості. У зв'язку з цим у системі МВС тривалий час функціонували підрозділи протидії незаконному обігу наркотиків. Аналогічні підрозділи повинні функціонувати і в структурі Національної поліції.

Відповідно до п. 21 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. працівник міліції був зобов'язаний у встановленому порядку виявляти і

²³ Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.

повідомляти закладам охорони здоров'я про осіб, які становлять групу ризику захворювання на СНІД, і здійснювати за поданням закладу охорони здоров'я з санкції прокурора привід цих осіб, а також інфікованих вірусом імунодефіциту людини, хворих на венеричні захворювання, хронічний алкоголізм і наркоманів, які вводять наркотичні засоби шляхом ін'єкцій, для обов'язкового обстеження і лікування²⁴. Водночас нині в новому Законі України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року аналогічне положення відсутнє, що може негативно, на наш погляд, впливати на запобігання злочинам у сфері обігу наркотичних засобів, зокрема передбаченому ст. 317 КК України.

Висновок. Для запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів найбільш важливим є вжиття таких заходів:

- 1) забезпечити людськими ресурсами такого роду заходи протидії (нині спостерігається відтік професійних кадрів у зв'язку з низьким рівнем заробітної плати і соціального захисту);
- 2) здійснити належне матеріально-технічне забезпечення діяльності підрозділів, що забезпечують цю протидію;
- 3) удосконалити критерії оцінки діяльності правоохоронних органів у протидії злочинам вказаної категорії;
- 4) здійснити профілактику немедичного споживання наркотиків, лікування і реабілітацію хворих на наркоманію;
- 5) створити комплексні цільові соціальні програми, спрямовані на боротьбу з розповсюдженням наркотичних засобів (на міському, обласному та загально-державному рівні);
- 6) сприяти створенню благодійних фондів, проводити акції, спрямовані на протидію наркоманії та незаконному обігу наркотиків;

²⁴ Про міліцію : Закон України від 20 грудня 1990 року № 565-ХІІ [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/565-12>

7) створити телефони довіри, на які особи зможуть повідомити про місця для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів;

8) застосувати комплексний підхід до запобігання алкоголізму, наркоманії, токсикоманії;

9) взаємодіяти зі ЗМІ у доведенні до населення основ державної політики у сфері профілактики наркоманії і формування суспільної думки у питаннях протидії розповсюдженню наркотиків (необхідно детально розкривати суспільну небезпеку цих злочинів, особливості відповідальності за їх учинення, ставити у приклад судові рішення за результатами розгляду кримінальних проваджень);

10) створювати Інтернет-сайти, на яких розміщувати різноманітну інформацію про небезпеку вживання наркотичних засобів, надавати на них відповідні консультації;

11) створити соціальну рекламу, спрямовану на боротьбу з наркотичними засобами;

12) активізувати підготовку спеціалістів у сфері наркології, підвищувати їх кваліфікацію;

13) проводити спільні міждержавні операції з протидії наркобізнесу тощо.

Запобігання суспільно небезпечним діям – це діяльність фізичних та юридичних осіб, спрямована на профілактику, відвернення та припинення суспільно небезпечних діянь.

Запобігання суспільно небезпечним діям повинне мати тричленну структуру і охоплювати:

1) профілактику – усунення причин і умов їх учинення;

2) відвернення – недопущення суспільно небезпечних діянь особами, у яких виник умисел, однак вони не вчинили жодних підготовчих дій;

3) припинення – зупинення (переривання) тих суспільно небезпечних діянь, що вже розпочалися, але ще не завершилися – готування, замаху, а також продовжуваного і триваючого злочинів. Припинення злочину – це недопущення доведення його до кінця чи настання його суспільно небезпечних наслідків.

Система запобігання суспільно небезпечним діям містить об'єкти, суб'єкти та заходи.

Об'єктом запобігання є те, на що спрямований цей процес. До них належать:

1) усі особи, оскільки кожен індивід є потенційним суб'єктом суспільно небезпечного діяння;

2) особи, які вчинили суспільно небезпечне діяння;

3) причини та умови їх учинення. Суб'єктами запобігання є фізичні та юридичні особи, які вживають заходів профілактики, відвернення та припинення злочинів. Їх можна класифікувати за різними критеріями, зокрема кількісним складом (окремі особи та колективні утворення), функціональним призначенням (суб'єкти, функція запобігання для яких є їх обов'язком, та суб'єкти, функція запобігання для яких є правом), за ієрархією в системі органів державної влади тощо.

До системи запобігання злочинам належить система заходів запобігання. Вона охоплює три рівні – загальний (загальносоціальний), спеціальний (спеціально-кримінологічний) та індивідуальний. Заходи, яких уживають на цих рівнях, охоплюють практично всі сфери суспільного життя: економічну, соціальну, політичну, культурну, освітню тощо.

Загальний рівень стосується всіх осіб, поведінка яких є як правомірною, так і злочинною. Відповідно, і заходи цього рівня розраховані на невизначене коло суб'єктів. Наприклад, підвищення матеріального добробуту населення, протидія безробіттю, реформування правоохоронної системи – це заходи, що стосуються запобігання всім злочинам, зокрема й окремим видам злочинів.

Спеціальний рівень орієнтований на певний вид чи групу злочинів. Видом злочинів зазвичай є злочин, передбачений певною статтею (наприклад, організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – суспільно небезпечне діяння, передбачене ст. 317 КК України). Це може бути й злочин, передбачений певною статтею, однак виокремлений за певними

ознаками об'єктивного чи суб'єктивного характеру (наприклад, шахрайство в мережі Інтернет). Групою злочинів є два і більше злочини, передбачені різними статтями, однак об'єднані певними ознаками складу злочину об'єктивного та суб'єктивного характеру. Це, наприклад, злочини у сфері туристичного бізнесу, злочини, пов'язані зі створенням злочинних об'єднань та участю в них.

Спеціальний, або спеціально-кримінологічний рівень тісно пов'язаний з індивідуальним, який стосується вживання заходів запобігання відносно однієї особи. Рівні запобігання злочинам різняться за об'єктом складом і масштабом охоплення. Одна й та сама особа, яка здійснює заходи запобігання відносно декількох осіб або певної категорії злочинців, може діяти як на спеціально кримінологічному, так і індивідуальному рівнях. Наприклад, якщо поліцейський застосовує почергово профілактичні заходи відносно декількох осіб, ідеться про індивідуальне запобігання. Якщо ж він здійснює профілактичні заходи відносно декількох осіб чи певної групи одночасно – це спеціально-кримінологічний рівень.

Проте визначення цих рівнів відбулося з порушенням логічних правил, оскільки в їх основі різні критерії. Співвідношення категорій, що позначають ці рівні, має бути таким: загальне і спеціальне, індивідуальне та колективне.

Загальний рівень запобігання може охоплювати убезпечення як від усіх суспільно небезпечних діянь, так і певних суспільно небезпечних діянь усіх членів суспільства.

Залежно від масштабів запобігання злочинам слід виокремити такі рівні: загальний (запобігання всім злочинам), спеціальний (запобігання окремому виду чи групі злочинів), індивідуальний (запобігання конкретному злочину).

Залежно від рівня об'єктів профілактичного впливу можна визначити загальне (стосується всіх членів суспільства), спеціальне (стосується певної категорії чи групи потенційних або реальних злочинців), індивідуальне (стосується однієї особи, яка вчинила чи може вчинити злочин).

Система заходів індивідуального запобігання повинна бути циклічною: розпочинатися із заходів усунення причин і умов учинення суспільно

небезпечних діянь, продовжуватись заходами їх відвернення та припинення і завершуватися знов-таки заходами усунення причин і умов учинення суспільно небезпечних діянь. Зрештою, спочатку слід зробити все для того, щоб не допустити вчинення злочину певною особою, усуваючи причини та умови злочинів. У разі початку злочинних дій необхідно вживати заходів щодо їх припинення. Надалі відбувається застосування заходів примусу, які також мають певний профілактичний вплив. Після примусових заходів до особи знову необхідно вживати заходів щодо недопущення вчинення нового злочину, усунення причин і умов його вчинення. Саме таку послідовність зазначених заходів може бути застосовано неодноразово, оскільки в діяннях багатьох осіб, які вчиняють злочини, може бути наявна як фактична, так і юридична множинність.

Заходи запобігання нерозривно пов'язані з іншими заходами протидії злочинам, як-от: виявлення злочинів; затримання осіб, які його вчинили; притягнення їх до кримінальної відповідальності; застосування до них покарання та інших заходів кримінально-правового та кримінальновиконавчого впливу, які містять у собі певний запобіжний потенціал. Під час і після заходів державного примусу до особи, яка вчинила злочин, слід знову застосовувати заходи недопущення вчинення злочинів, усунення причин і умов їх учинення.

Особливе місце в системі запобігання будь-якому злочину посідають кримінально-правові заходи, наприклад установлення юридичних підстав притягнення до кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування.

В основі ефективного запобігання суспільно небезпечним діянням обов'язковими є якісні кримінально-правові норми, що встановлюють кримінальну відповідальність за певні злочини; результати аналізу кількісних та якісних показників цих діянь, їх детермінант; кримінологічний портрет і типологія особи злочинця, а також система соціальних, економічних, політичних, культурних, правових та інших заходів, яка охоплює безперервний цикл превенційної діяльності, що розпочинається й завершується усуненням

причин і умов учинення суспільно небезпечних діянь та здійснюється на загальному, спеціальному й індивідуальному рівнях.

Висновки монографії ґрунтуються на українському та зарубіжному кримінальному законодавстві, кримінально-правовій та кримінологічній доктрині, судовій практиці і можуть використовуватися не лише для удосконалення кримінального законодавства у теорії кримінального права та заходів запобігання злочинам у кримінології, але й у інших науках, що вивчають проблеми протидії злочинності, зокрема у кримінальному процесі, криміналістиці, оперативно-розшуковій діяльності.

1.2 Corruption as a transnational problem

Історико-правові дослідження достовірно засвідчують, що корупція існувала у суспільстві завжди з моменту виникнення держави, а отже, й утворення державного апарату управління. Так, ще за часів абсолютистських монархій в Європі (XVI–XVII ст.) вважали цілком прийнятним таке явище як торгівля дохідними державними посадами та іншими престижними постами при королівських дворах, що фактично легалізувало явну корупційну практику заради поповнення державної скарбниці. У той же час на Русі домінували дві форми корупції: лихоїмство, що зі староруської означало отримання чиновником подарунків особисто або через посередників без порушення функціональних обов'язків; та мздоїмство - отримання чиновником матеріальних цінностей як подяки за вчинення протиправного діяння. Епоха радянської адміністративно-командної бюрократії породила свої моделі корупції у вигляді кумівства, сімейності, іншого протекціонізму в соціально престижних сферах; а штучно підтримуваний дефіцит матеріальних благ, продуктів, засобів дозвілля та відпочинку створював сприятливу для корупції ситуацію привілейованого споживання.

Розглядаючи *корупцію як соціальне явище* необхідно звернути увагу на наступне. По-перше, корупція притаманна суспільству відтоді, відколи виник інститут влади. Як невід'ємний супутник складного і багатоаспектного суспільного буття, корупція не може бути зведена до певного переліку дій особи, уповноваженої на виконання функцій держави. Оскільки корупційні дії порушують широкий спектр соціальних норм (моральних, етичних, корпоративних), боротьба з ними можлива лише за умов використання усього спектру заходів соціально-юридичного впливу.

По-друге, корупція має масовий характер. Жодна країна ніколи не була вільною від корупції. Як невід'ємний супутник суспільства та держави, корупція оформилась у сталі форми, що мають типовий характер. Вони охоплюють різні

способи протиправного використання представниками влади свого статусу для задоволення власних (особистих або вузько групових) потреб.

По-третє, причини, які зумовлюють існування корупції в різних країнах світу, також мають багато спільного. Зокрема, до типових рис відносяться: недосконалий механізм захисту права власності та відсутність зрозумілої та чіткої економічної політики в державі; неефективність діяльності бюрократизованої влади та відсутність нормативно деталізованих процедур надання населенню країни управлінських послуг, безвідповідальність контролюючих та правоохоронних структур; значний податковий пресинг, зайва ускладненість і заплутаність правових засад оподаткування; слабка і неефективна судова система; відсутність адекватної правової бази боротьби з корупцією тощо.

Дослідники виділяють кілька варіантів походження терміна «корупція». Одні вважають, що він походить від сполучення латинських слів *correi* (кілька учасників зобов'язальних відносин з приводу одного предмета) і *rumpere* (ламати, пошкоджувати, порушувати, скасовувати). В результаті утворився самостійний термін *corrumpere*, який передбачає участь у діяльності кількох осіб, метою яких є гальмування нормального ходу судового процесу або процесу управління справами суспільства. Іноді цей термін також пов'язують з латинським словом *corruptio*, яке тлумачиться як підкуп, продажність громадських і політичних діячів, посадових осіб

Аналіз наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених підкреслює твердження, що наукове розуміння поняття корупція є досить розмитим. Аналіз вживання терміна корупція в юридичній літературі засвідчує, що вченими висловлюється надзвичайно широке розмаїття думок щодо сутності цього явища. При цьому інколи висловлюються не тільки надзвичайно загальні, нечіткі формулювання, а й такі, що виключають одне одного. Існує багато різних визначень поняття корупція, але повної ясності і правової точності до цього часу немає.

Юридичний словник Г. Блека визначає корупцію як: «діяння, що вчиняється з наміром надати деякі переваги, які несумісні з офіційними обов'язками посадової особи і правами інших осіб; діяння посадової особи, яка неправомірно використовує своє становище чи статус для одержання будь-якої переваги для себе або іншої особи в цілях, які протирічать обов'язкам і правам інших осіб» [7].

Значна група науковців розглядає корупцію як суспільно небезпечне кримінально каране діяння. Деякі автори вважають помилковим зведення корупції до хабарництва. Окремі зарубіжні вчені підкреслюють, що «підкуп (одержання хабара), дійсно, був першою формою прояву корупції, проте, крім цього, даним поняттям охоплюються також випадки, коли посадові особи діють з інших вузькогоспичних мотивів (влаштування долі некомпетентних родичів, кумівство тощо)» [8, с. 340]. Найбільш поширеним визначенням корупції є використання державної влади в корисних цілях. Частіше корупція розуміється як використання службового становища посадовими особами для надання за винагороду різного роду матеріальних благ, пільг, послуг або інших переваг. Поряд з використанням влади або посадових повноважень корупцією визнається використання авторитету посади та пов'язаних з нею можливостей, але для задоволення інтересів третіх осіб шляхом неправомірного використання офіційних повноважень, авторитету влади та інших можливостей, які надає посадовій особі її посада, являє собою корупцію лише тоді, коли такі інтереси є груповими [9, с.43]. Крім того, дана група науковців розглядають корупцію як елемент організованої злочинності.

В сучасній науковій думці корупцію розглядають також як певне негативне соціальне явище, що пов'язане або виражається у зловживанні владою (службовим становищем) в особистих корисливих інтересах чи в інтересах близьких осіб (вузькогрупових, корпоративних інтересах) [10, с. 156]. В той же час корупцію доречно розглядати як соціологічну, кримінологічну, транснаціональну та правову категорії. Як зазначає у своєму дисертаційному дослідженні Мельник М., у кримінологічному аспекті корупцію слід

окреслювати «як соціальне явище, яке охоплює усю сукупність корупційних діянь, пов'язаних з неправомірним використанням особами, уповноваженими на виконання функцій держави, наданої їм влади, службових повноважень, відповідних можливостей з метою задоволення особистих інтересів чи інтересів третіх осіб, а також інших корупційних правопорушень, у тому числі тих, які створюють умови для вчинення корупційних діянь чи є приховуванням їх або потуранням їм. Із точки зору правового аспекту корупція становить сукупність різних за характером та ступенем суспільної небезпеки, але єдиних за своєю суттю корупційних діянь, а також порушень етики поведінки посадових (службових) осіб, пов'язаних із вчиненням цих діянь» [11, с. 15].

Р.П. Тучак зосереджує увагу на трьох аспектах поняття «корупція»: «а) політичному, який виражається в проникненні осіб кримінальної орієнтації в структури політичної влади і використанні їх можливостей для задоволення своїх злочинних потреб; б) соціально-економічному, що полягає у спотворенні (викривленні) корумпованим держапаратом рішень держави з соціально-економічних питань, а також численними випадками допуску кримінальних елементів до економічних важелів управління; в) правовому, для якого характерне лобіювання інтересів у процесі законотворчої діяльності» [12, с.204].

Отже, в українській науці простежується існування двох підходів до розуміння корупції – вузького, заснованого на розумінні корупції як злочину, та широкого, де корупція розглядається як соціальне явище.

У міжнародно-правових актах корупції має особливе визначення та окреслення, причому державам надається право самостійно визначати поняття корупції. Зокрема, у *Кодексі поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку*, прийнятому 34-ю сесією *Генеральної Асамблеї ООН у 1979 році*, відзначено, що в загальному сенсі корупція являє собою дію чи бездіяльність при виконанні обов'язків або з причин цих обов'язків у результаті одержання подарунків, що приймаються або вимагаються, обіцянок або стимулів кожного разу, коли має місце така діяльність або бездіяльність [13].

У Резолюції «Практичні заходи боротьби з корупцією» (Гавана, 1990 рік)

корупція визначається як «порушення етичного (морального), дисциплінарного, адміністративного, кримінального характеру, що проявилися у протизаконному використанні свого службового становища суб'єктом корупційної діяльності».

У **Довідковому документі ООН «Про міжнародну боротьбу з корупцією»** вона визначається як зловживання державою владою для одержання вигоди в особистих цілях та охоплює хабарництво (винагороду за відхилення від службових обов'язків), непотизм (патрунування на підставі приватних відносин) і незаконне привласнення публічних коштів для приватного використання [14, с.191].

Страсбурзька конвенція про цивільно-правову відповідальність за корупцію від 4 листопада 1999 р. тлумачить корупцію як «прямі чи опосередковані вимагання, пропонування, дачу або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, що порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, яка отримує хабара, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи» [15].

Палермська конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята у 2000 році, характеризує корупцію наступним чином:

- 1) пропозиція чи надання, вимагання або прийняття якої-небудь неправомірної переваги, у тому числі такої, яка зроблена навмисно;
- 2) будь-яка неправомірно надана перевага включає в себе як матеріальну вигоду, так і переваги нематеріального характеру;
- 3) корупційні діяння можуть вчинюватись як особисто, так і через посередників [16]

Міждисциплінарна група з корупції Ради Європи подає таке визначення: «Корупція – це хабарництво та будь-яка інша винагорода особі, якій доручено виконання певних обов'язків у державному або приватному секторі, що веде до порушень зобов'язань, покладених на неї за статусом державної посадової особи, приватного співробітника, незалежного агента, або іншого роду відносин з

метою отримання будь-якої незаконної вигоди для себе та інших» [17, с. 9]. Таку саму ідею закладено у положенні, підготовленому Секретаріатом ООН на основі досвіду різних країн.

Відповідно до ст.1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 *«корупція - використання особою, зазначеною у ч.1 ст. 3 Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей»* [18].

Отже, корупційним може бути визнано будь-який умисний злочин, що вчинюється посадовою особою органу державної влади чи місцевого самоврядування з використанням свого службового становища з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або для задоволення інтересів третіх осіб. Тому до ознак слід віднести:

1) особлива сфера соціальних відносин, в якій можливе вчинення корупційних злочинів, - сфера державного управління та місцевого самоврядування;

2) неправомірне використання (зловживання) посадовою особою наданої їй влади або свого посадового становища;

3) задоволення шляхом такого зловживання особистого інтересу чи інтересу третіх осіб;

4) спеціальний суб'єкт - особа, уповноважена на виконання функцій держави.

Як зазначає В.М. Трепак: «специфічними, ідентифікуючими ознаками корупції..., що має бути відображено в дефініції, ...є: системність, дисфункція процесів соціального управління в усіх сферах життя суспільства як наслідок корупції; прояв як множинність корисливих зловживань службовими

повноваженнями в державному, муніципальному та приватному секторах, різних форм підкупу-продажності службовців» [14, с. 192] До цього переліку ознак корупції доцільно додати глобальність корупційних проявів; їх глибоке історичне походження; взаємно вигідну угоду між суб'єктами обох сторін корупційних відносин, встановлення взаємних зобов'язань між ними і намагання приховати це; перевага особистої вигоди над суспільними інтересами; слід також зробити наголос на порушенні закону та морально-етичних норм, на властивості корупції пристосовуватись до реалій життя, еволюціонувати [19, с.79].

Корупція знаходить своє відображення у трьох аспектах: політичному, соціально-економічному і правовому.

Політична корупція – це особлива форма боротьби за владу, в якій перемагають не політичні інтереси суспільства, а багатомільйонні хабарі. Політична корупція дає змогу конвертувати владу в капітал, а капітал – знову у владу. Такими діями завдається матеріальна й моральна шкода державному устрою, репутації політичної влади, престижу країни на міжнародній арені. Отже, корупція пов'язана з підкупом осіб, які перебувають на державній або громадській службі, з одержанням ними додаткових доходів, благ і переваг за вчинення умисних дій або їх бездіяльність. Це негативно впливає на авторитет держави, ставить під сумнів дотримання принципів верховенства права, ефективної діяльності державних органів та взаємодії гілок влади. Вона має характер злочинної діяльності в політичній сфері, що призводить до дискредитації апарату державного управління: знижується довіра до влади, люди перестають вірити у процедуру її формування; спостерігається відчуження влади від суспільства та громадських інститутів; девальвується значення права та закону як інструментів регулювання громадського життя.

Дослідники корупції як явища *соціально-економічного характеру* вважають корупцію однією із функцій управління суспільством, яка має економічне підґрунтя. Як функція управління, корупція має соціальне забарвлення, а за своєю сутністю є економічною категорією. Соціально-

економічні аспекти корупції полягають у спотворенні корумпованим державним апаратом соціально-економічної політики держави.

Правова складова корупції відображається у гальмуванні прийняття необхідних законів або прийняття таких, які дають можливість неоднозначного їх тлумачення. У такому разі соціально-економічні й політичні чинники корупції є вторинними або надбудовою над її правовою основою. Отже, корупція – термін соціально-правовий, кримінологічний, який охоплює злочини та порушення, пов'язані з використанням службового становища в особистих або групових цілях. Цієї думки дотримуються такі вчені, як: Є.В. Невмержицький, О.Г. Бондарчук, В.Д. Гвоздецький, М.Г. Вербенський. Вони тлумачать корупцію як суто протиправну діяльність, яка полягає у підкупі державних службовців і громадських діячів, хабарництві та зловживанні службовим становищем, розкраданні державного, колективного або приватного майна, нецільовому використанні бюджетних коштів, занятті чиновниками підприємницькою діяльністю, сприянні з корисливою метою комерційній діяльності певних осіб, наданні їм необґрунтованих переваг і пільг, призначенні на посади некомпетентних осіб тощо.

З юридичної точки зору, корупція – це: – підкуп-продажність державних службовців; – зловживання владою або посадовим становищем, здійснене в певних особистих інтересах; – використання посадових повноважень, статусу посади, а також її авторитету для задоволення особистого інтересу або інтересів третіх осіб; – елемент (ознака) організованої злочинності.

Дослідження Гаращук В.М. та Мухтаєва А.О. дають змогу **виокремити чотири основні рівні (види) корупції** [20, с. 52]:

1. «Високорівнева» (або «елітарна», «можновладна») корупція характерна для вищих ешелонів влади (вищі органи влади, центральні органи виконавчої влади, центральні апарати правоохоронних органів та судової гілки влади). Саме на цьому рівні розробляються корупційні схеми, створюються корупційні мережі. До основних форм «високорівневої» корупції слід віднести:

- корупційний лобізм;

- корупційний протекціонізм і фаворитизм;
- таємні внески на політичні цілі, внески на вибори з наступними «дивідендами» у вигляді високих державних посад;
- перехід державних посадових осіб на керівні посади комерційних структур, які вони, перебуваючи при владі, підтримували за державний рахунок;
- поєднання державної служби з комерційною діяльністю;
- роздавання податкових пільг;
- надання монополії щодо певного виду комерційної діяльності;
- перешкода в отриманні спеціальних дозволів, ліцензій на зайняття певними видами діяльності (так званий «державний рекет», або торгівля дискреційною владою);
- призначення на відповідальні державні посади тощо.

Найбільш уразливими сферами «високорівневої» корупції є: - бюджетна сфера (у тому числі міжнародна валютна допомога); - приватизація державного майна; - паливно-енергетичний сектор; - контроль над тіньовою економікою та нелегальним бізнесом; - розподіл державної власності, землі та природних багатств України; - митна сфера.

2. *Корупція в середніх ешелонах влади (обласного рівня).* Практично тотожна корупції «елітарній». У зв'язку з меншим рівнем повноважень відрізняється меншими можливостями корупціонерів обласного рівня використовувати державну власність у своїх особистих цілях. Тут менші фінансові потоки, менша кількість великих об'єктів державної власності, обмежені й владні повноваження чиновництва. Але, зважаючи на звичайну арифметичну кількість чиновництва, шкода від корупціонерів цього рівня навряд чи менша.

3. *Корупція «низова» (дрібного чиновництва),* тобто держслужбовців які безпосередньо проводять роботу з підготовки управлінських рішень, висновків, готують або видають відповідні дозволи, інші документи, здійснюють

контрольні дії, розслідування справ, безпосередньо притягають до правової відповідальності (рівень районів, міст, районів у містах). Дрібна управлінська (низова) корупція має свою кількісну та якісну характеристику (ознаки).

Специфіка сфер її поширення полягає в такому:

1) це місцевий локальний рівень (рівень муніципальної влади), де не вирішуються питання глобального, довгострокового характеру;

2) об'єктом корупції у даному випадку є задоволення «поточних» потреб громадянина владно-політичного характеру (отримання довідки, фінансової допомоги, поставлення на облік, відкриття власної справи тощо).

Найбільш «корупційно-небезпечні» сфери дрібної корупції: - митна сфера (дрібні порушення правил митного режиму, дрібна контрабанда, тощо); - дозвольно-ліцензійна система; - сфера дрібного підприємництва; - контрольно-наглядова діяльність; - правоохоронна діяльність; - житлово-комунальне та побутове обслуговування населення; - система охорони здоров'я; - сфера освіти та дошкільного виховання.

4. Корупція «від злиднів». Найбільш безпечний вид корупції. Здійснюється дрібним чиновництвом не на постійній основі, ситуативно або коли вже склалося «зовсім скрутне матеріальне становище». Її відносна безпечність полягає у тому, що корупційні дії вчиняються службовцями, які мають достатньо високий моральний рівень, люблять свою країну, поважають свій народ.

Крім зазначеної класифікації, Фоміна В.М. і Кузьменко В.В. *доречно поділяють корупцію за* [21, с. 184]:

• *сферами діяльності*: 1) політична; 2) економічна, або ділова (бізнес-еліта країни). В нашій країні, де влада зрослася з бізнесом, цей поділ є досить умовним; 3) побутова (традиції віддячити за роботу дрібному чиновнику, лікарю та ін.);

• *гілками влади*: 1) корупція чиновництва у сфері законодавчої влади; 2) виконавчої влади; 3) судової влади. Сюди ж слід віднести й корупцію з боку посадових осіб правоохоронних та контрольно-наглядових органів;

•*часом вчинення*: 1) ситуативна; 2) корупція на постійній основі, коли це стає способом життя службовця, істотним матеріальним поповненням власного бюджету (або його основною статтею);

•*способом учинення*: 1) лобізм. Полягає у «проштовхуванні» шляхом прийняття нормативних та інших актів у всіх гілках влади, органах місцевого самоврядування, потрібних окремим кланам, бізнес-групам рішень, які часто суперечать інтересам і нації, чинному законодавству, або зміни редакції нормативних актів не на користь інтересам держави та суспільства.

2) Хабарництво у торгівлі, пов'язане з функціонуванням чорного ринку, протизаконними фінансовими та майновими операціями, ухиленням від сплати податків, фальсифікацією фінансових документів.

3) Патронажна система, що виникає, як правило, тоді, коли реалізація незаконних угод концентрується в руках обмеженої кількості осіб або організацій. Діячі, які контролюють патронажні системи, намагаються монополізувати владу аж до встановлення повного контролю за діяльністю легітимного уряду.

4) Непотизм (дружба або кумівство) призводить до виникнення несправедливих великих поступок при укладанні угод, призначення родичів на вузлові посади в системі управління, пільгової купівлі власності, доступу до твердих валют тощо.

5) Кризова корупція – робота великої кількості бізнесменів в умовах ризику, коли предметом купівлі-продажу стають рішення офіційних органів, які можуть призвести до великих політичних зрушень або змін у країні.

В сучасній науковій думці корупцію розглядають як «певне негативне соціальне явище, що пов'язане або виражається у зловживанні владою (службовим становищем) в особистих корисливих інтересах чи в інтересах близьких осіб (вузькогрупових, корпоративних інтересах)» [10, с. 141]. В той же час корупцію доречно розглядати як соціологічну, кримінологічну, транснаціональну та правову категорії.

Від з'ясування явищ, процесів та інших чинників що здійснюють детермінуючий вплив на корупційні прояви є основою обґрунтування рекомендацій щодо їх запобігання. Впливати необхідно передусім на те, що породжує, обумовлює злочинність і її розвиток. Ефективність і результативність запобіжного впливу залежить від того, наскільки обґрунтовано, точно і предметно визначити ті явища, факти і процеси, які обумовлюють або спричиняють злочинність.

Питання сутності корупції останнім часом досить активно привертають увагу вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як - Багрій-Шахматов Л.В., Гура В.В., Гаращук В.М., Мельник М. І., Мухтаєв А.О., Ревак І.О., Тучак Р. М., Трепак В.М. тощо. В свою чергу значну увагу саме питанням дослідження детермінантних факторів корупції приділяли такі науковці як, О.Ю. Бусол, Л.Сміян, Т.В. Корнякова, В.К. Матвійчук, В.М. Юрчишин тощо.

Детермінуючі фактори появи та розповсюдження корупційних проявів для кожної із країн можуть відрізнятися. За своїм змістом криміногенні детермінанти підрозділяються на соціально-економічні, ідеологічні, політичні, соціально-психологічні, культурно-виховні, організаційно-управлінські. Причинно-наслідковий зв'язок має місце між певними факторами соціально-економічного, ідеологічного, політичного, соціально-психологічного характеру і корупцією, а причинно-обумовлений зв'язок — між певними факторами як щойно названого характеру, так і між культурно-виховними, організаційно-управлінськими факторами та корупцією. Крім того, генезис корупційної діяльності буде пов'язаний із соціально-психологічними детермінантами, тобто традиціями, мораллю, поглядами, звичками. Вони — обов'язковий і провідний компонент механізму здійснення злочинів та існування злочинності.

Причини та умови злочинності в цілому та корупції зокрема, видів і окремих корупційних правопорушень прийнято поділяти на дві категорії: 1) детермінанти які формують та впливають на особистість, що призвели до вчинення корупційного діяння і відповідної мотивації; 2) фактори, які сприяють здійсненню корупційного правопорушення, стимулюють і полегшують його,

відносячись до ситуації злочину. Перша з названих категорій - це різноманітні негативні сторони виховання особистості та впливу на неї в процесі життєдіяльності, в сімейно-побутовій сфері, за місцем роботи, в неформальних спільнотах, через систему ЗМІ тощо. Друга категорія - це прогалини, недогляди, помилки, недоліки в системі протидії злочинності, в організаційно-управлінській сфері. Обидві категорії причин та умов тісно взаємодіють та взаємовпливають.

Отже, специфіка причин корупції «формується в залежності від соціально-економічних, політичних, організаційно-правових та психологічних умов розвитку у певний період часу» [22, с. 267], серед яких можна виділити:

- недосконала система державного управління (або незакінчені реформи в системі органів державного управління),
- низький рівень професіоналізму державних службовців, топ-менеджерів, вищого керівництва у державі,
- відверто недосконала судова система,
- політична корупція в парламенті,
- брак політичної волі національних лідерів щодо ефективного протистояння проявам корупції, насамперед проявам політичної корупції,
- слабкість або відсутність інститутів громадянського суспільства.

При відсутності у когось дискреційної влади, корупція була б неможлива. Особа або група осіб, що володіє верховною владою, для реалізації політики, яку вона визначає, призначає адміністраторів, яких наділяють необхідними повноваженнями, в розпорядження яких вона передає необхідні ресурси, для яких вона встановлює правила поведінки і над якими вона здійснює нагляд. При цьому існує проблема - консервативність закону та неможливість всеосяжного контролю і система управління стає абсолютно негнучкою, і невідповідність жорстких норм реаліям здатна повністю зупинити роботу. А це означає, що в непередбаченій законом, ситуації адміністратор може почати керуватися найбільш вигідним власним розсудом. В свою чергу, нагляд вимагає витрат, але крім того, надмірно жорсткий контроль наносить удар по якості управлінського персоналу і приводить до відтоку творчо мислячих кадрів. Таким чином,

принцип управління сам по собі містить потенційну можливість для корупції. Ця можливість переростає в об'єктивні умови, коли потенційна вигода переважає над ризиками.

Причиною корупційних проявів також є переоцінка цінностей у суспільстві та недостатньо ефективна діяльність керівництва, що може стати негативним прикладом для підлеглих, фінансові проблеми, недостатній відомчий контроль, недостатній ступінь сприйняття до дій, що можуть спровокувати корупційну поведінку, легковажність, наївність, лабільність (нестійкість).

Дуже небезпечним залишається зрощування державного апарату та органів місцевого самоврядування з підприємницькими і комерційними структурами, формування їхніх ділових відносин поза межами правового поля. За даними аналітиків, нині не існує жодної підприємницької структури, яка б для пом'якшення такого тиску систематично не сплачувала чиновникам і рекетирам значні грошові суми.

Іноді стверджують, що корупція є частиною культури багатьох країн, які розвиваються. Хабарництво виправдовується тим, що люди в окремо взятій країні можуть терпляче ставитися до сплати невеликих сум за надання офіційних послуг (за надання дозволів, ліцензій та ін.). Але це не означає, що вони схвалюють такі дії, просто інколи це сприймається як подарунки. Але якщо подарунок виходить за межі традиційної гостинності, це викликає занепокоєння, оскільки спотворюється викривлена шкала людських цінностей та соціальних традицій.

До політичних детермінантів доречно віднести: загальна нестабільність політичної влади; відсутність політичної волі у впровадженні демократичних засад до різних сфер суспільного життя; непрозорість системи державного управління, процесів розробки та прийняття рішень; повільний розвиток політичної структури та громадянського суспільства, передусім, його громадянських інституцій; відсутність виховних установок у службовців щодо нетерпимості корупційним проявам, низький рівень правової культури,

відсутність високоморальних, професійних якостей; недостатня визначеність і непослідовність у здійсненні антикорупційної політики, що спонукає службовців, до корупційних діянь, формує відчуття безкарності; недостатня зацікавленість держави та необхідних організаційних зусиль щодо створення громадських антикорупційних формувань, а також незалежних недержавних структур для зростання активності населення у боротьбі з корупцією; недостатньо ефективний парламентський контроль за діяльністю вищих посадовців виконавчої гілки влади; повільний розвиток системи управління.

Економічними чинниками є: нестабільність економіки країни; відсутність сприятливих умов для правомірної діяльності усіх суб'єктів господарювання, добросовісної конкуренції; непрозорість механізмів роздержавлення власності та тендерів для державних закупівель, вирішення інших господарських питань, оцінки прибутків, обсягу податків, одержання пільг тощо; зростання розриву між доходами підприємців і державних службовців, наділених повноваженнями управління економічними процесами; відсутність прозорості багатьох економічних процесів; несприятливий інвестиційний клімат; недостатні заробітні плати державних службовців, нерозвиненість грошово-фінансової системи і т.п. До економічних факторів можна також віднести: 1) об'єктивне протиріччя між економічними потребами соціальних груп населення, окремих категорій громадян і можливостями суспільства їх задовольнити; 2) рівень життя більшості населення нижче рівня забезпечення фізіологічного виживання; 3) розшарування населення за рівнем доходів; 4) інфляція тощо.

Правові чинники включають: недосконалість нормативно-правової бази, що не забезпечує ефективної протидії зловживанням чиновництва, зберігає його надмірну закритість, не сприяє чіткому контролю за діяльністю службовців та надійному правовому захисту громадян від свавілля посадових осіб; «відсутність цілісної системи правових засобів впливу на фактори, що обумовлюють корупційні злочини; прогалини в законодавстві, що передбачає відповідальність за різні види корупційних правопорушень і регламентує діяльність державних органів у боротьбу з ними; відсутність цілісної системи антикорупційних

засобів; невизначеність відповідальності за корупційні діяння; формальний характер чинної системи декларування доходів; неповне визначення суб'єктів; не цілеспрямованість правоохоронних органів щодо виконання правових вимог у виявленні корупційних діянь, викритті винних у їх вчиненні» [23].

Організаційно-управлінськими чинниками є: слабка регламентація правил поведінки державних службовців, процедури здійснення їх повноважень, видання офіційних документів тощо; наявність у посадових осіб занадто широких можливостей для прийняття рішень на свій розсуд; поширеність випадків заміщення посад через знайомство, особисту відданість, близькість політичних уподобань тощо; формальне ставлення до перевірки ділових, професійних та етичних якостей при атестації службовців, підбору та ротації кадрів; злиття владного та кримінального середовища, відсутність механізмів унеможливлення прийняття на службу представників злочинних угруповань; недосконалість системи декларування доходів державних службовців. Крім того до факторів що сприяють корупційним проявам слід віднести низький рівень організації управлінської діяльності окремих правоохоронних структур на різних рівнях керівництва в питаннях протидії корупції; кризу адміністративного управління та слабку взаємодія з правоохоронними системами суміжних держав.

До соціально-психологічних чинників належать: моральний занепад суспільства; відсутність морального бар'єру для припинення та відмови від корупційних дій; зорієнтованість значної частини населення на корупційне вирішення життєвих питань, перетворення корупції із соціальної аномалії у правило поведінки; низька рівень правосвідомості населення, психологічна неготовність громадян протидії корупції; корислива спрямованість багатьох державних службовців, що призводить до порушення закону, норм моралі та професійної етики; моральна деформація частини керівного складу щодо корупційних проявів, поблажливе ставлення або навіть спонукання до корупційних діянь з боку підлеглих (кругова порука).

До криміногенних чинників корупційної злочинності в Україні можна віднести повільний розвиток політичної структури та свідомості суспільства,

передусім, його громадянських інституцій; недостатня визначеність і непослідовність у здійсненні антикорупційної політики; замкнутість системи управління, її повільний розвиток; несприятливі умови для правомірної діяльності усіх суб'єктів господарювання, особливо малого і середнього бізнесу; відсутність прозорості багатьох економічних процесів; недосконалість нормативно-правової бази; відсутність цілісної системи правових засобів впливу на фактори, що обумовлюють корупційні злочини; прогалини в законодавстві; відсутність цілісної системи антикорупційних засобів; наявність у посадових осіб занадто широких можливостей для прийняття рішень на свій розсуд; відсутність окремих працівників, що контролювали б цю сферу; низька психологічна готовність громадян протидії корупції; корислива спрямованість багатьох державних службовців.

Ще однією детермінантою корупційних загроз в сучасній Україні Баланда А.Л. виділяє значне перевищення «ціни виконання закону» (законослухняної поведінки) над «ціною нелегальності» та «ціною ухилення від покарання» (наприклад, надання неправомірної вигоди) [24, с. 297]. Доречно також підкреслити серед причин та умов корупційних загроз в українському суспільстві - толерантність суспільства до окремих протиправних виявів, «допустимість» вирішення окремих справ поза правовим полем (наприклад, ухилення від сплати податків, підтримання суспільством неформальної зайнятості, тінізація заробітної плати та підприємницької діяльності тощо).

Перелік цих детермінантів зазвичай далеко не повний, але з'ясування їх є однією з ефективних методів протидії корупційним проявам та вироблення і реалізації адекватних заходів запобігання. Крім того, причини, які зумовлюють існування корупції в різних країнах світу, мають багато спільного. Зокрема, до типових рис відносяться: недосконалий механізм захисту права власності та відсутність зрозумілої та чіткої економічної політики в державі; неефективність діяльності бюрократизованої влади та відсутність нормативно деталізованих процедур надання населенню країни управлінських послуг, безвідповідальність контролюючих та правоохоронних структур; значний податковий пресинг, зайва

ускладненість і запутаність правових засад оподаткування; слабка і неефективна судова система; відсутність адекватної правової бази боротьби з корупцією тощо.

Отже, корупцію слід розглядати як певне негативне соціальне явище, що пов'язане чи проявляється в зловживанні службовим становищем в особистих корисливих цілях. При аналізі детермінантів слід враховувати як зовнішні так і внутрішні фактори, об'єктивні та суб'єктивні чинники що спонукають або створюють сприятливу ситуацію для корупційних проявів. Оптимальне розкриття детермінантів корупції створює більш результативну можливість протидіяти їм та організувати максимально ефективне запобігання.

В світі є дві базові моделі формування стратегії протидії корупційній злочинності. Це так звана *сінгапурська модель (азіатська) та шведська модель (європейська/скандинавська)*.

Перша модель, яка отримала назву від найменш корумпованої азіатської країни – Сінгапуру, який до того ж є прабатьком цієї моделі, характеризується швидким досягненням результату через не повне винищення корупційних проявів, а їх зведення до прийнятного для всіх членів суспільства рівня. Інакше зазначену модель можна назвати вертикальною (чіткий вплив на корупцію зверху донизу).

Горизонтальна модель, тобто шведська (скандинавська), передбачає тривалу антикорупційну діяльність, яка будується на певних антикорупційних заохоченнях. Хоча традиційно й прийнятно зазначену модель називати шведською чи скандинавською з огляду на той регіон, який дав їй поширення, ця модель є справді загальноєвропейською, якою керується абсолютна більшість держав в Європі. Шведська модель відрізняється від сінгапурської насамперед тим, що передбачає активне виховання населення на тлі нетерпимості до корупції й вже на цьому будуються інші заходи, спрямовані на протидію корупційній злочинності. Саме принцип недопущення формування злочинної поведінки лежить в основі шведської моделі. Серед західноєвропейських держав, які найбільш удаło застосовують шведську модель стратегії протидії

корупційній злочинності, слід виокремити три сусідні країни, які утворюють так званий «БеНіЛюкс» (Бельгія, Нідерланди, Люксембург).

Крім того, виділяють три можливі *підходи до зменшення корупції*. По-перше, можна *посилити закони і їхнє виконання*, тим самим підвищивши ризик покарання. По-друге, можна *створити економічні механізми*, що дозволяють посадовим особам збільшити свої доходи, не порушуючи правила і закони. По-третє, можна *підсилити роль ринків і конкуренції*, тим самим зменшивши розмір потенційного прибутку від корупції. До останнього також відноситься конкуренція в наданні державних послуг, за умови дублювання одними державними органами функцій інших органів.

Більшість методів, що позитивно зарекомендували себе, відносяться до внутрішніх або зовнішніх механізмів нагляду. Внутрішній контроль передбачає внутрішні механізми і стимули, що існують в самому апараті управління: ясні стандарти виконання посадовими особами своїх обов'язків і строгий нагляд над кожним службовцем. З метою забезпечення нагляду часто виділяють особливі управління, які функціонують автономно. Наприклад, правоохоронні органи часто підкоряються розділу виконавчої влади, так само як і бюрократичний апарат, проте при цьому зберігають значну незалежність.

Внутрішній контроль був основним способом боротьби з корупцією в монархіях періоду абсолютизму і досі зберігає високу ефективність. Зокрема, Макіавеллі вважав, що в монархіях, «правлячих за допомогою слуг», корупція менш небезпечна, оскільки всі «слуги» зобов'язані милостям государя і їх важче підкуповувати.

Зовнішній контроль це механізми, які мають високий ступінь незалежності від виконавчої влади. Незалежна судова система, при якій бюрократ, що порушив закон, може бути легко і ефективно визнаний винним, різко знижує потенційну привабливість корупції. Одними з найефективніших інструментів контролю над корупцією бюрократичного апарату є свобода слова і ЗМІ.

Зовнішній контроль характерний для країн з ринковою економікою і ліберальною демократією. Ймовірно, це пов'язано з тим, що для реалізації

нормального функціонування ринку необхідні чіткі правила, механізми забезпечення виконання зобов'язань, зокрема, — ефективна правова система, що забезпечує здорове конкурентне середовище. Ліберальна демократія для досягнення своїх цілей також спирається на систему виборів, правову державу, незалежне правосуддя, розділення властей і систему «стримувань і противаг». Всі ці політичні інститути служать одночасно механізмами зовнішнього контролю над корупцією.

Проте не всі положення ліберальної демократії однозначно сприяють боротьбі з корупцією. Прикладом може служити принцип розділення влади. Розділення влади по горизонталі стимулює їх нагляд один над одним. Наприклад, в парламентській демократії представницька влада має повноваження відправити уряд до відставки. З іншого боку, в президентській демократії гілки влади ще більш функціонально розділені. Не зважаючи на це, корупція в президентських республіках в цілому вища, ніж в парламентських, що можливо пов'язане саме з трудомісткістю процедури імпічменту президента. Далі, розділення влади за територіальним рівнем і пов'язане з цим перенесення більшої частини повноважень виконавчої влади на рівень місцевого самоврядування приводить до ефективного зменшення розмірів органів влади. Це підвищує інформаційну прозорість влади і зменшує корупцію. Проте, федеральний устрій держави, що забезпечує максимальну децентралізацію, часто приводить до регулювання різних аспектів однієї і тієї ж діяльності чиновниками різних інстанцій, і отже, до більшої корупції в порівнянні з унітарними державами.

Серед заходів протидії корупційним проявам виділяють наступні [20, с.73]:

1) *Неконституційність корупціогених норм.* Будь-які норми, що накладають на громадянина обмеження, можуть викликати корупцію, за винятком норм, що описують конституційні свободи і права людини. Останні накладають обмеження не стільки на індивідів, скільки на органи державної влади, будучи інституційними гарантіями як проти завищених вимог закону, так

і проти наділення органів державної влади дискреційними повноваженнями. Корупціогені ж норми неминуче порушують права і свободи людини і громадянина, закріплені в Конституції.

2) *Інформаційне забезпечення громадян.* Даний метод включає аналіз законів з тим, щоб, проаналізувавши закон, чітко, лаконічно і дохідливо пояснити громадянам в чому полягають їхні права і обов'язки, які порушення що повинні за собою спричинити, як проходить судова процедура і що в ній враховується. Знаючи все це, громадяни будуть впевненіше поводитися, опинившись наодинці з тим, що підштовхує їх до дачі хабара чиновником.

3) *Відкритість відомчих систем.* Прозорість операцій, що відбуваються всередині відомств, і належний громадський небюрократичний контроль (у тому числі громадський бюджетний моніторинг) сильно похитнули б фундамент корупції. Але такий механізм неможливо реалізувати повною мірою не тільки тому, що громадська перевіряюча система сама була б схильна до корупції, а тому, що таким чином інформаційна безпека громадян і фірм порушувалася б ще більше. Наприклад, державні служби часто зберігають конфіденційні дані про громадян, а органи безпеки і військові відомства здатні повноцінно виконувати свої функції тільки при забезпеченні секретності.

4) *Соціальне забезпечення чиновників.* Першокласне медичне обслуговування, безпроцентні кредити для покупки нерухомості, велика пенсія — все це рівносильне підвищенню заробітної плати в державному секторі, і отже, збільшує втрати чиновника у випадку, якщо його зловлять на корупційній діяльності. Згідно досліджень, цей захід не надає негайної дії на корупцію, проте сприяє підвищенню якості бюрократії з часом.

Загальними принципами в галузі міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії корупції є положення, згідно з якими суб'єкти правовідносин, що виникають, у якнайширше можливий спосіб співпрацюють між собою для підвищення ефективності боротьби з корупцією шляхом розширення, активізації та поліпшення міжнародного співробітництва у кримінальних справах. Суб'єкти мають плідно співпрацювати між собою згідно

з положеннями відповідних міжнародних договорів про міжнародне співробітництво у кримінальних справах чи домовленостей, досягнутих на основі однакового законодавства чи законодавчої взаємності, а також з дотриманням їхнього національного законодавства для розслідування та переслідування за вчинення корупційного правопорушення.

З метою підвищення ефективності антикорупційної діяльності багатьма міжнародними інституціями схвалені заходи протидії корупції, які пропонуються для застосування на міжнародному та національному рівнях. Ряд таких заходів закріплено у міжнародно-правових документах, включаючи акти ООН. Такі заходи часто називають міжнародними стандартами протидії корупції (антикорупційними стандартами). Хоча їх не можна вважати стандартами у строгому розумінні цього слова – як про антикорупційні стандарти про них можна говорити лише умовно. Адже визначальною рисою стандарту є його нормативність (обов'язковість). Натомість особливістю вказаних заходів є те, що вони, по-перше, є рамковими за своїм змістом, по-друге, мають рекомендаційний характер.

Враховуючи значну кількість міжнародних стандартів, які є передумовами забезпечення антикорупційної політики видається за необхідне здійснення їх систематизації. Зокрема, «в залежності від виду суб'єкта прийняття їх можна поділити на:

- 1) ті, що прийняті ООН;
- 2) ті, що прийняті Радою Європи;
- 3) ті, що прийняті уповноваженими органами Європейського Союзу;
- 4) ті, що прийняті Групою держав проти корупції (GRECO) ;
- 5) ті, що прийняті іншими міжнародними інституціями».

Початком розвитку міжнародно-правового регулювання у сфері боротьби з корупцією було прийняття 15.12.1975 р. Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3514, яка засудила всі види корупції, у тому числі хабарництво, та виробила рекомендації для вжиття державами заходів, необхідних для запобігання й протидії корупції. Ці завдання деталізувалися в таких документах, як Резолюція

Генеральної Асамблеї ООН «Боротьба з корупцією» від 12.12.1996 р., Декларація ООН «Про боротьбу з корупцією та хабарництвом у міжнародних комерційних операціях» 1996 р., Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб 1996 р., Керуючі принципи для ефективного виконання Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку 1989 р., та стали основою для створення міжнародних нормативно-правових актів, які закріпили універсальні стандарти запобігання корупційним проява [25].

До основних *міжнародних нормативно-правових актів слід віднести:*

Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003 (ратифікована Законом України від 18 жовтня 2006 року № 251-V); Варто зазначити, що серед форм міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії корупції виділяється: «взаємна правова допомога, що полягає в обробці запитів, що надходять від органів, які відповідно до національного законодавства мають право розслідувати чи переслідувати за вчинення корупційного правопорушення; екстрадиція; надання інформації за власною ініціативою; безпосередній зв'язок; обмін інформацією; передача кримінального провадження; співробітництво між правоохоронними органами; спільні розслідування; спеціальні методи розслідування» [26];

- Декларація Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях від 16 грудня 1996 року;

- Цивільна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 04.11.1999 р. (ратифікована Законом України від 16 березня 2005 року № 2476-IV);

- Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 (ратифікована Законом України від 18 жовтня 2006 року № 252-V);

- Додатковий протокол до Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією від 15.05.2003 (ратифікований Законом України від 18 жовтня 2006 року № 253-V);

- Статут Групи держав по боротьбі з корупцією (GRECO) - Багатостороння угода, |Статут від 05.05.1998;

- Угода про створення групи держав по боротьбі з корупцією 05.05.1998 (GRECO) (з 1 січня 2006 року Україна стала сороковим членом Групи держав проти корупції (ГРЕКО));

- Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 року;

- Статут Групи держав по боротьбі з корупцією (GRECO) від 5 травня 1998 року;

- Рекомендації відносно міжнародного співробітництва в галузі запобігання злочинності та кримінального правосуддя в контексті розвитку, що прийняті Резолюцією 45/107 Генеральної Асамблеї ООН на 68-му пленарному засіданні від 14 грудня 1990 року;

- Резолюція № R (97) 24 Комітету міністрів Ради Європи «Про двадцять принципів боротьби з корупцією» від 06 листопада 1997 року тощо.

Міжнародні Конвенції за своєю природою визначають стандарти заходів та правил, які країни можуть застосувати для зміцнення своїх правових норм та режимів державного регулювання у сфері протидії корупції, поняття та види корупційних діянь, напрямки та ключові засади здійснення Державами-учасниками заходів щодо запобігання та протидії корупції.

Як приклад, в ухваленій 15 грудня 1975 року Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3514(XXX) «Заходи проти корупції, яка практикується транснаціональними й іншими корпораціями, їх посередниками та іншими причетними до цього сторонами» закріплені наступні **спеціалізовані принципи подолання корупції**:

- 1) засудження усіх проявів корупції;
- 2) системного вжиття заходів запобігання транснаціональним проявам корупції;
- 3) міжнародної співпраці;
- 4) ведення статистичних та моніторингових інформаційних матеріалів про стан корупції в окремо взятій країні.

У Декларації ООН про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях від 16 грудня 1996 р. «закріплені наступні:

- принцип ефективних та конкретних заходів боротьби з усіма формами корупції;
- принцип криміналізації за дачу хабарів;
- принцип єдиних стандартів і методів обліку;
- принцип визнання незаконного збагачення державних посадових осіб або обраних представників злочином;

принцип міжнародного співробітництва» [27].

На міжнародному нормативно-правовому рівні використовується кілька підходів:

1) *системний* - постійний моніторинг ситуації, щодо боротьби з корупцією у державах-учасниках, запровадження та адаптація нових правил та норм;

2) *комплексний* - передбачає налагоджену роботу між всіма державами-учасниками та міжнародними інституціями;

3) *послідовний* – поетапне впровадження змін, дотримання відповідних рішень, створення нових інституцій, впровадження нових законів;

4) *проектний* - залучення всіх суб'єктів до боротьби з корупцією, це безпосередньо і держави-учасниць і всієї міжнародної спільноти, при цьому створення нових проектів для боротьби з корупцією;

5) *стратегічний* - запобігання та контроль за процесом боротьби з корупцією.

На сьогодні не існує окремого нормативного документа, який би надавав комплексну характеристику нормативно-правової бази у сфері боротьби з корупцією Європейського Союзу, також відсутній чітко визначений перелік обов'язкових міжнародно-правових інструментів. У той час, коли корупція є масштабною проблемою, яка здатна завдавати великої шкоди державам, необхідність комплексного вивчення та дослідження даного питання є надзвичайно актуальним.

У праві Європейського Союзу, корупція визначається як складне явище з економічним, соціальним, політичним та культурним вимірами.

Право Європейського Союзу керується правилом, що боротьба з корупцією не може бути зведена до загальноприйнятого набору заходів. Проте, для того, щоб відповідь була успішною, *повинні існувати засоби для запобігання, виявлення, репресії та санкціонування корупції.*

Європейське право постійно поновлюється нормативно-правовими документами, які направлені на ефективну протидію корупції, опираючись на правову базу ЄС та законодавство держав-членів. *До джерел присвячених боротьбі з корупцією, які діють у ЄС*, можна віднести: Конвенцію 1997 року про боротьбу з корупцією за участю посадових осіб ЄС або посадових осіб держав-членів; Рамкове рішення 2003 року про боротьбу з корупцією у приватному секторі спрямоване на криміналізацію як активного, так і пасивного підкупу; Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією; Повідомлення Комісії до Ради Європейського Парламенту та Європейського економічного та соціального комітету – Про комплексну політику ЄС проти корупції; Рішення Ради Європи щодо запобігання корупції; Модельний кодекс поведінки на публічній службі 2000 р. (затверджений Комітетом міністрів Ради Європи); Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173); Конвенцію ООН проти корупції, Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією; Рекомендації Групи держав проти корупції (GRECO) тощо.

Отже, нормативно-правова база Європейського Союзу налічує велику кількість правових документів, рекомендацій, ініціатив, проєктів, головною метою котрих є ефективне подолання корупції та залучення до боротьби якнайбільше держав, у першу чергу держав-членів ЄС та кандидатів на вступ до Європейського товариства

У міжнародному праві сформовані чіткі принципи та підходи боротьби з корупцією, напрацьована значна база нормативних документів. Однак, реалізація даних вимог потребує постійного моніторингу. Необхідність вивчення та аналізу даної проблеми, особливо у судовій практиці є критичною.

За допомогою грамотної та відповідальної реалізації механізмів боротьби можливо досягнути позитивного та ефективного результату у всіх державах. Тому, першочерговим загальнодержавним завданням кожної держави має бути питання запобігання та боротьби з корупцією. Посилення боротьби з корупцією – це колективна відповідальність. Водночас існує потреба у вдосконаленні деяких положень законодавства, зокрема щодо криміналізації деяких діянь щодо перешкоджання здійсненню правосуддя, перегляду встановлених санкцій за діяння, визначені у цих міжнародних договорах, удосконалення норм про застосування заходів кримінально-правового характеру за корупційні діяння щодо юридичних осіб.

В основі антикорупційної політики повинні бути такі складові: «1) політична воля; 2) відповідність міжнародним конвенціям; 3) розширення сфери застосування; 4) антикорупційне законодавство; 5) механізм його реалізації; 6) ефективна діяльність усіх установ, відповідальних за дотримання антикорупційних норм; 7) удосконалена система прийняття на державну службу; 8) адекватна заробітна плата; 9) прозорість та підзвітність діяльності влади; 10) толерантність; 11) чіткі правила фінансового контролю; 12) реєстр корупціонерів; 13) конфіскація майна» [8, с. 345]. Інструментами досягнення успіху є: оцінка поточної ситуації; визначення тенденцій та способів впливу; виважена кадрова політика.

Результати аналізу стану корупції в Україні, ефективності антикорупційної політики попередніх періодів, міжнародних стандартів та найкращих світових практик у сфері запобігання та протидії корупції свого часу дали змогу сформулювати такі ***«основні принципи антикорупційної політики на 2020–2024 роки:***

1) оптимізація функцій держави та місцевого самоврядування, реалізація якого передусім передбачає: усунення дублювання повноважень різними органами; тимчасове припинення реалізації малоефективних повноважень, які характеризуються високим рівнем корупційних ризиків; усунення випадків

реалізації одним і тим же органом повноважень, поєднання яких створює додаткові корупційні ризики;

2) цифрова трансформація реалізації повноважень органами державної влади та місцевого самоврядування, прозорість діяльності та відкриття даних як основа для мінімізації корупційних ризиків у їх діяльності;

3) створення на противагу існуючим корупційним практикам більш зручних та законних способів задоволення потреб фізичних і юридичних осіб;

4) забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення, що створює додатковий стримувальний ефект для всіх суб'єктів правовідносин;

5) формування суспільної нетерпимості до корупції, утвердження культури доброчесності та поваги до верховенства права» [28].

Корупціонером є особа, яка вчиняє не лише корупційний злочин, а й інші корупційні діяння. Особистість корупціонера не завжди вписується в класичне уявлення злочинця. Він відрізняється передусім особливою соціальною позицією — наявністю владних повноважень, без яких не можуть вчинятися корупційні діяння. Корупціонером може бути лише особа, уповноважена на виконання функцій держави, тобто особа, яка має відповідний соціальний статус. Цей статус визначає реальні соціальні функції особи, обумовлені її становищем у системі суспільних відносин, і відіграє для особи корупціонера надзвичайно важливе значення у трьох аспектах. «По-перше, без відповідного соціального статусу особа позбавлена можливості до вчинення корупційних злочинів. По-друге, від соціального статусу (посади, яку особа обіймає; сфери її діяльності; рівня органу, в якому вона працює; характеру повноважень тощо) безпосередньо залежить характер корупційного правопорушення та його наслідки. По-третє, соціальний статус є тим фактором, який породжує проблеми із застосуванням антикорупційного законодавства, а саме утруднює притягнення особи до відповідальності за вчинене корупційне правопорушення. При цьому чим вищу посаду вона обіймає, тим більше можливостей у неї є для нейтралізації заходів соціального контролю».

Корупціонер — це особа, яка усвідомлює протиправність своїх дій чи бездіяльності і свідомо йде на порушення закону.

Характерною рисою корупціонера є наявність у нього корисливого або іншого особистого інтересу, який, по-перше, є обов'язковим елементом для визнання неправомірної чи неетичної поведінки корупційною; по-друге, свідчить про умисний характер корупційної діяльності. Серед мотивації гіпертрофоване прагнення до задоволення матеріальних потреб, жадоба накопичення, здирство та зажерливість. Корупціонери як правило є комунікабельними людьми, легко йдуть на соціальні контакти, вміють контролювати свою поведінку, емоційно витримані, неконфліктні, але схильні до ризику, амбіційні.

Відповідно до соціально-рольових ознак та форм і проявів корупційних діянь прийнято виділяти активний (пропонує неправомірну вигоду, хабар) та пасивний (той хто одержує) тип корупціонера. В межах активного типу може існувати ситуативний корупціонер (використовує підкуп для вирішення особистих питань лише в окремих випадках) та звичайний хабародавець, що умисно і постійно досягає власних цілей чи задовольняє інтереси інших осіб шляхом надання неправомірної вигоди службовій чи посадовій особі.

Пасивний корупціонер відрізняється особливою соціальною позицією, тобто дії цієї особи зумовлені наявністю владних повноважень чи виконанням службових або посадових обов'язків, певним становищем у системі суспільних відносин. Серед таких корупціонерів прийнято виділяти:

- дрібний (ситуативний) – одержує час від часу неправомірну вигоду в незначних розмірах за вирішення життєвих проблем пересічних громадян. Такий хабарник, діючи на користь хабародавця, як правило, рідко виходить за межі своїх повноважень, отримуючи незаконну винагороду власне за виконання своїх службових обов'язків. Здебільшого у таких випадках ініціатива давання-одержання хабара виходить від хабародавця;

- звичайний корупціонер – вони є лояльними до системи, конформісти, часто діляться отриманим з керівництвом, просто дотримуються «правил гри»;

• ініціативний (злісний) корупціонер – сам створює ситуацію для отримання неправомірної вигоди, постійно вишукує можливості для корупційної діяльності, фактично повністю або значною мірою підпорядковуючи цій діяльності свою службову діяльність (злочинний промисел у вигляді хабарництва), створює корупційні схеми (мережі), частіше діє через посередників. Ініціатива належить хабарнику і може мати форму як простої пропозиції, так і вимагання. При вимаганні хабара службова особа, використовуючи владні повноваження, авторитет посади, здійснює психічний тиск на хабародавця, висуває конкретні вимоги та умови задоволення інтересу останнього, або створює відповідну обстановку, за якої у хабародавця залишається єдиний спосіб вирішення питання - давання хабара.;

• особливо злісний (політичний) – обіймають посади на вищих щаблях влади та використовують свій політичний, державний статус для отримання переваг для себе та близьких осіб, мають вплив на правоохоронні органи та використовують їх у своїх схемах.

Крім того, в окрему групу відносять хабарників, який перебувають на матеріальному утриманні кримінальних угруповань, комерційних або політичних структур, забезпечуючи за допомогою наданої йому влади чи службових повноважень постійне обслуговування їх інтересів. Це найнебезпечніший тип хабарника, який, як правило, обіймає керівну посаду в органі державної влади або органі місцевого самоврядування, має безпосередній стосунок щодо прийняття важливих рішень, наділений широкими владними повноваженнями. Відстоюючи за незаконну матеріальну винагороду інтереси зазначених суб'єктів, він може діяти як у межах своїх службових повноважень, так і виходити за них. Таку винагороду хабарник одержує здебільшого на системній основі, хоч вона може бути й разовою. Але в будь-якому випадку ця винагорода є досить значною - такою, що виправдовує його ризик. Її одержання ретельно вуалюється у форму подарунків, придбання нерухомості або цінного рухомого майна на підставних осіб, шляхом перерахування коштів на рахунки комерційних структур, благодійних фондів тощо, контроль над якими має

хабарник або його довірені особи. Такий хабарник є одним з елементів функціонування злочинних структур кланового (мафіозного) типу.

Корупція наносить багатомільярдні збитки міжнародній торгівлі та економічним відносинам країн світу. Саме це стало однією з причин зростання інтересу до проблеми міжнародної корупції останніми роками. Так, американські фірми-експортери стверджували, що вони часто програють вигідні контракти через те, що згідно із законом не мають права платити хабарі закордонним чиновникам. Навпаки, в більшості країн ОБСЄ хабара іноземним партнерам не тільки не заборонялися, але навіть могли бути списані з доходу при сплаті податків. Наприклад, були випадки у німецьких корпорацій такі витрати складали близько 5,6 млрд. дол. в рік. Ситуація змінилася тільки в кінці 1997 р., коли країни ОБСЄ підписали «Конвенцію про боротьбу з дачею хабарів іноземним державним посадовим особам при здійсненні міжнародних ділових операцій». У виконання конвенції протягом подальших років були прийняті закони, що забороняють явним чином національним компаніям давати хабарі кому б то не було.

За останні роки в списку найменш корумпованих країн Данія, Фінляндія, Нова Зеландія, Швеція, Гонконг. За даними міжнародної агенції Transparency International, Нідерланди та Люксембург перебувають у першій десятці держав з найнижчим рівнем корупції. Бельгія останніми роками втратила свої позиції та облаштувалась на 13–14 позиції рейтингу, що теж є високим показником. У першій десятці, окрім Нідерландів та Люксембургу, серед європейських країн перебувають Фінляндія, Швеція, Норвегія, Данія (перше місце), Швейцарія. Інші місця в першій десятці дістались Сінгапуру, Південній Кореї, Новій Зеландії та Японії. Серед найбільш корумпованих країн - Нігерія, Болівія, Колумбія, Сомалі, Південний Судан і Сирія.

За результатами 2022 року Україна отримала 33 зі 100 можливих балів і посіла 116 місце серед 180 країн в Індексі сприйняття корупції. Загалом Україні за 10-ть років поспіль з 2012 по 2021 рік вдалося досягти прогресу тільки на шість додаткових балів, тобто з 26 до 32-х відповідно. При цьому, найбільші показники

були досягнуті тільки у 2018 році – 32; 2020 році – 33 проти 32 у 2021 році. 36 балів зі 100 можливих отримала Україна в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index — CPI) за 2023 рік, і тепер наша країна посідає 104 місце поміж 180 країн [29]. Зростання України на 3 бали — один із найкращих результатів за минулий рік у світі. З нами на одній сходинці опинилися Алжир, Ангола, Замбія, Монголія, Сальвадор та Філіппіни.

Реальний стан корупційної злочинності, зокрема в Україні виявити достатньо складно. Оскільки всі дослідники корупційної злочинності зазначають про її надто високий рівень латентності – понад 91%.

Не слід також забувати, що суттєву небезпеку становить зовнішній корупційний вплив транснаціональної злочинності, глобальні мережі якої структуровані в глобальні ринки та фінансові потоки, які використовують корупцію для розвитку, збереження та відновлення кримінального бізнесу. Корупційна загроза впливу міжнародної (транснаціональної) злочинності в сучасних умовах має системний характер, тісно пов'язана з корумпованим державним механізмом управління та низьким рівнем несприйняття корупції населенням країни.

Враховуючи вище зазначене, слід відмітити що корупція створює суттєву небезпеку для суспільства та держави, а також реальну загрозу національній безпеці. Корупція має низку причин та умов для свого виникнення та поширення в економічній, адміністративно-політичній та соціально-культурній організації суспільства, причому значна частина наслідків відчувається на ступені захищеності населення, забезпеченні їх прав і свобод.

Ефективність зусиль щодо протидії корупції залежить від здійснення політичної, державно-правової реформи. А саме, реформування адміністративних, муніципальних та судових інституцій, чіткого правового врегулювання повноважень і функцій політичних структур та посадових осіб, формування розвинутого громадянського суспільства та запровадження демократичних принципів управління громадськими справами, створення дієвого механізму громадського нагляду за владними структурами.

Зарубіжний досвід щодо протидії корупції, особливо як транснаціональної загрози підкреслює, що хоча повністю її позбутися не можливо, але цілком реально суттєво знизити її рівень та досягти позитивної динаміки. Це можливо при умові використання широкого арсеналу правових, організаційних та пропагандистських засобів боротьби із акцентом на попередження. Отже, аналіз міжнародного досвіду дає змогу узагальнити найхарактерніші механізми запобігання корупції з метою їх імплементації в до системи публічного адміністрування України.

Таким чином, сучасну корупцію в Україні слід усвідомлювати не лише як феномен внутрішньодержавної кримінальної активності, а й як зовнішню, транснаціональну загрозу національній безпеці. Тому заходи реагування мають бути адекватними.

SECTION 2. CRIMINAL PROCESS AND CRIMINOLOGY

DOI: 10.46299/ISG.2024.MONO.LEGAL.2.2.1

2.1 Peculiarities of conducting criminal proceedings against the chairman and deputy chairman of the national agency for the prevention of corruption

Всі громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ч. 1, 2 ст. 24 Конституції України). Проте у виключних випадках Конституція вимагає особливого провадження щодо окремої категорії осіб, також кримінальний процесуальний закон встановлює особливості провадження щодо окремої категорії осіб (глава 37 КПК України).

Особливий порядок кримінального провадження здійснюється стосовно голови і заступників Національного агентства з питань запобігання корупції (далі НАЗК), які зазначені в п.10 ч.1 ст. 480 КПК України. Встановлення особливостей кримінального провадження стосовно таких осіб обумовлено прагненням законодавця забезпечити їм самостійність і незалежність, найбільш сприятливі умови для здійснення ними власних повноважень та захистити її від необґрунтованого кримінального переслідування та засудження.

Окрім КПК України, особливості притягнення до кримінальної відповідальності цих осіб визначаються законами України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII, «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII, «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 р. № 3166-VI, «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» від 23.09.2021 р. №1780-IX, «Про очищення влади» від 16.09.2014 р. № 1682-VII, «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 р. №

361-IX, «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 р. № 794-VII та підзаконними актами: Інструкцією з організації та здійснення внутрішнього контролю в Національному агентстві з питань запобігання корупції, яка затверджена Наказом Національного агентства з питань запобігання корупції від 12.10.2020 р. № 455/20, Порядком здійснення перевірок на доброчесність та моніторингу способу життя працівників Національного агентства з питань запобігання корупції, який затверджено Наказом Національного агентства з питань запобігання корупції від 24.12.2020 № 595/20.

Застосування особливого порядку кримінального провадження означає, що стосовно голови і заступників НАЗК кримінальне провадження загалом здійснюється за правилами, встановленими Законами України, із врахуванням низки особливостей, визначених у КПК України. Ними є: особливі порядки затримання, визначення підслідності, застосування запобіжного заходу, повідомлення про підозру, тимчасового відсторонення від посади, дострокового звільнення з посади.

2.1.1 Конституційно-правовий статус Голови Національного агентства з питань запобігання корупції.

Конституційно-правовий статус Голови НАЗК законодавець розкриває в Законі України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII, та деяких інших правових актах. Відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК, якого призначає на посаду та звільняє з посади Кабінет Міністрів України (далі КМУ), керує діяльністю НАЗК. Відповідно до підп. «є» п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК є особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Відповідно до примітки до ст. 51-3, примітки до ст. 56 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VII Голова НАЗК є службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище. Відповідно до абз. 16 п. 37 ч.1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації

(відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 р. № 361-IX Голова НАЗК є національним публічним діячем - фізичною особою, яка виконує або виконувала в Україні визначні публічні функції. Відповідно до ч. 1 ст. 91, абз. 4 п. 1 ч. 2 ст. 6 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII Голова НАЗК є державним службовцем на посаді керівника центрального органу виконавчої влади, який не є членом Кабінету Міністрів України (далі КМУ) і його посада належить до посад державної служби категорії «А». Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» від 23.09.2021 р. №1780-IX Голова НАЗК вважається особою, яка бере участь у політичному житті. Відповідно до ч. 1 ст. 13 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК є уповноваженою особою НАЗК.

Відповідно до ч. 2 ст. 5 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Головою НАЗК може бути громадянин України, не молодший тридцяти п'яти років, який має вищу освіту, володіє державною мовою, є доброчесним і компетентним, здатний за своїми діловими та моральними якостями, освітнім і професійним рівнем, станом здоров'я виконувати відповідні службові обов'язки. Відповідно до ч. 3 ст. 5 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Головою НАЗК не може бути особа, яка: 1) за рішенням суду визнана недієздатною або дієздатність якої обмежена; 2) має судимість за вчинення кримінального правопорушення, якщо така судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку (крім реабілітованої особи); 3) притягалася на підставі обвинувального вироку, який набрав законної сили, до кримінальної відповідальності за вчинення корупційного злочину або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією; 4) позбавлена права відповідно до вироку суду, що набрав законної сили, займатися діяльністю, пов'язаною з

виконанням функцій держави, або обіймати певні посади; 5) протягом двох років до подання заяви на участь у конкурсі на зайняття цієї посади входила до складу керівних органів політичної партії або перебувала у трудових чи інших договірних відносинах з політичною партією; 6) не подала відповідно до цього Закону декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік; 7) не пройшла спеціальну перевірку або не надала згоди на її проведення.

Відповідно до ч. 1 ст. 27 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Головою НАЗК не може бути особа, яка на посаді Голови НАЗК буде мати у прямому підпорядкуванні близьких її осіб або буде прямо підпорядкованою у зв'язку з виконанням повноважень близьким її особам. Відповідно до ч. 2 ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII особа, призначена на посаду Голови НАЗК, зобов'язана не пізніше 15 робочих днів з дня призначення (обрання) на посаду здійснити дії, спрямовані на припинення підприємницької діяльності та припинення її повноважень у складі правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім випадків, якщо особа здійснює функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі чи територіальній громаді, та представляє інтереси держави чи територіальної громади в раді (спостережній раді)).

Відповідно до ч. 4 ст. 5 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК не може займати свою посаду два строки підряд.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Конкурсна комісія з відбору на посаду Голови Національного агентства (далі - Конкурсна комісія) визначає кандидатів на посаду Голови НАЗК відповідно до результатів відкритого конкурсного відбору на зайняття цієї посади (далі - конкурс), організує і проводить конкурс. Відповідно до ч. 9 ст. 6 Закону України «Про запобігання корупції» від

14.10.2014 р. №1700-VII особа, яка претендує на участь у конкурсі, подає у визначений в оголошенні строк такі документи: 1) заяву про участь у конкурсі з наданням згоди на проведення спеціальної перевірки відповідно до цього Закону та на обробку персональних даних відповідно до Закону України «Про захист персональних даних»; 2) автобіографію, що містить: прізвище, ім'я та по батькові (за наявності), число, місяць, рік і місце народження, громадянство, відомості про освіту, трудову діяльність, посаду (заняття), місце роботи, громадську роботу (у тому числі на виборних посадах), членство у політичних партіях, у тому числі в минулому, наявність трудових або будь-яких інших договірних відносин з політичною партією протягом двох років, що передують дню подання заяви, контактний номер телефону та адресу електронної пошти, відомості про наявність чи відсутність судимості, накладення на особу адміністративного стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією; 3) мотиваційний лист, у якому особа викладає свої мотиви обрання на посаду Голови Національного агентства та своє бачення можливої майбутньої діяльності на цій посаді; 4) копію декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за рік, що передує року, в якому було оприлюднено оголошення про конкурс, та посилання на відповідну сторінку Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 5) інші документи, подання яких передбачене цим Законом для проведення спеціальної перевірки.

Відповідно до ч. 6 ст. 6 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII конкурсна комісія розглядає документи, подані особами для участі в конкурсі, потім проводить на своєму засіданні співбесіду з відібраними кандидатами і визначає шляхом відкритого голосування з числа кандидатів, які пройшли співбесіду, кандидата, який згідно з рішенням Конкурсної комісії має найкращі професійний досвід, знання і якості для виконання службових обов'язків Голови НАЗК, вносить подання Кабінету Міністрів України (далі КМУ) про призначення кандидата на посаду Голови

НАЗК. Відповідно до п. 1 ч. 7 ст. 21 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 р. № 794-VII КМУ призначає Голову НАЗК.

Відповідно до ч. 4 ст. 5 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК призначається на строк чотири роки.

Відповідно до ч. 5 ст. 5 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII повноваження Голови НАЗК припиняються у зв'язку із закінченням строку його повноважень або достроково у випадках: 1) призначення чи обрання на іншу посаду за його згодою; 2) досягнення шістдесяти п'яти років; 3) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я відповідно до висновку медичної комісії, що утворюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я; 4) набрання законної сили рішенням суду про визнання його недієздатним або обмеження його цивільної дієздатності, визнання безвісно відсутнім чи оголошення померлим; 5) набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього; 6) припинення ним громадянства України або виїзду на постійне проживання за межі України; 7) подання заяви про звільнення з посади за власним бажанням, відставки; 8) його смерті; 9) наявності висновку комісії з проведення незалежної оцінки ефективності діяльності Національного агентства про неефективність такої діяльності; 10) набрання законної сили рішенням суду про визнання його активів або активів, набутих за його дорученням іншими особами або в інших передбачених ст. 290 Цивільного процесуального кодексу України випадках, необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави.

Відповідно до ч. ч. 2, 6, 7, 8 ст. 9 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК має наступні гарантії своєї діяльності: діє від імені держави, він, його майно та близькі особи перебувають під захистом держави, може написати заяву в Національну поліцію про загрозу для себе, своїх близьких осіб та майна, внаслідок чого органи Національної поліції повинні вжити необхідні заходи для забезпечення безпеки Голови та його близьких осіб, збереження їхнього майна, має право на забезпечення засобами

захисту, які надаються йому органами Національної поліції. Ч. 7 ст. 9 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII встановлює відповідальність за посягання на життя і здоров'я Голови НАЗК, його близьких осіб, знищення чи пошкодження їхнього майна, погроза їм убивством, насильством чи пошкодженням майна. Відповідно до ч. 5 ст. 9 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення Голові НАЗК може бути здійснено лише Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора) або заступником Генерального прокурора - керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, також тільки вони та заступник Генерального прокурора мають право звернутися з клопотанням про відсторонення від посади Голови НАЗК, який підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення.

Відповідно до ч. 2 ст. 29 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК може при наявності реального чи потенційного конфлікту інтересів самостійно вжити заходів щодо його врегулювання шляхом позбавлення відповідного приватного інтересу з наданням підтверджуючих це документів Прем'єр-Міністру, оскільки до повноважень КМУ належить звільнення Голови НАЗК з посади.

Відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК має наступні повноваження: 1) організовує та контролює роботу НАЗК, несе персональну відповідальність за законність, прозорість та ефективність діяльності НАЗК, звітує про роботу НАЗК, призначає на посади та звільняє з посад працівників НАЗК, присвоює службовцям НАЗК ранги державних службовців, притягає службовців НАЗК до дисциплінарної відповідальності згідно з рішенням дисциплінарної комісії НАЗК, розподіляє обов'язки між заступниками Голови НАЗК приймає в установленому порядку рішення про розподіл бюджетних коштів, розпорядником яких є НАЗК, затверджує штатний розпис та кошторис НАЗК, положення про територіальні органи НАЗК, затверджує перспективні, поточні та

оперативні плани роботи НАЗК, визначає показники ефективності діяльності НАЗК, представляє НАЗК у відносинах із іншими органами держави та/або органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами і організаціями, органами іноземних держав, міжнародними та іноземними організаціями, вживає заходів із запобігання несанкціонованому доступу до інформації з обмеженим доступом, забезпечує додержання законодавства про доступ до публічної інформації, розпорядником якої є НАЗК, та захист персональних даних, володільцем яких є НАЗК, видає у межах повноважень накази та доручення, має право бути присутнім на засіданнях Верховної Ради України (далі ВРУ), її комітетів, постійних, тимчасових спеціальних та тимчасових слідчих комісій, а також брати участь з правом дорадчого голосу у засіданнях КМУ, інших державних органів та органів місцевого самоврядування у разі розгляду питань, пов'язаних з формуванням та реалізацією антикорупційної політики. Відповідно до ч. 7 ст. 12 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК складає протокол про вчинене суддею або суддею Конституційного Суду України адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією, направляє його до суду у визначеному законом порядку, а також інформує про це відповідно Вищу раду правосуддя або Голову Конституційного Суду України. Відповідно до ч. 7 ст. 12 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК затверджує обґрунтований висновок про вчинене суддею або суддею Конституційного Суду України інше корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення та надсилає його іншим спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції, а також інформує про факт затвердження такого висновку відповідно Вищу раду правосуддя або Голову Конституційного Суду України. Відповідно до ст. ст. 13, 62 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК має наступні права: безперешкодно входити до приміщень державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного права, та юридичних осіб, які є учасниками процедури закупівлі відповідно до Закону

України «Про публічні закупівлі», якщо вартість закупівлі товару (товарів), послуги (послуг), робіт дорівнює або перевищує 20 мільйонів гривень, державних, комунальних підприємств, господарських товариств (у яких державна або комунальна частка перевищує 50%), де середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує 50 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період перевищує сімдесят мільйонів гривень за службовим посвідченням та мати доступ до документів та інших матеріалів, необхідних для проведення перевірки юридичних осіб; вимагати необхідні документи та іншу інформацію у зв'язку з реалізацією своїх повноважень; отримувати в межах своєї компетенції письмові пояснення від посадових осіб та службових осіб державних органів, органів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання незалежно від форми власності та їх посадових осіб, громадян та їх об'єднань; відповідно до розподілу обов'язків складати протоколи про адміністративні правопорушення у справах, що належать до компетенції НАЗК; представляти НАЗК в судах; проводити перевірки з питань, які віднесено до повноважень НАЗК. Відповідно до ч. 2 ст. 8 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК затверджує Положення про апарат НАЗК і його структуру, а також положення про самостійні структурні підрозділи апарату. Відповідно до ч.ч. 2, 3 ст. 8 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК призначає та звільняє керівника апарату та його заступників, керівників територіальних органів НАЗК. Відповідно до ч. 3 ст. 8 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК може створити не більше шести територіальних органів НАЗК.

Відповідно до ч. 1 ст. 36 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК зобов'язаний протягом 60 днів після призначення (обрання) на посаду передати в управління іншій особі належні їм підприємства та корпоративні права в порядку, встановленому законом. Відповідно до ст. ст. 38, 39, 41, 42 ч. 1 ст. 40 Закону України «Про запобігання

корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК зобов'язаний неухильно додержуватися вимог закону та загальновизнаних етичних норм поведінки, дотримуватися політичної нейтральності та неупередженості, сумлінно, компетентно, вчасно, результативно і відповідально виконувати службові повноваження та професійні обов'язки виключно в інтересах держави. Відповідно до ч. 1 ст. 43 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК зобов'язаний не розголошувати і не використовувати конфіденційну та іншу інформацію з обмеженим доступом, що стала йому відома у зв'язку з виконанням своїх службових повноважень та професійних обов'язків, крім випадків, встановлених законом. Відповідно до ст. 44 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК зобов'язаний утримуватися від виконання незаконних рішень чи доручень.

Відповідно до п. 1 ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК зобов'язаний щорічно до 1 квітня подавати шляхом заповнення на офіційному веб-сайті НАЗК декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (далі - декларація), за минулий рік за формою, що визначається НАЗК. Відповідно до ч. 1 ст. 28 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК зобов'язаний вживати заходів щодо недопущення виникнення реального, потенційного конфлікту інтересів.

Відповідно до ч. 1 ст. 65-1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК притягається до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності у встановленому законом порядку за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень. Відповідно до ч. 1 ст. 22 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голові НАЗК заборонено використовувати свої службові повноваження або своє становище та пов'язані з цим можливості з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб, у тому числі використовувати будь-яке державне чи комунальне майно або

кошти в приватних інтересах. Відповідно до ч. 1 ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голові НАЗК заборонено: 1) займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю; 2) входити до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім випадків, коли особи здійснюють функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі чи територіальній громаді, та представляють інтереси держави чи територіальної громади в раді (спостережній раді)). Відповідно до ч. 2 ст. 35-1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК не має права брати участь у прийнятті рішення НАЗК у разі виникнення у нього реального чи потенційного конфлікту інтересів.

Відповідно до ч. 1 ст. 23 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голові НАЗК заборонено безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб: 1) у зв'язку із здійсненням ним діяльності, пов'язаної із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування; 2) якщо особа, яка дарує, перебуває в підпорядкуванні Голови НАЗК.

2.1.2 Конституційно-правовий статус заступників Голови Національного агентства з питань запобігання корупції.

Відповідно до ч. 6 ст. 5 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК може мати трьох заступників, яких він призначає на посаду та звільняє з посади. Відповідно до підп. «є» п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII заступники Голови НАЗК є особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Відповідно до примітки до ст. 51-3, примітки до ст. 56 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VII заступники Голови НАЗК є службовими особами, які займають

особливо відповідальне становище. Відповідно до абз. 16 п. 37 ч.1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 р. № 361-IX заступники Голови НАЗК є національними публічними діячами - фізичними особами, які виконували або виконують в Україні визначні публічні функції. Відповідно до ч. 1 ст. 91, абз. 4 п. 1 ч. 2 ст. 6 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII заступники Голови НАЗК є державними службовцями і їх посади належать до посад державної служби категорії «А». Відповідно до ч. 1 ст. 13 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII заступники Голови НАЗК є уповноваженими особами НАЗК.

Відповідно до ч. 3 ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII особа, яка претендує на зайняття посади заступника Голови НАЗК, до призначення на цю посаду подає в установленому Законом України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII порядку декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік.

Відповідно до ст. 27 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII заступники Голови НАЗК не можуть мати у прямому підпорядкуванні близьких їм осіб або бути прямо підпорядкованими у зв'язку з виконанням повноважень близьким їм особам. У разі виникнення таких обставин, заступники Голови НАЗК та близькі їм особи вживають заходів щодо усунення таких обставин у п'ятнадцятиденний строк, якщо це неможливо, то заступники Голови НАЗК або близькі їм особи у місячний строк переводяться на іншу посаду, що виключає пряме підпорядкування, якщо це неможливо, то особа, яка перебуває у підпорядкуванні, підлягає звільненню із займаної посади.

Відповідно до ч. ч. 2, 6, 7, 8 ст. 9 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII заступники Голови НАЗК мають наступні гарантії своєї діяльності: діють від імені держави, вони, їх майно та близькі особи

перебувають під захистом держави, можуть написати заяву в Національну поліцію про загрозу для себе, своїх близьких осіб та майна, внаслідок чого органи Національної поліції повинні вжити необхідні заходи для забезпечення безпеки заступників Голови та їх близьких осіб, збереження їхнього майна, мають право на забезпечення засобами захисту, які надаються йому органами Національної поліції. Ч. 7 ст. 9 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII встановлює відповідальність за посягання на життя і здоров'я заступників Голови НАЗК, їх близьких осіб, знищення чи пошкодження їхнього майна, погроза їм убивством, насильством чи пошкодженням майна. Відповідно до ч. 5 ст. 9 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення заступникам Голови НАЗК може бути здійснено лише Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора) або заступником Генерального прокурора - керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, також тільки вони та заступник Генерального прокурора мають право звернутися з клопотанням про відсторонення від посади заступників Голови НАЗК, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення.

Відповідно до ч. 2 ст. 7 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII заступники Голови НАЗК здійснюють свої повноваження відповідно до розподілу обов'язків, затвердженого Головою НАЗК, та у разі відсутності Голови НАЗК виконують його обов'язки відповідно до наказу Голови НАЗК. Відповідно до ч. 7 ст. 12 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII заступники Голови НАЗК складають протокол про вчинене суддею або суддею Конституційного Суду України адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією, направляють його до суду у визначеному законом порядку, а також інформують про це відповідно Вищу раду правосуддя або Голову Конституційного Суду України. Відповідно до ч. 7 ст. 12 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII заступники Голови НАЗК затверджують обґрунтований

висновок про вчинене суддею або суддею Конституційного Суду України інше корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення та надсилають його іншим спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції, а також інформують про факт затвердження такого висновку відповідно Вищу раду правосуддя або Голову Конституційного Суду України. Відповідно до ст. 13 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII заступники Голови НАЗК мають наступні права: безперешкодно входити до приміщень державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного права, та юридичних осіб, які є учасниками процедури закупівлі відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі», якщо вартість закупівлі товару (товарів), послуги (послуг), робіт дорівнює або перевищує 20 мільйонів гривень, державних, комунальних підприємств, господарських товариств (у яких державна або комунальна частка перевищує 50%), де середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує 50 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період перевищує сімдесят мільйонів гривень за службовим посвідченням та мати доступ до документів та інших матеріалів, необхідних для проведення перевірки юридичних осіб; вимагати необхідні документи та іншу інформацію у зв'язку з реалізацією своїх повноважень; отримувати в межах своєї компетенції письмові пояснення від посадових осіб та службових осіб державних органів, органів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання незалежно від форми власності та їх посадових осіб, громадян та їх об'єднань; відповідно до розподілу обов'язків складати протоколи про адміністративні правопорушення у справах, що належать до компетенції НАЗК; представляти НАЗК в судах; проводити перевірки з питань, які віднесено до повноважень НАЗК.

Відповідно до ч. 1 ст. 36 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII заступники Голови НАЗК зобов'язані протягом 60 днів після призначення на посаду передати в управління іншій особі належні їм

підприємства та корпоративні права в порядку, встановленому законом. Відповідно до ст. ст. 38, 39, 41, 42 ч. 1 ст. 40 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII заступники Голови НАЗК зобов'язані неухильно додержуватися вимог закону та загальноновизнаних етичних норм поведінки, дотримуватися політичної нейтральності та неупередженості, сумлінно, компетентно, вчасно, результативно і відповідально виконувати службові повноваження та професійні обов'язки виключно в інтересах держави. Відповідно до ч. 1 ст. 43 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII заступники Голови НАЗК зобов'язані не розголошувати і не використовувати конфіденційну та іншу інформацію з обмеженим доступом, що стала їм відома у зв'язку з виконанням своїх службових повноважень та професійних обов'язків, крім випадків, встановлених законом. Відповідно до ст. 44 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII заступники Голови НАЗК зобов'язані утримуватися від виконання незаконних рішень чи доручень.

Відповідно до ч. 1 ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII заступники Голови НАЗК зобов'язані щорічно до 1 квітня подавати шляхом заповнення на офіційному веб-сайті НАЗК декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (далі - декларація), за минулий рік за формою, що визначається НАЗК. Відповідно до ч. 1 ст. 28 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII заступники Голови НАЗК зобов'язані: вживати заходів щодо недопущення виникнення реального, потенційного конфлікту інтересів; повідомляти не пізніше наступного робочого дня з моменту, коли особа дізналася чи повинна була дізнатися про наявність у неї реального чи потенційного конфлікту інтересів Голову НАЗК; не вчиняти дій та не приймати рішень в умовах реального конфлікту інтересів; вжити заходів щодо врегулювання реального чи потенційного конфлікту інтересів.

Відповідно до ч. 1 ст. 65-1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII заступники Голови НАЗК притягаються до

кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності у встановленому законом порядку за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень. Відповідно до ч. 1 ст. 22 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII заступникам Голови НАЗК заборонено використовувати свої службові повноваження або своє становище та пов'язані з цим можливості з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб, у тому числі використовувати будь-яке державне чи комунальне майно або кошти в приватних інтересах. Відповідно до ч. 1 ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII заступникам Голови НАЗК заборонено: 1) займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю; 2) входити до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім випадків, коли особи здійснюють функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі чи територіальній громаді, та представляють інтереси держави чи територіальної громади в раді (спостережній раді)).

Відповідно до ч. 1 ст. 23 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII заступникам Голови НАЗК заборонено безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб: 1) у зв'язку із здійсненням ними діяльності, пов'язаної із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування; 2) якщо особа, яка дарує, перебуває в підпорядкуванні заступника Голови НАЗК.

2.1.3 Особливості процедури затримання Голови та заступника Голови Національного агентства з питань запобігання корупції.

Відповідно до ч.2 ст. 207 КПК України лише уповноважена на проведення затримання службова особа може затримати без ухвали слідчого судді, суду

Голову НАЗК у випадках: вчинення ним кримінального правопорушення або замаху на вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після вчинення ним кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування його за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення.

Оскільки відповідно до ч.2 ст. 176 КПК України затримання є тимчасовим запобіжним заходом, то відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 483 КПК України про застосування затримання щодо Голови НАЗК обов'язково повідомляються органи і службові особи, які його обрали або призначили чи відповідають за заміщення його посади.

попереднього аналізу процедури призначення Голови НАЗК впливає, що про його затримання обов'язково повідомляються Прем'єр-Міністр України та члени КМУ.

Відповідно до ч. 2 ст. 207 КПК України лише уповноважена на проведення затримання службова особа може затримати без ухвали слідчого судді, суду заступників Голови НАЗК у випадках: вчинення ним кримінального правопорушення або замаху на вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після вчинення ним кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування його за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення.

Оскільки відповідно до ч. 2 ст. 176 КПК України затримання є тимчасовим запобіжним заходом, то відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 483 КПК України про застосування затримання щодо заступників Голови НАЗК обов'язково повідомляються органи і службові особи, які їх обрали або призначили чи відповідають за заміщення їхніх посад.

З попереднього аналізу процедури призначення заступників Голови НАЗК впливає, що про їх затримання обов'язково повідомляється Голова НАЗК.

2.1.4 Особливості підслідності досудового розслідування щодо Голови та заступника Голови Національного агентства з питань запобігання корупції.

Відповідно до ч. 2 ст. 214 КПК України досудове розслідування розпочинається з моменту внесення уповноваженою особою (слідчим, дізнавачем, прокурором) відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі ЄРДР).

Відповідно до п. 1 ч. 4 ст. 216 КПК України слідчі органів Державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених Головою НАЗК, крім випадків, коли досудове розслідування цих кримінальних правопорушень віднесено до підслідності НАБУ. Відповідно до ч. 5 ст. 216 КПК України детективи НАБУ здійснюють досудове розслідування у випадках вчинення Головою НАЗК кримінальних правопорушень: 1) передбачених ст. ст. 191, 206-2, 209, 210, 211, 354 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права), 364, 366-2, 366-3, 368, 368-5, 369, 369-2, 410 ККУ; 2) якщо розмір предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. ст. 354 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права), 368, 369, 369-2 ККУ, у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на час вчинення кримінального правопорушення, а також предмет кримінального правопорушення або розмір завданої шкоди у кримінальних правопорушеннях, передбачених ст. ст. 191, 206-2, 209, 210, 211, 364, 410 ККУ, у дві тисячі і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на час вчинення кримінального правопорушення; 3) ст. 369, ч. 1 ст. 369-2 ККУ, вчинених щодо службової особи, визначеної у ч. 4 ст. 18 ККУ або у п. 1 ч. 5 ст. 216 КПК України.

Відповідно до ч. 2 ст. 214 КПК України досудове розслідування розпочинається з моменту внесення уповноваженою особою (слідчим,

дізнавачем, прокурором) відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі ЄРДР).

Відповідно до п. 1 ч. 4 ст. 216 КПК України слідчі органів Державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених заступниками Голови НАЗК, крім випадків, коли досудове розслідування цих кримінальних правопорушень віднесено до підслідності НАБУ. Відповідно до ч. 5 ст. 216 КПК України детективи НАБУ здійснюють досудове розслідування у випадках вчинення заступниками Голови НАЗК кримінальних правопорушень: 1) передбачених ст. ст. 191, 206-2, 209, 210, 211, 354 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права), 364, 366-2, 366-3, 368, 368-5, 369, 369-2, 410 ККУ; 2) якщо розмір предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. ст. 354 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права), 368, 369, 369-2 ККУ, у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на час вчинення кримінального правопорушення, а також предмет кримінального правопорушення або розмір завданої шкоди у кримінальних правопорушеннях, передбачених ст. ст. 191, 206-2, 209, 210, 211, 364, 410 ККУ, у дві тисячі і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на час вчинення кримінального правопорушення; 3) ст. 369, ч. 1 ст. 369-2 ККУ, вчинених щодо службової особи, визначеної у ч. 4 ст. 18 ККУ або у п. 1 ч. 5 ст. 216 КПК України.

2.1.5 Особливості процедури застосування запобіжних заходів щодо Голови та заступника Голови Національного агентства з питань запобігання корупції.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 483 КПК України про застосування запобіжних заходів щодо Голови НАЗК обов'язково повідомляються органи і службові особи, які його обрали або призначили чи відповідають за заміщення його посади.

З попереднього аналізу процедури призначення Голови НАЗК випливає, що про застосування запобіжних заходів щодо нього обов'язково повідомляються Прем'єр-Міністр України та члени КМУ.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 483 КПК України про застосування запобіжних заходів щодо заступників Голови НАЗК обов'язково повідомляються органи і службові особи, які їх обрали або призначили чи відповідають за заміщення їхніх посад.

Про застосування запобіжних заходів щодо них обов'язково повідомляється Голова НАЗК.

2.1.6 Особливості процедури повідомлення про підозру Голови та заступника Голови Національного агентства з питань запобігання корупції.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 482 КПК України, ч. 5 ст. 9 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII письмове повідомлення про підозру Голові НАЗК здійснюється Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора) або заступником Генерального прокурора - керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Відповідно до ч. 2 ст. 482 КПК України Генеральний прокурор (виконувач обов'язків Генерального прокурора), його заступник може доручити іншим прокурорам здійснити письмове повідомлення про підозру Голові НАЗК у порядку, передбаченому ч. ч. 1, 2 ст. 278 КПК України.

Слід зауважити, що ч. 5 ст. 5 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII не визначає статус підозрюваного у кримінальному правопорушенні як одну з підстав для звільнення Голови НАЗК з його посади.

Відповідно до ч. 2 ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII повідомлення про підозру Голові НАЗК не входить в перелік підстав для його звільнення, якщо воно не призвело до визнання у законному рішенні суду невідповідності діяльності Голови НАЗК обмеженням

щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, передбаченими ч. 1 ст. 25 Законом України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII. Відповідно до п. 10 ч. 5 ст. 5 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII повідомлення про підозру Голові НАЗК не входить в перелік підстав для його звільнення, якщо воно не призвело до визнання у законному рішенні суду особистих активів Голови НАЗК або активів, набутих за його дорученням іншими особами, необґрунтованими відповідно до ст. 290 Цивільного процесуального кодексу України та їх стягненню в дохід держави.

Необхідно також зауважити, що відповідно до ч. 1 ст. 25 Законом України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII внаслідок конфлікту інтересів у діяльності Голови НАЗК, до нього можуть бути застосовані наступні заходи: 1) усунення його від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішення чи участі в його прийнятті в умовах реального чи потенційного конфлікту інтересів; 2) застосування зовнішнього контролю за виконанням ним відповідного завдання, вчиненням нею певних дій чи прийняття рішень; 3) обмеження його доступу до певної інформації; 4) перегляду обсягу його службових повноважень; 5) його переведення на іншу посаду; 6) його звільнення. Якщо повідомлення про підозру Голові НАЗК виявило у діяльності Голови НАЗК конфлікт інтересів, то до Голови НАЗК можуть бути застосовані вище перелічені заходи.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 482 КПК України, ч. 5 ст. 9 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII письмове повідомлення про підозру заступнику (кам) Голови НАЗК здійснюється Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора) або заступником Генерального прокурора - керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Відповідно до ч. 2 ст. 482 КПК України Генеральний прокурор (виконувач обов'язків Генерального прокурора), його заступник може доручити іншим прокурорам здійснити письмове повідомлення про підозру заступнику (кам) Голови НАЗК у порядку, передбаченому ч. ч. 1, 2 ст. 278 КПК України.

Відповідно до ч. 6 ст. 5 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК звільняє з посади заступників Голови НАЗК, тому звільнення з посади заступника Голови НАЗК у зв'язку з отриманням ним повідомлення про підозру залежить від рішення Голови НАЗК.

Відповідно до ч. 1 ст. 25 Законом України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII внаслідок конфлікту інтересів у діяльності заступника Голови НАЗК, до нього можуть бути застосовані наступні заходи: 1) усунення його від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішення чи участі в його прийнятті в умовах реального чи потенційного конфлікту інтересів; 2) застосування зовнішнього контролю за виконанням ним відповідного завдання, вчиненням нею певних дій чи прийняття рішень; 3) обмеження його доступу до певної інформації; 4) перегляду обсягу його службових повноважень; 5) його переведення на іншу посаду; 6) його звільнення. Якщо повідомлення про підозру заступнику Голови НАЗК виявило у діяльності заступника Голови НАЗК конфлікт інтересів, то до заступника Голови НАЗК можуть бути застосовані вище перелічені заходи.

2.1.7 Особливості процедури відсторонення від посади Голови та заступника Голови Національного агентства з питань запобігання корупції.

Відповідно до ч. 5 ст. 65-1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК підлягає відстороненню від виконання повноважень у визначеному законом порядку у випадку повідомлення його про підозру у вчиненні кримінального правопорушення у сфері службової діяльності. Відповідно до ст. 154 КПК України відсторонення від посади може бути здійснено щодо особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину на підставі рішення слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження на строк не більше двох місяців. Відповідно до ч. 1 ст. 155 КПК України із клопотанням про відсторонення від посади Голови НАЗК має право

звернутися Генеральний прокурор або заступник Генерального прокурора – керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Відповідно до ч. 1 ст. 158 КПК України Генеральний прокурор або заступник Генерального прокурора - керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, має право звернутися з клопотанням про продовження строку відсторонення від посади Голови НАЗК. Відповідно до ч. 1 ст. 156 КПК України клопотання про відсторонення Голови НАЗК від посади розглядається слідчим суддею, судом не пізніше трьох днів з дня його надходження до суду за участю слідчого та/або прокурора та Голови НАЗК, його захисника.

Також якщо під час досудового розслідування було виявлено пов'язаний із розслідуванням кримінальним правопорушення конфлікт інтересів у діяльності Голови НАЗК, то відповідно до ч. 2 ст. 35-1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК позбавляється права брати участь у прийнятті рішення, яке приймається НАЗК.

Відповідно до ч. 5 ст. 65-1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII заступник Голови НАЗК підлягає відстороненню від виконання повноважень у визначеному законом порядку у випадку повідомлення його про підозру у вчиненні кримінального правопорушення у сфері службової діяльності. Відповідно до ст. 154 КПК України відсторонення від посади може бути здійснено щодо особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину на підставі рішення слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження на строк не більше двох місяців. Відповідно до ч. 1 ст. 155 КПК України із клопотанням про відсторонення від посади заступника Голови НАЗК має право звернутися Генеральний прокурор або заступник Генерального прокурора – керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

Відповідно до ч. 1 ст. 158 КПК України Генеральний прокурор або заступник Генерального прокурора - керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, має право звернутися з клопотанням про продовження строку відсторонення від посади заступника Голови НАЗК.

Відповідно до ч. 1 ст. 156 КПК України клопотання про відсторонення заступника Голови НАЗК від посади розглядається слідчим суддею, судом не пізніше трьох днів з дня його надходження до суду за участю слідчого та/або прокурора та заступника Голови НАЗК, його захисника.

Якщо під час досудового розслідування було виявлено пов'язаний із розслідуванням кримінальним правопорушення конфлікт інтересів у діяльності заступника Голови НАЗК, то відповідно до ч. 1 ст. 30 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII заступник Голови НАЗК усувається від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішення чи участі в його прийнятті в умовах реального чи потенційного конфлікту інтересів за рішенням Голови НАЗК.

Відповідно до ч. 3 ст. 65-1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII з метою виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню заступником Голови НАЗК корупційного або пов'язаного з корупцією кримінального правопорушення проводиться в порядку, визначеному КМУ, службове розслідування за рішенням Голови НАЗК.

2.1.8 Особливості процедури звільнення з посади Голови та заступника Голови Національного агентства з питань запобігання корупції внаслідок винесення обвинувального вироку щодо нього.

Відповідно до п. 5 ч. 5, ч. 1 ст. 5 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII повноваження Голови НАЗК у разі набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього припиняються достроково КМУ.

Відповідно до ч. 1 ст. 26 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голові НАЗК після його звільнення з посади забороняється: 1) протягом року з дня припинення діяльності в НАЗК укладати трудові договори (контракти) або вчиняти правочини у сфері підприємницької діяльності з юридичними особами приватного права або фізичними особами - підприємцями, якщо Голова НАЗК протягом року до дня припинення виконання функцій держави або місцевого самоврядування здійснював повноваження з

контролю, нагляду або підготовки чи прийняття відповідних рішень щодо діяльності цих юридичних осіб або фізичних осіб - підприємців; 2) розголошувати або використовувати в інший спосіб у своїх інтересах інформацію, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових повноважень, крім випадків, встановлених законом; 3) протягом року з дня припинення діяльності в НАЗК представляти інтереси будь-якої особи у справах (у тому числі в тих, що розглядаються в судах), в яких іншою стороною є НАЗК.

Відповідно до ч. 6 ст. 5 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Голова НАЗК звільняє своїх заступників з посади.

Відповідно до п. 4. ч. 1 ст. 84 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII підставою для припинення державної служби у зв'язку із втратою права на державну службу або його обмеженням є набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо державного службовця за вчинення умисного кримінального правопорушення та/або встановлення заборони займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави, що також стосується заступників Голови НАЗК.

Відповідно до ч. 1 ст. 26 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII заступнику Голови НАЗК після його звільнення з посади забороняється: 1) протягом року з дня припинення діяльності в НАЗК укладати трудові договори (контракти) або вчиняти правочини у сфері підприємницької діяльності з юридичними особами приватного права або фізичними особами - підприємцями, якщо заступник Голови НАЗК протягом року до дня припинення виконання функцій держави або місцевого самоврядування здійснював повноваження з контролю, нагляду або підготовки чи прийняття відповідних рішень щодо діяльності цих юридичних осіб або фізичних осіб - підприємців; 2) розголошувати або використовувати в інший спосіб у своїх інтересах інформацію, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових повноважень, крім випадків, встановлених законом; 3) протягом року з дня припинення діяльності в НАЗК представляти інтереси будь-якої особи у справах (у тому числі в тих, що розглядаються в судах), в яких іншою стороною є НАЗК.

2.2 Концептуальні аспекти удосконалення кримінального процесуального законодавства та діяльності судово-правоохоронних органів України

Починаючи з часів отримання незалежності, принаймні у правовому міжнародному вимірі, у 90-ті роки минулого століття, і до сьогодення Україна та її соціально-економічні процеси й державні інституції перебувають у перманентному реформуванні. Такі реформи по-різному сприймалися і сприймаються як пересічним громадянином, на добробут якого вони, по суті, і повинні спрямовуватись, так і особами наділеними можливостями впливу на державотворчі процеси. Серед наукових дискусій тільки у площині правового реформування можна побачити безліч точок зору – орієнтирів, суті та мети перетворень. Такі погляди мають як своїх прихильників, так і опонентів. Останні десять років у цьому розумінні не були виключенням, скоріш навпаки, стали одними із самих насичених та трагічних для багатьох жителів України. Слід зазначити, що за показниками індексу конкурентоспроможності з 2012 по 2019 року Україна перебувала в другій половині рейтингу та часто показувала негативну динаміку [52, 53]. Проте історичний процес невинний і ставить нові виклики перед суспільством та державою, як однією із найбільш вдалих форм організації людей, принаймні на цей час. Майбутнє є досить непередбачуваним та мінливим [54], але це не привід надмірно драматизувати та покладатись на інших чи вдалий збіг обставин. Ясне й прийнятне бачення бажаного майбутнього, особливостей суспільних відносин та комунікації, взаємовідносин між учасниками управління як на державному, так і глобальному рівні, розуміння існуючого інструментарію та методології, мінімізує прикрі помилки та конфлікти історичного руху. Звісно, в цьому контексті уявляти, що можна знайти «панацею» чи універсальний метод для вирішення всіх проблем та побудови ідеального майбутнього, навіть в одній сфері, справа хибна, проте можна поступово розширювати розуміння та бачення певних процесів, а отже і наблизитись до можливості впливу на них з отриманням прогнозованого та

заздалегідь очікуваного результату. По суті більшість представників великого бізнесу та керівні органи окремих країн так і діють - шляхом пристосування до змін та активній участі в соціально-економічних перетвореннях і побудові бажаного для них майбутнього. Така модель поведінки може бути перейнята та адаптована майже до будь-якої сфери суспільних відносин та масштабу соціальної єдності. В окремих попередніх роботах вже робилась спроба застосування системного підходу до вирішення проблемних питань у правовій сфері [55], тому в запропонованій роботі спробуємо обмежити предмет пошуків сферою кримінального процесуального законодавства та пов'язаною з нею діяльністю судових та правоохоронних органів України.

Для вирішення проблемних питань доречним є підхід, за якого рухаються не «від проблеми», оскільки тоді вона продовжує «впливати своєю присутністю», а «до бажаного майбутнього» в якому така проблема не можлива, тобто альтернативних умов, за яких такої проблеми не існує або не може існувати взагалі. Такий підхід потребує знаходження та створення альтернатив, що дозволяють змінити стан певної системи чи процесу у бажаному напрямку. Для застосування цього підходу необхідно перш за все розуміти мету, принципи, напрями та орієнтири бажаного майбутнього, які мають кількісно-якісні характеристики та контури, що підлягають вимірюванню або встановленню, а також об'єктивно оцінювати поточну ситуацію, наявні ресурси, інструментарій, методологію тощо. Також, оскільки будь-які суспільні відносини здійснюються для людей і за їх участі, необхідними є умови (законодавство, морально-етичні норми, суспільна думка тощо), що заохочують поведінку учасників до досягнення бажаного майбутнього, адже саме на поведінку учасників певної діяльності або процесу здійснюється управлінський вплив з боку держави та суспільства.

В означеному розумінні категорії, котрі визначають мету та принципи регулювання суспільних відносин та майбутні ідеали та орієнтири в сфері кримінально-процесуальних відносин та судово-правоохоронної діяльності, сформульовано в міжнародних нормативно-правових актах загального значення,

Конституції України та кримінальному процесуальному законодавстві. Звернемо увагу на окремі моменти. Щодо першої групи джерел права, то передусім це Загальна декларація прав людини 1948 року, в якій зафіксовано основу та принципи мирного співжиття та побудови суспільних відносин на основі загальнолюдських цінностей та «визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав» [56].

Стосовно національного законодавства слід звернути увагу на наступне. Так, стаття 19 Конституції України визначає те, що «правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством», при цьому «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [57].

Стаття 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) визначає: «Завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [58].

Отже, в якості мети за орієнтир можна брати поняття «правопорядок», як стан захищеності і ствердження загальнолюдських цінностей та результат дій учасників суспільних відносин. На багатоаспектному значенні цього поняття наголошував А.Ф. Крижанівський, який вказував: «Правопорядок являє собою складний, «синтетичний» феномен правового життя, свого роду постматеріальну «віртуальну реальність», яка утворюється на основі певної сукупності окремих правозначущих актів (поведінкових і документальних) суб'єктів права,

виникаючих між ними правових відносин, що поєднуються у загальну картину. Як безліч окремих мазків художника на полотні утворює картину, набуває певної якості форми і змісту, так і система правової поведінки і правових відносин утворює правопорядок, що є «новою матерією» по відношенню до своїх компонентів» [59, с.254].

В означеному контексті доречним є визначення «громадської безпеки і порядку», що вказано у Законі України «Про національну безпеку України», в ст. 1 якого зафіксовано: «громадська безпека і порядок - захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз» [60].

Щодо основоположних ідей (принципів, засад) на яких ґрунтується правотворчість, реалізація прав, в тому числі правозастосовна діяльність, а також формування суспільних відносин в сфері кримінально-процесуальних відносин та судово-правоохоронної діяльності, то будемо виходити із основних принципів, що охоплюються таким поняттям як верховенство права (в широкому розумінні) та загальнолюдськими цінностями, котрі незалежно від використовуваної термінології не викликають заперечень. Фактично всі вони, так чи інакше, закріплені в чинному законодавстві, та є предметом теоретико-практичних обговорень та дискусій, тому додаткового тлумачення не потребують.

Аналізуючи особливість суспільних відносин під час кримінального провадження, а також пов'язаною з ними діяльність судових та правоохоронних органів, необхідно звернути увагу на їх особливість, що полягає у перевазі імперативного методу регулювання правовідносин, а також наявністю більш ядро вираженої опозиції або суперництва між їх учасниками, що тягне за собою схильність до введення в оману (мімікрії, дезінформації) та провокації один одного. В цьому контексті можна припустити, що під час кримінального

провадження поведінка учасників варіюється в межах таких моделей (або форм):

1) правомірна поведінка - належне дотримання процесуальних прав та виконання обов'язків, спрямовування своїх дій та рішень на досягнення завдань кримінального провадження тощо; 2) тактичні та стратегічні дії - поведінка, що не завжди охоплюється правовим регулюванням, має законну мету, та методи і засоби, що не суперечать суті і принципам кримінального провадження й суспільних відносин, проте може мати характер прихованості від опонента, в тому числі задля перехоплення ініціативи щодо впливу на певні об'єкти чи процеси; 3) неправомірна поведінка (правопорушення) – неправомірний вплив на учасників провадження та осіб, які приймають рішення, спотворення або фальсифікація доказів тощо; 4) зловживання правами – використання учасниками своїх дійсних повноважень на шкоду законним інтересам інших учасників або ж використання технологій маніпулювання та введення їх в оману, чи здійснення прихованого корисливого впливу в інший спосіб.

Суттєвою відмінністю другої та четвертої моделі, незважаючи на певну схожість, є мета і мотив. В першій моделі мета відповідає меті кримінального провадження, при цьому мотивацією є встановлення істини по справі, невідворотність покарання, дотримання прав будь-якої особи, дотримання та створення умов для належного правопорядку тощо. Тобто і мотив, і мета не залежать від особистих інтересів конкретного учасника провадження, а можна сказати виходять за межі їх відносин задля ствердження загальнолюдських цінностей. В другому випадку (четверта модель) мета та мотиви суто корисні та суперечать інтересам інших учасників правовідносин та/або завданням кримінального провадження.

З огляду на вказане завданням правотворчості та правозастосовної діяльності є створення умов для того, щоб максимально проявлялася поведінка першої та другої моделі, і якомога менше третьої або четвертої. При абстрактному моделюванні та міркуванні це не вбачається дуже складним, особливо з огляду надбань в сфері соціальної та індивідуальної психології, соціального управління, правоохоронної діяльності тощо. Проте в реальному

середовищі досягнути цього набагато складніше, оскільки чинники та фактори, що впливають на дії та рішення конкретних осіб у конкретних провадженнях, дуже різноманітні та складно прогнозовані, особливо для осіб які не мають безпосереднього доступу до матеріалів провадження та комунікації між учасниками. Спроби наблизитись до стовідсоткового розуміння всіх чинників навіть за ідеальних умов приречені, оскільки будуть постійно «вислизати» від дослідника через мінливість поведінки, адже зміни (мінливість) складають суть буття людини як в індивідуальному, так і колективному вимірі.

Отже, найбільш реалістичним вбачається створення правових умов (інституцій, правил та механізмів їх реалізації), що тільки наближають нас до ідеального майбутнього, котрі забезпечують баланс взаємних прав та обов'язків учасників правовідносин, встановлюють логічні межі їх можливостей, за наявності (збережені) реальної можливості реалізації завдань кримінального провадження. У суб'єктів правотворчості та правозастосування в цьому сенсі є потреба у здійсненні постійного моніторингу поточної ситуації для усунення перепон та удосконалення діяльності й правового регулювання відповідних суспільних відносин.

У кримінальному процесі серед учасників кримінального провадження, умовно можна відокремити тих, хто бере активну участь у провадженні - приймає рішення, проводить відповідні процесуальні дії чи застосовує заходи забезпечення або на чиї права та інтереси можуть вплинути його результати. До таких, крім сторін, можна віднести потерпілого (коли він не є стороною), цивільних позивача та відповідача. Враховуючи обсяги та предмет нашої роботи, звернемо увагу на діяльність слідчого, як сторони кримінального провадження, та його роль і можливості у провадженні, в тому числі з огляду функцій правоохоронних органів. Щодо останніх, можна зазначити, що вони досить повно визначені у Законі України «Про національну безпеку», де у ст. 1 використовуються такі поняття як «сектор безпеки і оборони», «національна безпека України» або «сили безпеки», при цьому під останніми розуміються «правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального

призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України» [60].

По суті, слідчий, це основна особа, яка здійснює виявлення, отримання, перевірку та оцінку відомостей (фактичних даних), що набувають у провадженні статусу доказів, на підставі яких можна дійти категоричного (однозначного) висновку щодо певних фактів та обставин та прийняти відповідне рішення. Не вдаючись до глибокого порівняльного аналізу повноважень та статусу слідчого за кримінально-процесуальним законодавством, яке діяло до 2012 року та чинним КПК України, навіть при першому наближенні вбачається те, що можливості прийняття самостійних (одноосібних) процесуальних рішень значно зменшились. Не вдаючись у дискусію щодо обґрунтованості чи доцільності таких змін, необхідно звернути увагу на те, що при певному зменшенні прав слідчого, його процесуальна значимість у процесі доказування фактично не змінилась. Більше того коло обов'язків суттєво збільшилась і періодично приймалися зміни до КПК України, що ще більше обтяжували слідчого додатковими зверненнями та узгодженнями. Аналізуючи чинне законодавство та зміни до нього, іноді може скластися враження, що законодавством намагаються не врегулювати певні відносини для дотримання правопорядку, а проявити тотальну недовіру до співробітників правоохоронних органів, яких необхідно постійно контролювати та перевіряти, щоб запобігти правопорушенням з їх боку.

Не применшуючи роль та значення нагляду, відомчого та судового контролю у діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності, слід зазначити, що без наявності певних повноважень, можливості швидко, іноді одноосібно, приймати рішення у сфері відносин, які характеризуються високим ступенем протистояння та суперництва, дуже складно утримувати темп розслідування чи перехоплювати ініціативу в управлінні певними процесами. Це не означає створення можливості для свавілля з боку слідчого, для недопущення якого існують правила проведення відповідних процедур, прийняття й оформлення рішень, система контролюючих, наглядаючих і перевіряючих

інституцій, механізми притягнення слідчого до юридичної відповідальності та інші заходи організаційно-правового характеру. Це є потребою сучасної протидії злочинності, в тому числі організованої, котра ресурсно, технічно, технологічно і методологічно збагачує свій потенціал та зберігає такі тенденції [61, с.26-45].

Крім зазначеного слід звернути увагу на проблематику підслідності, взаємодії між відповідними правоохоронними органами та їх підрозділами та можливостями оперативно-розшукового супроводження. Під останнім розуміється не стільки здійснення відповідними оперативними повноважень передбачених КПК України та законодавством, що регулює здійснення оперативно-розшукової діяльності, стільки «основана на законах та нормативно-правових актах упорядкована система заходів, що здійснюються уповноваженими на те суб'єктами оперативно-розшукової діяльності із збирання та узагальнення фактичних даних про обставини протиправного негативного впливу підозрюваних, обвинувачених, їх зв'язків (кримінальних і корумпованих) та інших зацікавлених осіб на учасників кримінального процесу та прийняття заходів щодо нейтралізації цих дій» [62].

Вважаємо, що більшу частину проблемних питань, що виникають в означених сферах, можливо було б зняти шляхом створення єдиного слідчого органу. Сама по собі така ідея не є новою і вже була предметом науково-практичних дискусій та експериментів у діяльності правоохоронних органів. Звісно реалізація та запровадження таких нововведень потребує поміркованості та поступальності, проте у наш час значних інформаційно-комунікаційних та організаційних можливостей вона цілком виправдана та може бути реалізована. До цього також можна додати те, що за останні кілька років в Україні відбулись значні процеси створення та ліквідації правоохоронних органів та їх підрозділів. Такі процеси з одного боку збагатили досвід реформування та побудови державних правоохоронних інституцій, а з іншого - додали додаткових спірних питань та суперництва серед самих таких органів, що з огляду специфіки протидії злочинності є надмірним та невиправданим. Вирішення вказаних проблемних питань суто правовими заходами, буде паліативною допомогою, що

буде зменшувати симптоми, а не усувати причини, і є справою доволі складною та багатоаспектною, особливо в умовах нестабільності, значної корупційності та інших негативних тенденцій, що спостерігаються в процесі державотворення та правотворчості. Крім того, вважаємо, що такий підхід дозволить більш справедливо підходити до робочого навантаження, оснащення та грошового забезпечення слідчих, а також надасть позитивного поштовху щодо поваги та значимості такої професії, більшого прагнення до компетентності та відповідальності осіб, які будуть її обирати.

Завершуючи загальні міркування щодо концептуальних аспектів діяльності судово-правоохоронних органів України не можна не оминати питання застосування нових технологій, що дозволяють обробляти великі масиви даних. В цьому контексті необхідно звернути увагу на той факт, що сьогодні існують досить багато платформ та техніко-технологічних рішень, що дозволяють не тільки обробляти існуючі в інформаційно-комунікаційних системах рішення та дані, а й прогнозувати можливі рішення конкретних посадових осіб, на підставі їх минулих рішень та наявної практики. Вказані можливості, за умови дотримання збереження конфіденційних даних й етичних правил в сфері інформаційно-комунікаційних технологій та штучного інтелекту, можуть бути використані для встановлення злочинних схем та осіб, які причетні до неправомірної діяльності чи злочинних угруповань. Так, наприклад, за аналізом рішень конкретної посадової особи протягом певного часу можна побачити діаметрально різні за суттю та результатом рішення за наявності однотипних умов та обставин. Вказані факти у поєднанні з аналізом наявних учасників провадження, осіб які були причетні до конкретних проваджень та інших даних, можна робити версії щодо неправомірного впливу на таких посадових осіб чи інші обставини, що можуть стати предметом перевірки чи оперативної розробки з подальшим викриттям протиправних схем або ж удосконалення діяльності чи забезпечення безпеки відповідних посадових осіб та учасників кримінального провадження тощо.

Підсумовуючи викладене слід зазначити, що процес формування сьогодення, а також планування та побудова бажаного майбутнього вимагають як від осіб, що мають можливості впливу на соціально-економічні та державні процеси або приймають відповідні рішення, так і від самого суспільства витримки розуміння та налагодженої комунікації. Шляху змін та перетворень завжди притаманні помилки, які можуть швидко із мінімальними витратами виправлятися тільки за умови відданості та відповідальності, осіб залучених до таких процесів, їхньої компетентності та стійкості морально етичних цінностей. В цьому контексті доречними є слова, Вільяма Едвардса Демінга, який зазначав: «Від будь-якого менеджера, який прагне перетворень, вимагається довготривала відданість новим знанням і нова філософія. Боязкі та малодушні, а також ті, хто сподівається на швидкий результат, приречені на розчарування» [63].

SECTION 3. ENVIRONMENTAL LAW

DOI: 10.46299/ISG.2024.MONO.LEGAL.2.3.1

3.1 Забезпечення інфекційної та хімічної безпеки в Україні в умовах воєнного стану: еколого-правові та медичні аспекти

На сучасному етапі розвитку суспільних відносин в Україні, в умовах воєнного стану, питання щодо забезпечення національної екологічної безпеки в Україні має надзвичайно важливе значення. У даному контексті особливий інтерес становить механізм забезпечення саме хімічної та інфекційної безпеки як складових екологічної безпеки держави. Тому спробуємо окремо проаналізувати актуальність кожної з них. Так, від рівня гарантування хімічної безпеки залежить не лише здоров'я людей, їх подальше існування, але й збереження довкілля тощо. Правове регулювання відносин щодо поводження з хімічними речовинами в Україні до 2014 року здійснювалось застарілими підзаконними нормативно-правовими актами [64], які не відповідали європейським стандартам у галузі охорони довкілля. Через це, особливо небезпечні речовини, які вивозились з ринків інших країн, безконтрольно експортувались в Україну, а оцінка небезпеки цих речовин здійснювалась лише щодо впливу на здоров'я людини, без урахування ризиків для навколишнього природного середовища. Більше того, спеціальна міжвідомча комісія з питань управління хімічною безпекою та поводження з хімічними речовинами була утворена лише у 2021 році як тимчасовий консультативно-дорадчий орган Кабінету Міністрів України для сприяння забезпеченню координації дій органів виконавчої влади у сфері хімічної безпеки щодо мінімізації ризиків для населення і довкілля, які виникають під час виробництва, транспортування, зберігання, використання або утилізації хімічної продукції та речовин, вивчення та аналізу проблемних питань, пов'язаних з реалізацією державної політики у цій сфері [65]. І лише у грудні 2022 року, в умовах воєнного стану в Україні, було прийнято спеціальний Закон України «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією» [66], дію якого відтерміновано у часі через запровадження воєнного

стану. Тому у сучасних умовах необхідно проаналізувати правовий механізм та систему заходів щодо забезпечення хімічної безпеки держави в умовах військової агресії.

Що ж стосується інфекційної безпеки, то питання щодо її гарантування завжди на часі світової наукової полеміки. Адже від її забезпечення також залежить подальше існування і збереження людства. Особливо гостро питання щодо забезпечення інфекційної безпеки стоїть зараз, коли світ оговтується після завершення світової пандемії коронавірусу (COVID-19). Окрему увагу заслуговує ситуація в Україні у зв'язку з військовою агресією та введенням у 2022 році воєнного стану. Війна та епідемії пов'язані не тільки метафорично, воєнні дії завжди збільшують ризики спалахів інфекційних хвороб, як-от холери, дифтерії, грипу [67]. Інфекційні хвороби завжди були «сателітами» усіх воєн, саме у період воєнних дій санітарні втрати від інфекційних захворювань становлять від 45 до 68 %, адже руйнування інфраструктури призводить до погіршення санітарно-гігієнічного стану населених пунктів, об'єктів життєзабезпечення та ускладнення епідемічної ситуації, створюється середовище, сприятливе для поширення небезпечних інфекційних хвороб людей у місцях масового скупчення цивільного населення [68, с. 73]. На сьогодні в Україні, у зв'язку з воєнними діями, спостерігається значна міграція населення, як внутрішня, так і зовнішня, адже люди рятуються від жахів війни, тому інфекційна безпека відходить на другий план, що викликає серйозне занепокоєння серед медиків та епідеміологів. Всі ці фактори у сукупності створюють складні передумови для гарантування інфекційної безпеки в Україні і потребують нагального реагування та детальної правової регламентації, а також акумулювання зусиль не лише медиків, але й управлінців, юристів, громадськості та пересічних громадян. Більше того, як стверджує Міністерка охорони здоров'я України у 2019-2020 роках Зоряна Скалецька, саме інфекційна безпека й інфекційний контроль – це те, що дасть можливість Україні сьогодні бути сучасною в рейтингах європейських країн [69].

Питання щодо забезпечення безпеки в цілому, завжди були у центрі наукових дискусій провідних фахівців у сфері теорії безпекознавства, публічного управління та юриспруденції. Зокрема, проблему забезпечення екологічної та біологічної безпеки свого часу досліджували представники найвідоміших українських наукових шкіл екологічного права, зокрема: В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкова, А.П. Гетьман, І.І. Каракаш, Н.Р. Кобецька, В.В. Костицький, М.В. Краснова, Н.Р. Малишева, Ю.С. Шемшученко, М.В. Шульга, тощо. Водночас, відсутні комплексні дослідження щодо забезпечення саме інфекційної та хімічної безпеки як складових екологічної безпеки, їх юридичної природи та співвідношення з іншими безпековими суміжними категоріями, особливо, в умовах введеного воєнного стану, що й обумовлює актуальність даного дослідження.

Важливою складовою законодавчих ініціатив в Україні, в умовах військової агресії російської федерації, стало прийняття Закону України «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією» № 2804-IX від 01 грудня 2022 року [66]. Даний Закон визначає правові, організаційні та економічні засади у сфері забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією, спрямовані на запобігання небезпечному впливу хімічної продукції на довкілля та здоров'я людини, встановлює вимоги до діяльності суб'єктів господарювання галузі хімічної промисловості, регулює відносини, що виникають у сфері забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією, з урахуванням міжнародних зобов'язань України [66].

Відповідно до ст. 1 цього Закону, хімічна безпека – це стан, за якого ризики для здоров'я людини та/або довкілля, які виникають під час виробництва, транспортування, зберігання, використання хімічної продукції, оброблення її відходів, включаючи ризики вчинення хімічних інцидентів, диверсій, терористичних актів, є мінімальними та контрольованими.

З огляду на дане визначення, можемо визначити наступні ознаки хімічної безпеки, на яких акцентує увагу законодавець:

- сфера застосування: виробництво, транспортування, зберігання, використання хімічної продукції, оброблення її відходів, включаючи ризики вчинення хімічних інцидентів, диверсій, терористичних актів;

- наслідки: мінімальні та контрольовані ризики для здоров'я людини та/або довкілля.

Ці дві ознаки є надзвичайно важливими для розуміння сутності і юридичної природи хімічної безпеки. Ознака сфери застосування окреслює ті напрямки та види діяльності, які можуть створювати загрозу хімічній безпеці. При цьому, сьогодні, в умовах воєнного стану, позитивним є те, що сфера застосування охоплює і диверсії та терористичні акти, які можуть становити загрозу хімічній безпеці. У контексті наслідків, до яких може спричинити хімічна небезпека вказано не лише ризики для здоров'я людей, але й для довкілля. Завдяки цьому простежується взаємозв'язок хімічної безпеки з екологічною безпекою.

Забезпечення хімічної безпеки у законодавстві визначається через призму діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб, яка спрямована на створення умов для стійкого, екологічно безпечного соціально-економічного розвитку держави та запобігання зовнішнім і внутрішнім загрозам хімічної безпеки.

Основними принципами державної політики у сфері забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією є:

- пріоритетність вимог хімічної безпеки, сталий розвиток та захист довкілля від негативного антропогенного впливу;

- гарантування мінімального ризику для життя та/або здоров'я людини і довкілля під час зберігання, виробництва та використання хімічних речовин або хімічної продукції;

- доступ до інформації про реалізацію державної політики у сфері забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією тощо [66].

З огляду на зазначені принципи, можна зробити висновок, що даний Закон повинен стати важливою гарантією для забезпечення основних конституційних

прав та свобод громадян, а саме: права кожного на чисте і безпечне для життя і здоров'я людини довкілля [70, с. 21].

До речі, представники екологічно зацікавленої громадськості теж позитивно відзначають прийняття даного нормативно-правового акту. Зокрема, до основних його переваг відносять забезпечення належного державного контролю у сфері забезпечення хімічної безпеки, який проявляється у : створенні національної системи управління хімічними речовинами за європейським зразком; імплементації базових технічних регламентів REACH та CLP, які ефективно функціонують у країнах Європейського Союзу; запровадження міжнародної класифікації небезпечних хімічних речовин; створенні єдиної бази даних небезпечних хімічних речовин; ефективному управлінні хімічною продукцією на ринку та можливістю прораховувати всі ризики і оцінювати загрози; створенні механізму обмежень та заборон для продукції, що містить канцерогени, мутагени, біоаккумулятивні та токсичні для довкілля речовини тощо; відкритті доступу громадян до інформації щодо рівня небезпеки речовин та хімічної продукції [71].

Представники Міжнародної благодійної організації «Екологія. Право. Людина» також підкреслюють нагальну необхідність прийняття Закону України «Про хімічну безпеку та управління хімічною продукцією» [72]. Зокрема, Закон про хімічну безпеку є рамковим законом, прийняття якого відповідало євроінтеграційним прагненням України, а хімічна безпека є, фактично, новою сферою регулювання для України, адже в країні склалася особлива система гігієнічної регламентації та реєстрації хімічних речовин, в основу якої були покладені небезпечні хімічні фактори (НФ), а не хімічні речовини як такі [72]. Даний Закон впроваджує важливі засади хімічної безпеки для захисту людей і довкілля.

Також, даним нормативно-правовим актом передбачено механізм реалізації такого важливого екологічного права громадян як право доступу громадськості до екологічної інформації у сфері хімічної безпеки, що, безумовно, є позитивною тенденцією. Зокрема, йдеться про створення

національної інформаційної системи управління хімічною безпекою, що є функціональним модулем загальнодержавної системи доступу до екологічної інформації. Інформаційна система включає підсистеми звітності, адміністративних послуг, а також переліків та реєстрів. В рамках останньої передбачені такі важливі інформаційно-аналітичні системи, як Державний реєстр хімічних речовин, реєстр загроз хімічній безпеці та реєстр цільових об'єктів, що можуть стати ціллю терористичних актів з використанням хімічних речовин. Національна система є відкритою для доступу громадськості. Впровадження національної інформаційної системи консолідує важливу інформацію щодо хімічної безпеки на рівні держави та покращить якість управління такою інформацією.

Власне, введення в дію даного Закону є відтермінованим у часі, у зв'язку з воєнним станом в Україні. Але, незважаючи на відтермінування, особливу значущість та нагальну потребу даний нормативно-правовий акт має саме у сучасних умовах, коли держава-агресор здійснила в Україні підриг Каховської ГЕС [73, с. 515]. Так, після прориву дамби Каховської ГЕС Міністерство охорони здоров'я України одразу попередило про те, що у криницях та відкритих водоймах на півдні можуть опинитися небезпечні для здоров'я хімічні речовини, а також збудники інфекційних хвороб [74].

Руйнування окупантами греблі Каховської ГЕС призвело до катастрофічних наслідків, зокрема загибелі людей, тварин, мору риби на осушених ділянках, руйнування екосистем, забруднення джерел води і ґрунтів. І в зоні лиха постає низка епідемічних ризиків, найперші з яких – можливий спалах гострих кишкових та інших інфекційних захворювань через обмежений доступ до чистої води [75]. Масштабне підтоплення руйнує інфраструктуру та призводить до вимивання вигрібних ям, сміттєзвалищ, кладовищ, скотомогильників, де можуть зосереджуватися природні вогнища інфекційних захворювань. Вода, власне, є фактором поширення небезпечних збудників, а літня спека – каталізатором розмноження деяких із них. Окрім ботулізму, внаслідок затоплення існують ризики розповсюдження збудників таких

інфекцій, як холера, сальмонельоз, гепатит А, черевний тиф, гельмінтози, сибірська виразка, лептоспіроз, шигельози тощо. Тобто переважно з фекально-оральним шляхом передачі. Водночас, щодо **холери**, то випадки захворювання на неї Міністерство охорони здоров'я України не відкидало, але наголошувало, що вони швидше за все будуть поодинокими [76].

Також підлив дамби Каховської ГЕС безпосередньо впливає на функціонування Запорізької атомної електростанції, це є прямий індикатор того, що порушено систему безпеки одного з найбільших українських ядерних об'єктів, Запорізької атомної станції [76]. Тому загрози хімічній безпеці України сьогодні є більш, ніж очевидними, і потребують негайного реагування. До речі, Міністерством охорони здоров'я України було розроблено алгоритм дій у разі вибуху на Запорізькій атомній електростанції: 1) перебувати в укритті; 2) стежити за офіційними джерелами інформації; 3) знезаразити себе та помитись, якщо є така можливість; 4) одягнути чистий одяг; 5) забезпечити безпеку води та продуктів харчування [77].

У контексті згадуваного вище Закону, слід вказати на те, що у відповідності з його ст. 22, до основних загроз хімічної безпеки в Україні належать:

- 1) використання у промисловості технологій, що не забезпечують належний рівень хімічної безпеки;
- 2) низький рівень обізнаності персоналу та населення щодо небезпеки, яку становлять хімічні речовини, та відповідних заходів щодо забезпечення хімічної безпеки;
- 3) порушення вимог до інформаційного супроводу хімічної продукції;
- 4) забруднені небезпечними хімічними речовинами або хімічною продукцією території (ділянки);
- 5) розроблення, виробництво, імпорт та використання нових хімічних речовин, щодо яких не проведено оцінки ризиків;
- 6) обіг продукції, що містить особливо небезпечні хімічні речовини, отруйні хімічні речовини, з порушенням законодавства;

7) накопичення небезпечних хімічних речовин, а також не придатних та заборонених до використання пестицидів та агрохімікатів;

8) неналежне управління небезпечними відходами, що утворюються під час виробництва або використання хімічної продукції;

9) відсутність використання передового світового досвіду у сфері управління небезпечними відходами та відновлення забрудненого хімічними речовинами довкілля;

10) відсутність захисту цільових об'єктів від несанкціонованого доступу та технологічного тероризму;

11) можливість імпорту, створення або застосування хімічної зброї;

12) наявність хімічної зброї, затопленої у Чорному морі за часів колишнього СРСР;

13) наявність хімічних речовин, розміщених на території України без умов належного зберігання з часів колишнього СРСР;

14) здійснення бойових дій на території України внаслідок збройної агресії російської федерації [66].

Серед цього переліку загроз, у зв'язку з військовою агресією, надзвичайно актуальними є наступні загрози: наявність хімічної зброї, затопленої у Чорному морі за часів колишнього СРСР; наявність хімічних речовин, розміщених на території України без умов належного зберігання з часів колишнього СРСР; здійснення бойових дій на території України внаслідок збройної агресії російської федерації [66]. Тому, на наше переконання, підрив дамби на Каховській ГЕС слід розглядати як пряму загрозу хімічній безпеці України, яка потребує як національного, так і міжнародного реагування та ліквідації усіх наявних та потенційних наслідків і ризиків.

Основними гарантіями забезпечення хімічної безпеки в Україні для громадян, сьогодні, є:

1) забезпечення охорони здоров'я населення, у тому числі забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя та охорони праці, відповідно до

законодавства про охорону здоров'я, охорону праці та санітарного законодавства;

2) забезпечення охорони довкілля відповідно до законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

3) забезпечення безпечності хімічної продукції, що виробляється, імпортується або надається на ринку, відповідно до цього Закону та законодавчих актів у сфері забезпечення хімічної безпеки та технічного регулювання, а також міжнародних угод України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

4) безпечне управління відходами відповідно до законодавства про управління відходами;

5) здійснення моніторингу загроз хімічній безпеці;

6) проведення оцінки безпечності хімічної речовини для хімічних речовин чи хімічної продукції, що виробляється або надається на ринку в обсязі 10 тонн на рік і більше, для визначення заходів щодо мінімізації (контролю) ризиків;

7) запровадження інформаційної системи управління хімічною безпекою;

8) запобігання технологічному тероризму та несанкціонованому доступу до хімічних речовин подвійного використання;

9) обмеження використання або заборона надання на ринку особливо небезпечних хімічних речовин, що становлять неконтрольований ризик;

10) відновлення довкілля після забруднення хімічними речовинами;

11) запровадження інформаційного супроводу хімічної продукції;

12) розроблення та впровадження сучасних методів визначення небезпечних хімічних речовин у об'єктах довкілля або організмі людини;

13) розроблення та впровадження сучасних методів ідентифікації нових хімічних речовин;

14) імплементація Узгодженої на глобальному рівні системи класифікації безпеки та маркування хімічної продукції до законодавства України;

15) соціальний захист працівників, на яких може здійснюватися вплив небезпечних хімічних речовин, громадян України, а також іноземців та осіб без

громадянства, які проживають на забруднених територіях або постраждали внаслідок хімічного інциденту;

16) інші заходи захисту людини та/або довкілля від небезпечного впливу хімічних речовин [66].

Таким чином, прийняття спеціального закону, в умовах воєнного стану, щодо забезпечення хімічної безпеки, безумовно, є позитивним та необхідним заходом. Тим паче, що це перший закон, який було прийнято лише у 2022 році за всі роки незалежності України. Даний Закон запроваджує європейські засади та стандарти забезпечення хімічної безпеки для захисту життя, здоров'я людей, а також навколишнього природного середовища [70, с. 21]. В умовах воєнного стану в Україні, даним Законом окреслено основи політики щодо запобігання терористичним актам з використанням хімічних речовин подвійного використання, розробка планів захисту цільових об'єктів, що важливо для екологічної безпеки в умовах, коли існує загроза тероризму або збройної агресії з боку росії. Оскільки введення в дію Закону є відтермінованим у часі – 29 червня 2024 року, сьогодні складно визначити усі його позитивні та негативні сторони. Але сам факт прийняття цього спеціального Закону є першим та необхідним кроком на шляху до гарантування хімічної безпеки і управління хімічною продукцією. Також, цим нормативно-правовим актом передбачено механізм доступу громадськості до екологічної інформації у сфері хімічної безпеки, що, безумовно, є позитивною тенденцією. Зокрема, йдеться про створення національної інформаційної системи управління хімічною безпекою, що є функціональним модулем загальнодержавної системи доступу до екологічної інформації. Інформаційна система включає підсистеми звітності, адміністративних послуг, а також переліків та реєстрів хімічних речовин. Національна система є відкритою для доступу громадськості. Впровадження національної інформаційної системи консолідує важливу інформацію щодо хімічної безпеки на рівні держави та покращить якість управління такою інформацією.

З поняттям хімічної безпеки тісно пов'язане поняття і інфекційної безпеки. Взагалі, поняття інфекційної безпеки є багатофункціональним і може розглядатись під різними кутами зору [78, с.1031]. На наш погляд, першочергово, можна говорити про інфекційну безпеку у медичному та правовому контекстах. Зокрема, представники медичної спільноти акцентують увагу на інфекційній безпеці у лікувальних закладах щодо дотримання санепідрезиму. При цьому поняття інфекційної безпеки в медичних організаціях розглядається у двох аспектах: як система управління біологічними факторами ризику з метою їх усунення, ослаблення чи подолання спровокованих ними наслідків, та як сукупність профілактичних заходів, спрямованих на недопущення поширення небезпечних інфекційних захворювань серед пацієнтів та персоналу лікарень і поліклінік [79]. Що ж стосується медичної наукової спільноти, то переважна більшість підручників і посібників з курсу «Інфекційні хвороби» не оперують поняттям «інфекційна безпека», натомість використовують категорії «інфекційний контроль», «інфекційний процес», «профілактика інфекційних хвороб», «біологічна безпека» тощо [80-83]. У даному контексті, науковий інтерес має поняття «біологічна безпека». При цьому, відзначається, що проблема біобезпеки є дуже широкою і неможливо коротко сформулювати її суть. Загалом під біологічною безпекою розуміють великий комплекс заходів, який спрямований на попередження чи зменшення впливу біологічних та/або інших шкідливих факторів, джерелом яких є об'єкти біологічного походження як безпосередньо на організм людини, так і опосередковано – шляхом впливу на навколишнє середовище [84, с. 448]. Безумовно, що поняття біологічної і інфекційної безпеки є взаємопов'язаними. Біологічна безпека – це стан середовища життєдіяльності людини, при якому відсутній негативний вплив його чинників (біологічних, хімічних, фізичних) на біологічну структуру і функцію людської особи в теперішньому і майбутніх поколіннях, а також відсутній незворотній негативний вплив на біологічні об'єкти природного середовища та рослинний і тваринний світ [84, с. 450]. По суті, це захист людей, тварин, рослин і довкілля від біологічних загроз. Основними джерелами

виникнення біологічних загроз є епідемії та спалахи інфекційних захворювань людини, епізоотії, епітофітії, біологічний тероризм, диверсії, застосування біологічної зброї [84, с. 449]. Тобто, інфекційні хвороби є одним із факторів, які можуть створити біологічну загрозу і небезпеку.

Аналіз чинного законодавства та наукових розвідок з теорії безпеки свідчить, що біологічна безпека, у свою чергу, є складовою екологічної безпеки, а остання – національної безпеки [85, с. 69]. Тобто, як бачимо, інфекційна безпека тісно пов'язана не лише з біологічною безпекою, але й екологічною. Поняття екологічної безпеки подано у ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [86]. Зокрема, екологічна безпека – такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Істотною ознакою екологічної безпеки є екологічний ризик [87, с.121]. В юридичній літературі екологічний ризик визначається як встановлені нормами екологічного законодавства обставини, з якими пов'язується виникнення, зміна, припинення правовідносин щодо здійснення діяльності з екологічно небезпечними об'єктами, що визначає формування і реалізацію спеціальної правосуб'єктності фізичних, юридичних осіб та держави стосовно виявлення, попередження і усунення природних і техногенних загроз для довкілля, життя і здоров'я населення та особливий режим відповідальності за невиконання чи неналежне виконання вимог щодо забезпечення екологічної безпеки, включаючи й випадкове (ймовірне) настання небезпеки [88, с.57].

Сьогодні, інфекційні захворювання відносять до нетрадиційних загроз екологічної безпеки, поряд з загрозами космічного та ракетно-космічного походження [89, с. 80-81]. До таких нових інфекційних «екологічних захворювань», які набули широкого розповсюдження на початку XXI ст. і не мають засобів для ефективного лікування та становлять загрозу національній екологічній безпеці належать: лихоманка Ебола, лихоманка Марбург, лихоманка Денге, жовта лихоманка, чорна віспа, туляремія тощо [89, с. 82].

Слід виокремити наступні підходи, розроблені на доктринальному еколого-правовому рівні щодо трактування поняття екологічної безпеки для того, щоб зрозуміти її сутність та простежити взаємозв'язок з інфекційною безпекою:

1. Екологічна безпека розглядається через призму так званого масштабного фактора, тобто мається на увазі рівень її впливу і поширення. На глобальний світовий характер екологічної безпеки вказувалось у юридичній літературі неодноразово, як комплекс станів, явищ і дій, що забезпечують екологічний баланс на Землі і в будь-яких її регіонах на рівні, до якого фізично, соціально-економічно, технологічно і політично готове людство [90, с. 24]. В. І. Андрейцев, А. Б. Качинський, О. М. Хіміч, О. С. Заржицький та інші також вказують на те, що екологічна безпека виступає різновидом або ж складовою національної (державної) та транснаціональної безпеки [88, с. 37; 91, с. 6; 92, с. 44-47; 93, с. 63-67]. Слід відмітити, що даний підхід знайшов своє відображення і в чинному законодавстві України [94]. Сім рівнів екологічної безпеки, починаючи від рівня робочого місця і завершуючи світовим планетарним масштабом, виділяє і Н. В. Барбашова [95, с. 21];

2. Екологічна безпека визначається через її причинно-наслідкові характеристики. До детермінант екологічної безпеки відносить негативні антропогенні зміни стану навколишнього природного середовища, які мають наслідком позбавлення людини як біологічного виду можливості існувати, і розглядають в якості причин антропогенну діяльність, природні явища, протиправні дії, стихійні лиха, техногенні катастрофи і забруднення навколишнього середовища [90, с. 24];

3. Екологічна безпека характеризується з огляду на зміст її виразу, як-от:

- сукупність заходів, мір, що сприяють запобіганню погіршення екологічної обстановки, небезпечної для здоров'я і життя людини, навколишнього середовища та режиму використання природних ресурсів;

- забезпечення захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, природи, держави від реальних і потенційних загроз, утворюваних антропогенним або природним впливом на навколишнє природне середовище [96, с. 12];

- стан захищеності навколишнього природного середовища, населення, територій, господарських і інших об'єктів від різноманітних загроз, які виникають як наслідок негативних змін компонентів природного середовища в результаті антропогенної діяльності, природних явищ і протиправних дій;

- певний (оптимальний) стан природного середовища, що забезпечує йому і людині сприятливі (нормальні) умови для життєдіяльності та розвитку;

- структурна і якісна перебудова господарської діяльності для досягнення стійкого розвитку, який включає економію енергії і природних ресурсів; перехід на природоохоронні безвідходні технології [97, с. 157];

4. Екологічна безпека визначається, зважаючи на її значення і цінність, у механізмі гарантування та захисту екологічних прав громадян через:

- систему соціальних установлень як найважливіша цінність, що гарантується державою громадянам для їх сприятливого існування;

- важливу, перспективну мету діяльності по відновленню та збереженню нормального стану навколишнього середовища [98, с. 82];

- один з головних принципів природокористування та охорони навколишнього природного середовища, у відповідності з яким будь-яка екологічно значима діяльність, а також передбачувані у законодавстві та здійснювані на практиці природоохоронні заходи, повинні оцінюватись з позиції безпеки [99, с. 52];

- стан соціальної та правової захищеності, який здійснюється шляхом встановлення системи засобів забезпечення, регулювання суспільних правовідносин, визначення відповідного правового режиму та відповідальності [100, с. 43].

Зважаючи на викладене вище, можна стверджувати, що екологічна безпека є складною, різноплановою, поліфункціональною, інтегрованою

категорією. Слід визнати слушним і віддати належне правовим поглядам В. І. Андрейцева, який чи не найґрунтовніше і найповніше комплексно дослідив даний інститут екологічного права та обґрунтував необхідність виокремлення окремої галузі права – права екологічної безпеки. В. І. Андрейцев розглядає екологічну безпеку з позиції фізико-біологічного, технологічного, економічного, соціального та державно-правового підходів [101, с. 9]. Відповідно до державно-правового підходу, екологічна безпека, з одного боку, є системою спеціальних юридичних заходів, спрямованих на захист життєво важливих інтересів людини від небезпечного впливу навколишнього природного середовища, а з іншого – системою законодавчого та підзаконного правового забезпечення регулювання екологічно небезпечної діяльності, режиму використання природних ресурсів, охорони природного середовища, безпечного для життя і здоров'я людей [101, с. 10].

Як бачимо, на доктринальному рівні відсутнє чітке та єдине розуміння поняття екологічної безпеки. У законодавстві України теж існують розбіжності у визначенні даного поняття. Так згідно ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічна безпека визначається як стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується запобігання погіршенню екологічної обстановки та виникненню небезпеки для здоров'я людей [86]. Водночас, у Державному стандарті України 215693 «Безпечність промислових підприємств. Терміни та визначення» подано дещо інше розуміння даного поняття, а саме: екологічна безпека – це відсутність дій, станів і процесів, які прямо або опосередковано призводять до суттєвої шкоди [102, с. 9]. Дефініція подана у Державному стандарті, на наш погляд, є занадто розширеною, об'ємною. Вона стосується визначення безпеки взагалі, у ній не відображено специфіки екологічної безпеки, тому це визначення можна застосувати однаковою мірою для характеристики і економічної, і екологічної, і військової безпеки тощо [90, с. 26].

Безумовно, не можна відкидати багаторічні наукові напрацювання та розроблені у законодавстві України правові конструкції у дослідженні проблеми

екологічної безпеки. Кожне з наведених вище визначень екологічної безпеки (і наукове, і нормативно закріплене), на наш погляд, є частково правильним, оскільки відображає ті чи інші аспекти даного поняття. Спільною ознакою цих визначень є те, що всі вони, так чи інакше, у кінцевому випадку мають на меті підвищення рівня захищеності довкілля, особистості, суспільства від техногенної діяльності, яка характеризується ризиком спричинення шкоди [90, с. 27]. При цьому спробуємо дати означення екологічної безпеки виходячи з семантико-етимологічного її розуміння. Так, поняття «безпека» згідно етимологічного підходу означає відсутність небезпеки, надійність, відсутність будь-яких загроз особистості, суспільству, державі, тобто, стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує [103, с. 115]. Згідно даного підходу термін “екологічний” – той, що пов’язаний з екологією, тобто вченням про взаємодію живих організмів з навколишнім середовищем [103, с. 884]. З огляду на термінологічні визначення екологічна безпека – це відсутність будь-яких загроз особистості, суспільству, державі, тобто, стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує у процесі взаємодії з навколишнім середовищем.

Узагальнивши позитивний науковий досвід щодо дослідження інституту екологічної безпеки і, спираючись на безумовну роль науково-правового фактора при дослідженні даної проблеми, можна виділити такі загальні ознаки екологічної безпеки:

- національний (державний) характер, який полягає в тому, що екологічна безпека є складовою національної безпеки і її реалізація здійснюється на загальнодержавному рівні;
- підзаконність, тобто, забезпечення екологічної безпеки здійснюється лише у відповідності і у межах встановлених нормативно-правовими актами;
- природоохоронна та гуманістична спрямованість, тобто, екологічна безпека має на меті забезпечити охорону навколишнього природного середовища, безпечного для життєдіяльності окремої людини і суспільства в цілому;

- екологічний ризик, який відображає націленість на сферу екологічно ризикованих видів діяльності, процесів, природних явищ, що можуть створити небезпеку для життя і здоров'я людини, суспільства, держави;

- попереджувальний характер, який полягає в тому, щоб виявити, недопустити чи нейтралізувати загрози з боку факторів природного чи антропогенного характеру, які можуть створити чи створили небезпеку життєво важливим національним інтересам;

- комплексність (системність) заходів щодо недопущення або усунення загроз, які здатні завдати шкоди охоронюваним інтересам (маються на увазі організаційно-правові, еколого-економічні, науково-методичні, технічні, попереджувальні, регулятивно-стимулюючі, примусові заходи) [104, с. 4].

Свого часу, у юридичній літературі провідним науковцем у сфері екологічного права, Андрейцевим В.І. було обґрунтовано необхідність прийняття і розроблено спеціальний законопроект «Про екологічну (природно-техногенну) безпеку», в межах якого планувався окремий розділ щодо забезпечення екологічної безпеки у різних сферах суспільної діяльності [88, с. 118-120]. На наше переконання, у цьому спеціальному законопроекті, доцільно було б розробити окремі норми щодо забезпечення біологічної, хімічної та інфекційної безпеки як складових екологічної безпеки.

Власне, інфекційна безпека пов'язана з інфекційними захворюваннями. Тому, якщо семантичне розуміння поняття безпеки передбачає: 1) гіпотетичну відсутність небезпеки; ситуацію, коли не існує загроз, ризику нанесення шкоди і 2) захищеність від загроз, стан захищеності життєво важливих інтересів тощо [85, с. 67], то інфекційну безпеку можна визначити як відсутність небезпеки інфекційних захворювань, та захист від загроз інфекційних захворювань. У цьому контексті вважаємо за необхідне проаналізувати підзаконну нормотворчу діяльність Міністерства охорони здоров'я України, зокрема, Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 03 серпня 2021 року № 1614 «Про організацію профілактики інфекцій та інфекційного контролю в закладах охорони здоров'я та установах/закладах надання соціальних послуг/ соціального захисту

населення» [105], який було прийнято з метою забезпечення належної організації профілактики інфекцій та інфекційного контролю в закладах охорони здоров'я та установах/закладах надання соціальних послуг/соціального захисту населення. Але, даний підзаконний нормативно-правовий акт безпосередньо не оперує поняттям «інфекційна безпека», натомість використовує категорії «інфекційний контроль» та «профілактика інфекцій». Зокрема, інфекційний контроль розглядається як комплекс організаційних, профілактичних та протиепідемічних заходів, спрямованих на попередження виникнення та розповсюдження інфекційних хвороб, пов'язаних із наданням медичної допомоги, що базується на результатах епідеміологічного нагляду [105].

Також у рамках зазначеного вище Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 03 серпня 2021 року № 1614 було прийнято Положення про відділ з інфекційного контролю закладу охорони здоров'я та установи/закладу надання соціальних послуг / соціального захисту населення [105]. Даним Положенням передбачено створення відділу з інфекційного контролю, який діє як самостійний структурний підрозділ в закладі охорони здоров'я та установах/закладах надання соціальних послуг / соціального захисту населення незалежно від форми власності та підпорядкування.

Основним завданням відділу інфекційного контролю є організація профілактики інфекцій та інфекційного контролю в закладах охорони здоров'я з метою запобігання поширенню інфекційних хвороб, у тому числі пов'язаних із наданням медичної допомоги, мікроорганізмів із антимікробною резистентністю та формування культури безпеки в закладах охорони здоров'я.

До основних функцій відділу інфекційного контролю належать:

розробка планів дій/заходів на виконання нормативно-правових актів з питань профілактики інфекцій та інфекційного контролю;

моніторинг, оцінка та зворотній зв'язок щодо виконання закладами охорони здоров'я та його структурними підрозділами заходів з профілактики інфекцій та інфекційного контролю, впровадження покращення гігієни рук,

профілактики інфекційних хвороб, пов'язаних із наданням медичної допомоги, впровадження адміністрування антимікробних препаратів;

епідеміологічний нагляд та ведення обліку інфекційних хвороб в медичних закладах в установленому законодавством порядку;

розповсюдження новітніх даних в області профілактики інфекцій та інфекційного контролю, підтримку культури безпеки в медичних закладах;

впровадження нових клінічних протоколів з емпіричної антимікробної терапії та періопераційної антибіотикопрофілактики в установленому законодавством порядку;

складання попереднього плану розслідування спалаху інфекційних хвороб, пов'язаних з наданням медичної допомоги та попередження його поширення;

просування та популяризацію заходів з профілактики інфекційних хвороб серед працівників закладів охорони здоров'я та пацієнтів/відвідувачів, співпрацю з громадськими об'єднаннями тощо [105].

Безумовно, що всі зазначені вище категорії є тісно пов'язаними між собою, більше того, інфекційний контроль та профілактику інфекцій, на наше переконання, можна розглядати як невід'ємні складові для забезпечення інфекційної безпеки. Варто зауважити, що ряд дослідників у сфері медицини також розглядають інфекційний контроль як основу безпеки у медичних закладах [106, с.35-37; 107, с. 37-39].

Також, поняття інфекційної безпеки розглядається як об'єкт управління в умовах надзвичайних [108] та кризових ситуацій [109]. При цьому, в умовах пандемії коронавірусу COVID-19, стверджується про недостатній рівень інфекційної безпеки всього світу та України окремо [108, с. 242]. Ґрунтуючись на даних МОЗ України, про те, що на початок лютого 2022 року було більше ніж 4,2 млн випадків захворювань на коронавірус та більше ніж 100 тис. летальних випадків, Терент'єва А. та Висоцька С. стверджують, що рівень інфекційної безпеки України є досить низьким, що накладатиме певні обмеження під час реагування на виникнення надзвичайних ситуацій природного характеру в умовах реформування системи охорони здоров'я країни [108, с. 242].

Проаналізувавши медичні аспекти забезпечення інфекційної безпеки, вважаємо за доцільне охарактеризувати правовий механізм її гарантування в Україні. Отже, правове регулювання відносин щодо забезпечення інфекційної безпеки в Україні впродовж, більше як двох десятиліть, здійснювалось Законами України «Про захист населення від інфекційних хвороб» [110] та «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» [111]. І лише у 2023 році, в умовах військової агресії, було введено у дію Закон України «Про систему громадського здоров'я» [112], який визначає правові, організаційні, економічні та соціальні засади функціонування системи громадського здоров'я в Україні з метою зміцнення здоров'я населення, запобігання хворобам, покращення якості та збільшення тривалості життя, регулює суспільні відносини у сфері громадського здоров'я та санітарно-епідемічного благополуччя населення, визначає відповідні права і обов'язки державних органів та органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб у цій сфері, встановлює правові та організаційні засади здійснення державного нагляду (контролю) у сферах господарської діяльності, які можуть становити ризик для санітарно-епідемічного благополуччя населення.

Власне, прийняття даного нормативно-правового акту є позитивною європейською тенденцією, яка дозволить оновити систему охорони здоров'я, зробити її сучасною та інтегрованою в європейську мережу, а також створити комплексну систему громадського здоров'я [113]. Як зазначається на сайті МОЗ України, саме система громадського здоров'я має сприяти зміцненню здоров'я, запобіганню хворобам покращенню якості та збільшенню тривалості життя українців, зокрема завдяки пріоритетній функції — профілактиці інфекційних і неінфекційних захворювань та доступу до послуг з імунопрофілактики; такий підхід обрали європейські країни, де середня тривалість життя чоловіків становить 72 роки, жінок -80, натомість показники України за останні 20 років лишаються в середньому на 5 років нижчі від європейських [114].

Що ж стосується забезпечення інфекційної безпеки, то, у жодному, з зазначених вище, нормативно-правових актів не подано визначення інфекційної

безпеки, що безумовно ускладнює розуміння сутності цієї категорії. Водночас, у ст. 1 Закону України «Про систему громадського здоров'я» міститься визначення санітарно-епідемічного благополуччя населення як стану здоров'я населення та середовища життєдіяльності людини, за якого показники захворюваності перебувають на усталеному рівні для даної території, умови проживання сприятливі для населення, а параметри факторів середовища життєдіяльності знаходяться в межах, визначених санітарним законодавством [112]. Власне, стан санітарно-епідеміологічного благополуччя населення залежить від рівня забезпечення інфекційної безпеки. Це прямо впливає зі змісту ст. 5 Закону України «Про систему громадського здоров'я», де визначені заходи щодо захисту здоров'я та забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення в системі громадського здоров'я. Зокрема, захист здоров'я та забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення в системі громадського здоров'я забезпечуються шляхом:

- 1) визнання захисту населення від інфекційних та неінфекційних хвороб одним із пріоритетних напрямів діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- 2) профілактики інфекційних та неінфекційних хвороб відповідно до епідемічної ситуації та прогнозу її змін на основі комплексного підходу - єдине здоров'я;
- 3) затвердження та виконання медико-санітарних заходів і дотримання вимог санітарного законодавства;
- 4) затвердження державних медико-санітарних нормативів та державних медико-санітарних правил;
- 5) медико-санітарної регламентації та державної реєстрації небезпечних факторів;
- 6) реєстрації, введення в обіг, застосування дезінфікуючих засобів, консервантів, інших хімічних речовин з біоцидними властивостями відповідно до закону;

7) ліцензування видів діяльності, що становлять потенційну небезпеку для здоров'я населення;

8) проведення наукових досліджень у сфері безпеки середовища життєдіяльності та санітарно-епідемічного благополуччя населення;

9) забезпечення ефективної взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, науково-дослідних установ з метою посилення спроможності системи громадського здоров'я щодо запобігання виникненню та реагування на небезпеку для здоров'я населення;

10) формування та ведення відкритих і загальнодоступних інформаційних ресурсів, спрямованих на своєчасне інформування органів державної влади і органів місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб про:

виникнення і поширення інфекційних та неінфекційних хвороб, уражень та отруєнь;

виконання медико-санітарних заходів і дотримання фізичними та юридичними особами законодавства у сфері громадського здоров'я та санітарного законодавства;

затверджені державні медико-санітарні нормативи та державні медико-санітарні правила;

потенційні та реальні загрози для здоров'я і санітарно-епідемічного благополуччя населення;

11) здійснення заходів з навчання правилам профілактики хвороб, виховання прихильності до здорового способу життя та дотримання вимог санітарного законодавства, навчання правилам профілактики декретованого контингенту населення, пропаганди здорового способу життя;

12) здійснення державного нагляду (контролю) у сферах господарської діяльності, які можуть становити ризик для санітарно-епідемічного благополуччя населення;

13) здійснення заходів щодо санітарної охорони території України;

14) визначення відповідальності та заходів впливу за порушення вимог санітарного законодавства;

15) встановлення заборони, припинення, обмеження, призупинення, вилучення, знищення, утилізації небезпечних для життя і здоров'я людини об'єктів, робіт, товарів, послуг, відсторонення від роботи або іншої діяльності осіб, які становлять загрозу для здоров'я населення [112].

Як бачимо, у системі заходів щодо забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя населення на першому місці є захист населення від інфекційних та неінфекційних хвороб та їх профілактика, що якраз і охоплюється поняттям інфекційної безпеки. Але саме категорія санітарно-епідеміологічного благополуччя населення, на наше переконання, є значно ширшою за поняття інфекційної безпеки, оскільки охоплює не лише інфекційну безпеку, але й екологічну, біологічну, хімічну, радіаційну тощо.

Окремий інтерес у даному контексті також має і ст. 25 зазначеного вище Закону, де є визначені засади захисту здоров'я населення [112]. Так, захист здоров'я населення охоплює комплекс регуляторних, адміністративних, організаційних та інших заходів, спрямованих на забезпечення охорони навколишнього природного середовища, охорони праці, безпечності та якості харчових продуктів, безпечності нехарчової продукції, безпеки дорожнього руху, безпеки пацієнтів, біологічної безпеки та безпеки в інших визначених законом сферах, які стосуються громадського здоров'я. Отже, законодавець прямо не оперує поняттям інфекційної безпеки, а визначає її як «безпеку в інших визначених законом сферах, які стосуються громадського здоров'я». На перший погляд, така позиція законодавця є виправданою, а з іншого боку, враховуючи усі ймовірні ризики від інфекційних хвороб, доцільно було б, поряд з біологічною безпекою, зазначити і інфекційну безпеку.

Водночас, у Законі України «Про систему громадського здоров'я» є ст. 37 під назвою «Інфекційна безпека» [112]. Але у даній статті законодавець не закріплює безпосереднє поняття цієї категорії, а визначає її зміст через призму заходів її забезпечення. Безумовно, що наявність даної норми є позитивним явищем, при цьому, на наше переконання, доцільно було б у даній статті, зокрема, її частині першій, визначити поняття інфекційної безпеки.

З огляду на законодавчі положення, що містяться у ст. 37 Закону України «Про систему громадського здоров'я» пропонуємо визначити наступні правові аспекти забезпечення інфекційної безпеки:

- інфекційна безпека має на меті, першочергово, вирішення питань щодо гарантування права на безпечне для життя і здоров'я медичне обслуговування, тобто, інфекційна безпека має виступати гарантією конституційних прав кожного на охорону здоров'я та на безпечне для життя і здоров'я довкілля. При цьому, слід відмітити, що у спеціальних дослідженнях щодо забезпечення екологічних прав, ця сфера відносин не розглядалась як окрема група спеціальних екологічних гарантій [115, с. 108];
- на державу покладено обов'язок забезпечувати інфекційну безпеку;
- підзаконний характер заходів щодо забезпечення інфекційної безпеки;
- забезпечення інфекційної безпеки включає заходи щодо її регулювання та реалізації;
- регулювання інфекційної безпеки здійснюється шляхом затвердження галузевих стандартів у сфері охорони здоров'я, державних медико-санітарних нормативів та правил;
- питання інфекційної безпеки мають враховуватись при ліцензуванні господарської діяльності у сфері медичної практики;
- встановлення спеціальних вимог інфекційної безпеки до взяття, зберігання, перевезення, використання та проведення інших пов'язаних видів робіт з кров'ю та/або її компонентами, органами, тканинами та іншими анатомічними матеріалами людини;
- гарантіями інфекційної безпеки є:
- моніторинг, оцінка та контроль за дотриманням вимог інфекційної безпеки закладами охорони здоров'я та фізичними особами - підприємцями, які зареєстровані у встановленому законом порядку та одержали ліцензію на право провадження господарської діяльності з медичної практики;

- моніторинг та контроль за безпечністю медичних виробів і фармацевтичної продукції;
- заклади охорони здоров'я, фізичні особи - підприємці, які зареєстровані у встановленому законом порядку та одержали ліцензію на право провадження господарської діяльності з медичної практики, зобов'язані впроваджувати заходи щодо забезпечення інфекційної безпеки та системи інфекційного контролю, запроваджувати систему виявлення випадків внутрішньолікарняного інфікування інфекційними хворобами та інформування про такі випадки центру контролю та профілактики хвороб відповідної адміністративно-територіальної одиниці [116, с. 89].

Отже, у чинному законодавстві України напрацьовано правові основи щодо забезпечення інфекційної безпеки. При цьому, на законодавчому рівні відсутнє визначення інфекційної безпеки, що значно ускладнює розуміння її сенсу. Поняття інфекційної безпеки є багатофункціональним і включає в себе не лише медичні, але й правові, організаційні, управлінські, соціальні, економічні аспекти. З медичної точки зору, інфекційна безпека – це система, яка дозволяє мінімізувати інфекційні ризики і попереджає загрозу захворіти та інфікуватись, з точки зору, публічного управління охороною здоров'я – це об'єкт управлінської діяльності в умовах надзвичайних та кризових ситуацій. Запропоновано поняття інфекційної безпеки визначати через призму її співвідношення з такими категоріями як біологічна безпека, хімічна безпека, екологічна безпека та національна безпека. Юридична природа інфекційної безпеки полягає в тому, що вона є складовою біологічної та хімічної безпеки, яка в свою чергу є різновидом екологічної безпеки, а остання – національної безпеки держави. У юридичному аспекті, інфекційна безпека є важливою гарантією забезпечення конституційних прав кожного на чисте і безпечне для життя і здоров'я довкілля та право кожного на охорону здоров'я. Забезпечення інфекційної безпеки в Україні повинно здійснюватись державою через відповідну систему законодавчо визначених заходів регулювання та реалізації. При цьому, слід констатувати, що світова пандемія коронавірусу (COVID-19) та

військова агресія в Україні значно ускладнюють, а інколи, і унеможлиблюють, механізми її гарантування та забезпечення.

Висновки. Таким чином, за сучасних умов в Україні, в умовах воєнного стану та військової агресії, питання щодо забезпечення хімічної та інфекційної безпеки мають нагальне та надзвичайно важливе значення не лише в контексті здійснення та реалізації основних прав та свобод людини і громадянина, а, передусім, для збереження життя, здоров'я людей, середовища їх існування, довкілля тощо. Військова агресія в Україні створила реальну загрозу і для хімічної, і для інфекційної, і для екологічної безпеки держави. Тому необхідно акумулювати всі наявні ресурси (державні, економічні, екологічні, правові, управлінські, медичні тощо) задля ліквідації та нейтралізації всіх наявних загроз національній безпеці держави. Сьогодні у законотворчій діяльності в Україні спостерігається тенденція нарощення напрацювань правових основ щодо забезпечення і хімічної, і інфекційної безпеки як складових екологічної безпеки держави у контексті гармонізації чинного законодавства з європейськими стандартами охорони довкілля, що безумовно є позитивним та необхідним кроком. Водночас, нинішня ситуація, пов'язана із дією воєнного стану в Україні, значно ускладнює, а інколи, і унеможлиблює застосування тих чи інших заходів щодо забезпечення національної екологічної безпеки. Але розробка і напрацювання правових механізмів забезпечення хімічної, інфекційної безпеки як складових екологічної безпеки держави, на наше переконання, будуть відігравати вирішальну та ключову роль у відбудовний період після перемоги для відновлення України.

SECTION 4. FORENSIC EXAMINATION

DOI: 10.46299/ISG.2024.MONO.LEGAL.2.4.1

4.1 Судово-економічна експертиза публічних закупівель в рамках кримінального провадження: теоретико-методологічні аспекти

На підставі проведеного аналізу норм Закону України «Про публічні закупівлі» встановлено юридичну невизначеність окремих положень закупівельного законодавства, а саме: невизначеність термінів «максимальна економія», «ефективність використання бюджетних коштів при здійсненні закупівельних операцій», «очікувана вартість» та «ринкова вартість предмету закупівлі», не встановлена обов'язкова відповідність за порушення цих принципів при здійсненні публічних закупівель. Встановлено відсутність норм в закупівельному законодавстві за перевищення очікуваної та/або договірної вартості предмету закупівель над їх ринковою вартістю. Обґрунтована необхідність внесення змін до закупівельного законодавства, розробки та запровадження методик щодо визначення очікуваної вартості предмету закупівель, економії та максимальної ефективності публічних закупівель. Крім того, доведено необхідність впровадження в закупівельне законодавство бланкетних відсилок на норми Бюджетного кодексу України, оскільки велика частка публічних закупівель здійснюється за бюджетні кошти. Охарактеризовано проблемні питання проведення судово-економічної експертизи в сфері публічних закупівель при наявній юридичній невизначеності окремих положень закупівельного та бюджетного законодавства. Зазначено, що відсутність методики розрахунку показника економії коштів та ефективності публічних закупівель унеможливають проведення судової економічної експертизи з документального підтвердження розміру збитків внаслідок недодержання суб'єктами державного сектору економіки принципів публічних закупівель.

Дотримання законності у сфері публічних закупівель є винятково важливим завданням виконавчої влади та відповідних контролюючих служб.

Особливо це актуалізується в умовах воєнного стану та дефіциту фінансових ресурсів з вирішення важливих питань оптимізації й збалансування фінансового забезпечення як публічних послуг, так і обороноздатності держави. Оскільки війна з російською федерацією, потребує великих фінансових ресурсів та обумовлює високий рівень витрат бюджету на оборону.

У Державному бюджеті України на 2024 р. витрати бюджету на оборону склали 1685 млрд. грн, що є більшим на 54% від загальної суми запланованих власних доходів загального фонду бюджету та суми дефіциту бюджету [117]. Тому, в умовах обмеженості держави в фінансових ресурсах, особливо актуальним стає питання максимальної економії бюджетних коштів, їх ефективного та цільового використання при здійсненні суб'єктами державного сектора економіки публічних закупівель.

Замовниками публічних закупівель в Україні, як відомо, є: юридичні особи, у статутному капіталі яких державна або комунальна частка акцій (часток, паїв) перевищує 50 відсотків та які забезпечують потреби держави або територіальної громади, якщо така діяльність не здійснюється на промисловій чи комерційній основі та бюджетні установи, які є розпорядниками або одержувачами бюджетних коштів (станом на 01 січня 2024 кількість розпорядників та одержувачів бюджетних коштів становила 32, 98 тис [118]).

До бюджетних установ, відповідно до ст. 2 Бюджетного кодексу України, відносяться органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за кошт відповідного державного чи місцевого бюджету. Основною метою діяльності цих установ є надання послуг, спрямованих на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку. Згідно з функціональними повноваженнями бюджетна установа здійснює господарську діяльність, спрямовану на використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів для досягнення соціально-економічних цілей, визначених державою чи місцевими органами самоврядування [119].

Правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави, територіальних громад та об'єднаних територіальних громад визначені Законом України «Про публічні закупівлі» [120]. Виключно цим законом регулюється відносини, пов'язані зі сферою публічних закупівель, за виключенням випадків, встановлених законом. Зокрема, на сьогодні публічні закупівлі здійснюються із врахуванням Особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування, затверджених постановою Кабінету Міністрів України №1178 від 12.10. 2022 р. [121]. Крім того, у випадку використання бюджетних коштів для публічних закупівель, замовники повинні дотримуватись ще й приписів Бюджетного кодексу України.

Бюджетним кодексом України регулюються відносини, що виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання та контролю за дотриманням бюджетного законодавства, зокрема досягнення максимального результату при використанні бюджетних коштів, в тому числі при здійсненні публічних закупівель та їх цільового використання. Так, п.6 та п. 8 ст. 7 Бюджетного кодексу України закріплено принципи ефективності, результативності та цільового використання бюджетних коштів, якими передбачено залучення мінімального обсягу бюджетних коштів для досягнення запланованих цілей, які відповідають бюджетним призначенням, встановленим законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет); напрямом використання бюджетних коштів, визначеним у паспорті бюджетної програми або в порядку використання бюджетних коштів (включаючи порядок та умови надання субвенцій); бюджетним асигнуванням (розпису бюджету, кошторису, плану використання бюджетних коштів [119].

Однак, у Законі України «Про публічні закупівлі» відсутні бланкетні відсилки на норми Бюджетного кодексу України. Крім того, цей закон не містить обмежень щодо організації замовниками процедур закупівель до набрання

чинності закону про Державний бюджет України (рішень про місцевий бюджет), затвердження кошторису, плану використання бюджетних коштів, фінансового плану, що нерідко призводить до бюджетних правопорушень, зокрема: взяття бюджетних зобов'язань по договорах про закупівлю без бюджетних призначень або з їх перевищенням; використанням бюджетних коштів у публічних закупівлях без дотримання кодів економічної класифікації видатків (нецільове використання), визначених у затвердженому кошторисі та в плані асигнувань; перевищення бюджетних фінансових зобов'язань за договорами про закупівлю над сумою бюджетних асигнувань, установлених законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет) та ін.[120].

Окрім того, Закон України «Про публічні закупівлі» не встановлює зобов'язання замовника в забезпеченні ідентичності розмірів очікуваної чи договірної вартості предмету закупівель та їх ринкової вартості та не передбачає відповідальності замовників за перевищення договірних цін над ринковими цінами предмету закупівлі [120], що свідчить про відсутність законодавчого забезпечення дотримання принципів максимальної економії та ефективного і раціонального використання бюджетних коштів при здійсненні закупівельних операцій. Разом з тим, на сьогодні випадків застосування в державних закупівельних операціях необґрунтовано високих договірних цін предметів закупівель стає усе більше [122, 123], не зменшується і кількість випадків нецільового використання бюджетних коштів у сфері публічних закупівель, що призводить до невиправданих витрат бюджетних коштів.

Відповідно звітів Рахункової палати, за період з 2018 по 2022 роки, загальна сума втрат коштів від правопорушень у бюджетній сфері за цей період становила 331,36 млрд. грн, в тому числі, за рахунок нецільового використання бюджетних коштів 89,97 млрд. грн та за рахунок неефективного використання бюджетних коштів 65,91 млрд. грн або 19,9% від загальної суми виявлених бюджетних порушень за цей період [124].

Аналіз структури виявлених Рахунковою палатою випадків неефективного використання бюджетних коштів свідчить, що найпоширенішими є такі види

порушень як: прийняття необґрунтованих управлінських рішень; недоліки у плануванні або відсутність обґрунтованого прогнозування і планування; надміру завищена оплата виконаних будівельних робіт.

За даними звітів Державної аудиторської служби України щорічно зростають обсяги встановлених службою порушень бюджетного законодавства у сфері публічних закупівель. Зокрема за останні шість років вони зросли з 0,9 млрд. грн у 2018 до 107,9млрд. грн, тобто збільшились на 107,0 млрд. грн. [125].

Порушенням бюджетного законодавства визнається порушення учасником бюджетного процесу встановлених Бюджетним Кодексом України чи іншим бюджетним законодавством норм щодо складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету та звітування про його виконання. Перелік цих порушень наведено у ст.116 Бюджетного кодексу, в тому числі у п.24 ч.1 цієї статті до порушень бюджетного законодавства включено «нецільове використання бюджетних коштів». Однак до цього переліку порушень бюджетного законодавства наведених ст.116 Бюджетного кодексу, не включено «неефективне використання бюджетних коштів».

Доцільно зазначити, що встановлені державним органом фінансового контролю порушення бюджетного законодавства, за результатами здійснених контрольних заходів у сфері публічних закупівель, нерідко стають підставою для кримінальних проваджень, щодо нецільового використання бюджетних коштів, в тому числі в сфері публічних закупівель.

Кримінальне провадження являє собою досудове розслідування і судове провадження, що є процесуальними діями у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, відповідно до п.10 ч.1 ст.3 Кримінально процесуальним кодексом України [126].

Одним із видів процесуальної дії є призначення та проведення судової експертизи, яка спрямована на отримання доказів шляхом проведення дослідження судовим експертом на основі його спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про фактичні дані та обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду.

Для підтвердження/спростування певних обставин учинення кримінального правопорушення у сфері публічних закупівель, визначення розміру матеріальних збитків тощо, з урахуванням вимог ч. 1 ст. 242 КПК [126], призначається судова економічна експертиза.

Відповідно до ст. 119 Бюджетного кодексу України (далі – БКУ) «нецільовим використанням бюджетних коштів є їх витрачання на цілі, що не відповідають: бюджетним призначенням, встановленим законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет); напрямам використання бюджетних коштів, визначеним у паспорті бюджетної програми або в порядку використання бюджетних коштів (включаючи порядок та умови надання субвенцій); бюджетним асигнуванням (розпису бюджету, кошторису, плану використання бюджетних коштів)» [119].

За нецільове використання бюджетних коштів, в тому числі і у сфері публічних закупівель передбачена відповідальність посадових осіб [119], п. 24 ч.1 ст.116], в тому числі кримінальна, що передбачена ст.210 КК України [126].

В процесі кримінального провадження справ, які стосуються нецільового використання бюджетних коштів, виникають ситуації, коли для встановлення певних обставин справи або фактів, необхідним є отримання інформації, яка стосується спеціальних знань, і не може бути отримана інакше як в результаті звернення з переліком питань до експертної установи або експерта.

До спеціальних знань, на думку Е. Б. Сімакова-Єфремян, належать «професійні знання та вміння в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, які необхідні для розв’язання питань, які виникають під час розслідування та розгляду в суді конкретних справ» [127]. І. В. Пиріг у своїй науковій праці уточнює, що це ті знання, які «не є професійними для слідчого, прокурора, слідчого судді, судді тощо», тобто перебувають за межами правових знань [128]. Спеціальні економічні знання, на думку В. В. Федчишиної, є знаннями, уміннями, навичками та практичним досвідом обізнаних у сфері економіки осіб із питань, які відображають сучасний рівень розвитку економічної науки, об’єктів, явищ і процесів [129].

Науковцем Т.Мулик надається визначення судово-економічної експертизи як процесуальної дії, «що полягає в експертному дослідженні даних бухгалтерського та податкового обліку, фінансово-господарської діяльності, фінансово-кредитних операцій, з метою формування та надання висновку стосовно питань, поставлених органами дізнання та слідства» [130].

На підставі аналізу наукових праць ми дійшли до висновку, що судово-економічна експертиза нецільового використання бюджетних коштів – це процесуальна форма дослідження на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів (первинних документів бухгалтерського обліку бюджетних установ, їх облікових реєстрів та фінансової і бюджетної звітності), що містять інформацію про обставини справи та підлягають дослідженню в суді за їх змістом та формою й допомагають суду досягти об'єктивності в доказуванні нецільового використання бюджетних коштів.

Доцільно зауважити, що в науковій літературі питання визначення предмета судово-економічних експертиз також має дискусійний характер. Так, на думку науковця Д. Вітер «предметом експертизи фінансово-господарської діяльності виступають закономірності інформаційного відображення економічної діяльності в системі економічних показників та іншої обліково-економічної інформації, яка розкриває зміст економічних операцій, що досліджуються для вирішення завдань з розкриття й розслідування економічних злочинів» [131]. А от Т. Білуха зазначає, що предметом судово-економічної експертизи є господарські операції та їх достовірність відображення в системі бухгалтерського обліку і звітності, які стали об'єктами розслідування та судового розгляду правоохоронними органами і потребують спеціальних знань експерта-бухгалтера для встановлення істини [132].

Згідно з позицією судового експерта О. Аніщенко «предмет конкретної судової економічної експертизи визначається завданнями (питаннями), які ставлять на вирішення експерту, та які зазначаються в ухвалі слідчого судді або ухвалі суду про призначення експертизи та не можуть виходити за межі предмета класу, роду, виду експертизи» [133].

Ми поділяємо думку, що питання предмета судової експертизи нерозривно пов'язано з завданнями судових експертиз та об'єктами експертного дослідження та стверджуємо, що предметом судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів є рух бюджетних коштів розпорядників або отримувачів, які визначенні завданням, поставленим на вирішення експерта щодо документального підтвердження даних про використання бюджетних грошових коштів, які відображені в первинних документах, облікових регістрах, у фінансовій та бюджетній звітності у відповідності до їх бюджетних призначень та бюджетних асигнувань, передбачених затвердженим та погодженим кошторисом (розписом бюджету, планом використання бюджетних коштів), що є об'єктами дослідження.

Доцільно зауважити, що предмет судово-економічної експертизи визначає межі компетенції експерта-економіста та коло питань, які він вирішує. При цьому не допускається проведення судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів для з'ясування питань права. Наприклад, питання відповідальності уповноважених осіб за порушення бюджетного законодавства, зокрема в такій редакції: *«Чи підтверджується документально нецільове використання бюджетних коштів уповноваженими особами організацією «ХХХ» за бюджетною програмою «УУУ», наведених у Акті ревізії «найменування офісу Держаудитслужби». Якщо ні, то в якій частині підтверджується?»*.

Відповідно до вимог Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень на вирішення експертів-економістів у разі призначення експертизи у зв'язку з встановленими бюджетними правопорушеннями може ставитись таке питання: *«Чи підтверджується документально цільове використання бюджетних коштів їх розпорядником «ХХХ», бюджетним призначенням, встановленим законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет) на відповідний рік визначеним у паспорті бюджетної програми «УУУ» в сумі ___?»* або *«Чи підтверджується документально цільове використання бюджетних*

коштів у сумі ____ розпорядником «XXX» бюджетним асигнуванням (розпису бюджету, кошторису, плану використання бюджетних коштів) на ____ рік?».

Зауважимо, що питання та обставини справи визначають також напрямок дослідження об'єктів судової економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів. Як слушно зазначила С. Лук'яненко «об'єктами судової економічної експертизи є документальні носії інформації, що містять інформацію про відображені в бухгалтерських документах та облікових регістрах господарські операції, які стали предметом розслідування чи розгляду в суді та на підставі яких проводиться судово-експертне дослідження та, які відповідно статті 83 Кримінально-процесуального кодексу України передбачені серед джерел доказів в кримінальних справах» [134]. Зокрема, об'єктами судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів є інформація, наведена в документах, що застосовуються в процесі виконання бюджету, первинних документах, облікових регістрах, у фінансовій та бюджетній звітності розпорядників та одержувачів бюджетних коштів. Перелік об'єктів судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів наведено в таблиці 1.

Таблиця 1. Перелік об'єктів дослідження судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів

Об'єкти дослідження	Склад об'єктів дослідження судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів
Документи, що застосовуються в процесі виконання бюджету	паспорт бюджетної програми, бюджетний запит, розрахунків потреби в асигнуваннях загального та спеціального фонду бюджету на здійснення видатків за відповідними кодами економічної класифікації; затверджений та погоджений кошторис, плани асигнувань загального фонду та спеціального фонду бюджету, лімітні довідки про бюджетні асигнування, витяг із розпису доходів та видатків, плани використання бюджетних коштів, довідки про внесення змін до кошторисів та плану асигнувань, розподіл виділених бюджетних асигнувань та реєстри змін розподілу показників зведеного кошторису; картка аналітичного обліку отриманих асигнувань.

Продовження табл. 1

Первинні документи та облікові реєстри	платіжні інструкції та дані (виписки) Державної казначейської служби України за рахунками; видаткові накладні, акти виконаних робіт; меморіальні ордери, картки аналітичного обліку: готівкових операцій, обліку касових видатків, фактичних видатків, обліку отриманих асигнувань, книги обліку асигнувань та прийнятих зобов'язань, оборотна відомість, бухгалтерські довідки, Книга «журнал-головна».
Фінансова звітність розпорядників бюджетних коштів	Баланс (ф. 1-дс), Звіт про фінансові результати (ф. 2-дс), Звіт про рух грошових коштів (ф. № 3-дс), Звіт про власний капітал (ф. № 4-дс), Примітки до річної фінансової звітності (ф. № 5-дс). Бюджетна звітність розпорядників та одержувачів бюджетних коштів Звіт про надходження та використання коштів загального фонду (форма № 2д, № 2м); звіти про виконання спеціального фонду кошторису: Звіт про надходження і використання коштів, отриманих як плата за послуги (форма №4-1 д, №4-1 м), Звіт про надходження і використання коштів, отриманих за іншими джерелами власних надходжень (форма №4-2д, №4- 2м), Звіт про надходження і використання інших надходжень спеціального фонду (форма №4-3д, №4-3м), Звіт про надходження і використання коштів, отриманих на виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку регіонів (форма №4-4д), Звіт про надходження і використання інших надходжень спеціального фонду (форма №4-3д.1, №4-3м.1), Звіт про заборгованість за бюджетними коштами (форма №7д, №7м)).
Документи по господарським операціям	Договори (угоди, контракти), звіт про результати проведення процедури закупівлі, документи, що підтверджують отримання товарів, робіт, послуг за договорами (видаткові накладні, акти виконаних робіт, ін.).

При проведенні дослідження об'єктів судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів, експерти керуються чинними нормативно-законодавчими актами, що регламентують процес виконання бюджету, а саме: Конституція України; Бюджетний Кодекс України; Закон України «Про Державний бюджет України»; інші закони (що регулюють бюджетні відносини), які передбачені ст. 1 Бюджетного кодексу України; нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України; нормативно-правові акти органів виконавчої влади, та нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України; рішення про місцевий бюджет; рішення органів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування які регламентують бюджетні відношення в Україні. Крім того, експерт-економіст повинен керуватись принципами, які визначені в ст.3 Закону України «Про

судову експертизу», а саме: «законності, незалежності, об'єктивності та повноти дослідження» [135].

Процесуальна оцінка висновку експерта проводиться за визначеними в теорії доказів критеріями допустимості, достовірності та доказового значення (доказової сили), що й є її предметом. Так, необхідною умовою допустимості висновку експерта щодо нецільового використання бюджетних коштів є проведення дослідження матеріалів кримінального провадження з дотриманням принципів судово-експертної діяльності, а саме: суворого дотримання вимог нормативно-правових актів, які регламентують судово-експертну діяльність та порядок використання бюджетних коштів їх розпорядниками або одержувачами; процесуальна самостійність та індивідуальна відповідальність експерта за наданий ним висновок; повнота й об'єктивність проведеного експертного дослідження із застосуванням відповідної методики дослідження.

Методику судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів слід розуміти як систему науково-обґрунтованих методів, способів і прийомів, спрямованих на вивчення об'єктів та вирішення завдань, які поставлені слідчими органами чи судом перед експертом економістом.

Основними методами, прийомами та способами судово-економічної експертизи, які доцільно застосовувати з питань нецільового використання бюджетних коштів є документальна перевірка, економічний аналіз, співставлення, інформаційне моделювання.

Узагальнення основних теоретичних засад судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів представлено в таблиці 2.

Таблиця 2. Основні теоретичні засади судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів

Поняття	Трактування
Визначення поняття судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів	Судово-економічна експертиза нецільового використання бюджетних коштів – це процесуальна форма дослідження на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів (первинних документів бухгалтерського обліку, облікових регістрів та фінансової і бюджетної звітності), що містять інформацію про обставини справи та підлягають дослідженню в суді за їх змістом та формою й допомагають суду досягти об'єктивності в доказуванні нецільового використання бюджетних коштів.
Принципи судово-економічної експертизи	Законність, незалежність, об'єктивність та повнота дослідження
Мета	З'ясування судовими експертами-економістами, які володіють спеціальними знаннями, обставин, що мають істотне значення для судового розгляду справи щодо нецільового використання бюджетних коштів
Завдання	Документальне підтвердження нецільового використання бюджетних коштів розпорядником чи одержувачем цих коштів
Предмет	Предметом судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів є відображений у документах рух бюджетних грошових коштів, що є об'єктами дослідження та визначається завданнями, поставленими перед нею, змістом питань, які вона вирішує
Об'єкт	Документально зафіксована інформація про стан і рух бюджетних грошових коштів
Методи	Документальна перевірка (перевірка правильності та обґрунтованості: складання первинної документації, відображення руху бюджетних коштів на рахунках і в облікових регістрах, відображення використання бюджетних коштів у фінансовій та бюджетній звітності; перевірка відповідності проведених операцій вимогам бюджетного законодавства), економічний аналіз (аналіз даних кошторисної документації планових документів, розрахунків відносно планування витрат), співставлення (даних первинних документів з даними обліку та звітності, даними актів взаємозвірок), інформаційне моделювання
Спрямованість	Висновок експерта щодо нецільового використання бюджетних коштів є одним із джерел доказів у судовому процесі.

За результатами дослідження нами наведено авторське бачення сутності судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів, визначено мету їх проведення, предмету та об'єктів дослідження. Подальші наукові дослідження вважаємо за доцільне здійснювати в напрямку вдосконалення методики проведення судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів в Україні.

У сучасних умовах господарювання, де публічні закупівлі не лише забезпечують потреби держави, територіальних громад та об'єднаних територіальних громад, а й стали об'єктом корупційних дій та інших правопорушень, нерідко виникає об'єктивна необхідність проведення судово-економічної експертизи з метою дослідження розміру збитків від неефективного використання бюджетних коштів при публічних закупівлях, у відповідності до вимог п.6 ч.2 ст.242 Кримінального процесуального кодексу України [126].

Однак, не зважаючи на наявність у бюджетному та закупівельному законодавстві принципів «ефективності та результативності» при використанні бюджетних коштів, якого повинні притримуватись усі учасники бюджетного процесу при складанні та виконанні бюджету [119, ст. 7] та принципу «максимальної економії, ефективності та пропорційності» бюджетних коштів, при здійсненні ними публічних закупівель [120, ст. 5], у цих законодавчих актах не передбачено здійснення контролю за додержанням цих принципів. Відсутні також нормативно визначені критерії оцінки ефективного використання бюджетних коштів при здійсненні закупівельних операцій та показники максимальної економії, ефективності та результативності публічних закупівель.

У нормативно-правових актах, якими регламентується порядок проведення фінансових контроль уповноважених органів у сфері публічних закупівель, не передбачено здійснення контролю за ефективним використанням бюджетних коштів у закупівельних операцій суб'єктами державного сектору економіки [136, 137, 138]. Крім того, як закупівельним, так і бюджетним законодавством не передбачена відповідальність суб'єктів державного сектору економіки за неефективне використання бюджетних коштів у сфері публічних закупівель [119, ст.116], не передбачена ця відповідальність і Кримінальним кодексом України [136].

Усе вищезазначене свідчить про юридичну невизначеність реалізації на практиці принципів «максимальної економії», «ефективності та результативності» у використанні бюджетних коштів, при здійсненні суб'єктами державного сектору економіки закупівельних операцій. Разом з тим, із головних елементів принципу

верховенства права, закріпленого в ч.1 ст. 8 Конституції України, є юридична визначеність [139]. Зокрема, у рішенні Конституційного Суду України від 23.01.2020 р. № 1-р/2020 наведено, що «юридичну визначеність слід розуміти через такі її складові елементи: чіткість, зрозумілість, однозначність норм права; право особи у своїх діях розраховувати на розумну та передбачувану стабільність існуючого законодавства та можливість передбачати наслідки застосування норм права (легітимні очікування)» [140].

Наведена юридична невизначеність в закупівельному законодавстві унеможлиблює надання експертного висновку щодо документального підтвердження розміру збитків від закупівельної операції внаслідок неефективного використання бюджетних коштів при здійсненні суб'єктом державного сектору економіки закупівельних операцій.

Разом з тим, на вирішення експерта нерідко ставлять питання *«Чи документально підтверджується збиток у розмірі ____ грн. згідно акту перевірки №... від..., внаслідок перевищення договірної вартості предмету закупівлі над його ринковою вартістю по Договору закупівлі №__ від _____, між замовником «.....» та ТОВ «.....», з урахування висновку товарознавчої експертизи №..... від..... ?»* або *«Чи документально підтверджується збиток у розмірі ____ грн. згідно акту перевірки №... від..., внаслідок перевищення договірної вартості предмету закупівлі по Договору закупівлі №__ від _____ між замовником «.....» та ТОВ «.....», над його очікуваною вартістю?»*.

Подібні запитання породжують неоднозначність їх сприйняття судовими експертами економістами при вирішенні цих завдань, що обумовлено:

по – перше, відсутністю в закупівельному законодавстві прямої норми щодо відповідності договірної ціни предмету закупівлі їх ринковій вартості;

по-друге, діючим закупівельним законодавством передбачена лише вимога, відповідно якої «...договірна ціна, не повинна відрізнятися від змісту тендерної пропозиції/пропозиції за результатами електронного аукціону (у тому числі ціни за одиницю товару) переможця процедури закупівлі/спрощеної закупівлі або узгодженої ціни пропозиції учасника в разі застосування переговорної процедури,

крім випадків визначення грошового еквівалента зобов'язання в іноземній валюті та/або випадків перерахунку ціни за результатами електронного аукціону в бік зменшення ціни тендерної пропозиції/пропозиції учасника без зменшення обсягів закупівлі» [120, ч.4 ст.41]. Ця вимога діє й для замовників, перелік яких наведено в постанові №1178 [121, п.18];

по-третє, п. 28 Постанови Кабінету Міністрів України № №1178, передбачено право окремих замовників встановити в тендерній документації можливість для учасника подавати тендерну пропозицію з ціною, що перевищує очікувану вартість предмета закупівлі за умови, що замовник повинен зазначити в тендерній документації прийнятний відсоток перевищення ціни тендерної пропозиції учасника процедури закупівлі над очікуваною вартістю предмета закупівлі, визначеною замовником в оголошенні про проведення відкритих торгів. При цьому прийнятний відсоток перевищення розраховується самостійно замовником (перелік яких наведено), з урахуванням можливостей для здійснення подальшої оплати закупівлі (виділення додаткових коштів або перерозподілу зекономлених коштів тощо) [121];

по-четверте, ч.4 ст.3 Закону України «Про публічні закупівлі» визначено, що «відносини, пов'язані з сферою публічних закупівель, регулюється виключно цим Законом і не можуть регулюватися іншими законами, крім випадків, встановлених цим Законом» у розділі X. Зокрема, це стосується й особливостей здійснення закупівель, які впроваджуються постановами Кабінету Міністрів України, за виключенням окремих норм закупівельного закону [120];

по-п'яте, ст. 44 розділу IX Закону України «Про публічні закупівлі», не передбачена відповідальність замовників та учасників закупівельного процесу за перевищення договірної ціни предмету закупівлі її очікуваної вартості, наведених в оголошенні замовника чи перевищення договірної ціни предмету закупівлі її ринкової вартості;

в-шосте, ч.2 ст. 224 Господарського кодексу України визначено, що «під збитками розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона

одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною» [141].

До складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються: вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства; додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною; неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною; матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом [141, ч.1 ст.225].

Враховуючи норми Господарського кодексу України, збиток за закупівельними операціями виникає в разі порушення учасником господарських відносин своїх зобов'язань за договором закупівлі з урахуванням вимог ч.5 ст.41 Закону «Про публічні закупівлі» [120] та для окремих замовників п.19 Постанови КМУ №1178 [121].

Отже, вищенаведене свідчить про юридичну невизначеність поняття збитку від закупівельної операції у разі перевищення договірної ціни предмету закупівлі над очікуваною вартістю або внаслідок перевищення договірної ціни ринкової вартості предмету закупівлі.

Відмітимо, що порядок визначення замовником розмірів очікуваної вартості предмету закупівлі передбачено Примірною методикою визначення очікуваної вартості предмета закупівлі. Зокрема, нею визначено методи розрахунку очікуваної вартості предмету закупівель, а саме метод порівняння ринкових цін та/або розрахунок очікуваної вартості на підставі закупівельних цін попередніх закупівель та розрахунок очікуваної вартості товарів/послуг щодо яких діє державне регулювання цін і тарифів, розрахунок очікуваної вартості робіт. Однак, ця методика має рекомендаційний характер та є примірною, п.1 тобто її застосування є правом замовника, але не обов'язком. Тому визначення розміру очікуваної вартості предмету закупівлі залежить від добросовісності та компетентності особи,

що здійснює її розрахунок.

Доцільно зазначити, що закупівельним законодавством не передбачено перевірка обґрунтованості розміру очікуваної вартості предмету закупівель уповноваженими органами контролю, які відповідають за державний фінансовий контроль та забезпечують контроль у сфері публічних закупівель згідно зі своїми повноваженнями, визначеними Конституцією та законами України (Державна казначейська служба України[136], Державна аудиторська служба України [137], Рахункова палата[138]).

Разом з тим, очікувана вартість предмету закупівель є: по-перше, показником оцінки якості планування замовником (завищення розміру призводить до необґрунтованих витрат бюджетних коштів, а заниження - унеможливорює здійснення закупівлі через незацікавленість учасників, які в своїй більшості є підприємницькими структурами, що зацікавлені в отриманні прибутку від здійснення поставки товарів, робіт та послуг); по-друге, одним із критеріїв об'єктивного та неупередженого визначення переможця процедури закупівлі/спрощеної закупівлі; по-третьє, вона є інструментом запобіганням корупційним діям і зловживанням.

Таким чином, як свідчить практика, неефективне використання бюджетних коштів у сфері публічних закупівель призводить до значних збитків держави, територіальних громад та об'єднаних територіальних громад. Тому, на нашу думку, потрібно передбачити відповідальність розпорядників та отримувачів бюджетних коштів за недодержання принципу максимальної економії бюджетних коштів та ефективності публічних закупівель, шляхом внесення відповідних змін до закупівельного законодавства, а також розробити механізм оцінки ефективності публічних закупівель та неефективного використання бюджетних коштів у сфері публічних закупівель. Адже відсутність відповідних норм у закупівельному законодавстві та методики оцінки ефективності публічних закупівель і неефективного використання бюджетних коштів у сфері публічних закупівель унеможливорює проведення судово-економічних експертиз з цих питань в рамках кримінального провадження.

SECTION 5. INTERNATIONAL LAW

DOI: 10.46299/ISG.2024.MONO.LEGAL.2.5.1

5.1 Features of the main theories of interpreting the essence of international law in foreign scientific doctrine

В зарубіжній доктрині існує три основні теорії щодо інтерпретації сутності міжнародного права. Це теорія природного права, позитивістська теорія права та середня (еклектична) теорія.

Згідно теорії природного права, термін природне право тут очевидно використовується для тих норм справедливості, які повинні керувати поведінкою людей як моральних та відповідальних істот, що проживають у соціальному стані, незалежно від позитивних людських уставів, і які можна вважати Божим законом, або божественним законом, бо це правила поведінки, які приписані для створення Ним створінням і розкриті світлом розуму або Святим Письмом [142]. Природно – правова точка зору полягає в тому, що існує природне право, яке застосовується до держав, так само як і до індивідів та інших суб'єктів.

Вчені – натуралісти, стверджують, що це закон природи, який регулює відносини між людьми, державами, і валідність штучного права перевіряється на підставі природного права. Природне право як школа мислення виникло з філософської традиції римського права та римо – католицької церкви. Воно досліджувалося в рамках спадщини стародавніх стоїків та римських правових традицій, але розвивалося під покровом католицької церкви [143]. Вчені – натуралісти стверджують, що міжнародне право – це моральні норми без обов'язкової сили [144]. Хоча, воно не має механізму як у держави, не є сувереном та не є універсальним за своєю природою, воно не залежить від місця і часу. Натуралісти вважають, що міжнародне право ідентифікується з природою і є нормою природного права, і воно є єдиним джерелом права. Римський філософ Цицерон описав природне право як «поширене через всю людську спільноту, незмінне і вічне [145]». Німецький учений Самуель Пуфендорф (1632 – 1694) у своїй праці «Про природне та міжнародне право» (1672) висловив

думку, що природне право є джерелом/основою міжнародного права. Проблема цієї теорії полягає в тому, що вона не приймає право, що розвивається за допомогою звичаю або створене державою або індивідом для регулювання відносин між ними. Згідно з натуралістською теорією, природне право є верховним законом і будь – який закон, який йому суперечить, стає недійсним.

Щодо позитивістської теорії права, то відповідно до поглядів її представників, право – це інструмент, створений людиною, наказ суверена, поведінка людської спільноти (звичай) або встановлено на основі конвенційних угод [146]. Держави зобов'язані підпорядковуватися міжнародному праву, і воно по суті утворюється з договірної практики держав, які погодилися врегулювати свої відносини міжнародним правом [147]. Те, що держави роблять або практикують, стає тим, що становить зростання міжнародного права. Наприклад, право націй або право на суверенітет з'явилося через діяльність людей. Створені людиною закони є чисто людським творінням, тимчасовим, змінюваним, відрізняються залежно від часу та місця, є продуктом людського волевиявлення та ініціативи [148]. Для позитивістів норми міжнародного права випливають із звичаїв та міжнародних договорів, і це є основою міжнародного права [149]. Вони відкидають поняття природного чи верховного права та вбачають у праві продукт влади, який означає наказ суверена, за яким слідуватиме санкція. Джон Остін був батьком та основоположником позитивістської теорії права. Для нього, «Кожен позитивний закон, або кожен закон просто і строго так визначений, встановлюється суверенною особою або суверенним органом влади, що перебувають у стані підпорядкування його владі [150]». Джон Остін визначав закон, як наказ державного суб'єкта господарювання, який повинен виконуватися санкціями, і він не вірив у міжнародне право, оскільки на відміну у внутрішньому праві немає такого суб'єкта, який би накладав санкції на нього. Таким чином, для нього міжнародне право не є законом. На сьогодні, немає міжнародної правової системи з вищою законодавчою владою, командуванням суверенна і з подальшою санкцією. Відтак, у позитивістській теорії міжнародного права відсутні вимоги, які були запропоновані Джоном Остіном.

Змішана (еклектична) теорія є проміжним варіантом між природним та позитивістським правом. Це можна вважати плюралістичним поглядом. Еклектична теорія приймає позитивні погляди з обох теорій.

Міжнародне право не має послідовної та ефективної централізованої установи для створення міжнародних норм. Ті, хто висловлюють протилежний аргументацію, вважають, що міжнародне право не є ідеальною системою. Вони стверджують, що його суттєва та процедурна застосовність покладена на його суб'єктів. Навіть існує контраргумент, який виступає проти того, що міжнародне право насправді не є законом у суворому розумінні. Їхня протилежна аргументація полягає у відсутності централізованого законодавчого органу, відсутності правила командування, його горизонтального характеру, відсутності верховної влади, механізмів здійснення, відсутності санкційної сили та відсутності універсальної застосовності. Відсутність формальних правових установ, внутрішнього характеру норм, автоматичного функціонування судових елементів є ще однією причиною того, чому міжнародне право не вдається бути ефективним правом. У відсутності такої ролі міжнародне право не може бути вважане справжнім правом.

У міжнародній правовій системі не існує централізованого законодавчого органу або парламенту, який визнавався б «усіма народами». Важливим, є вища суверенна правова влада зі спільною волею держав, які пов'язують свої взаємовідносини. Міждержавні угоди або договори, що укладалися між державами, не можна кваліфікувати процес законотворення в міжнародному праві. Державам варто створити вищий орган, який був би авторитетним, що буде впроваджувати міжнародне право. Відсутність конституційної процедури законотворення в міжнародних відносинах ставить законність міжнародного права під сумнів. Договір, що укладається між державами відповідно до міжнародного права, зобов'язує лише договірні сторони та конкретну тему, що згадуються в їх угоді. Проте, є надія оскільки міжнародні організації, міжнародні неурядові організації, Організація Об'єднаних Націй та Комісія міжнародного права відіграють велику роль у розвитку міжнародного права. Проте не

ефективно через політичні та соціальні причини. Право на законотворення має розвиватися цими установами, і всі держави мають поважати та дотримуватися такої взаємної угоди. Наприклад, Комісія міжнародного права була створена Організацією Об'єднаних Націй (ООН) для розвитку міжнародного права та його кодифікації [151].

Міжнародне право не сприймається як всесвітньо статусна, одна об'єднана система права. Міжнародне право – це сукупність правил, які зазвичай застосовуються до держав, але не пов'язують їх. Наприклад, якщо більшість держав підписали договір і одностайно його прийняли, це не означатиме, що набуває обов'язкової сили для всіх держав, недержавних організацій та індивідів. Є критики, що стверджують, що міжнародне право порушує державний суверенітет та національну автономію [152].

Держави відіграють ключову роль у створенні, розвитку та здійсненні міжнародного права. Експерти з міжнародного права, такі як Шварценберг [152], Вестлейк [154], та Джеймс Брірлі [155], погоджуються з тим, що міжнародне право застосовується тільки до суверенних держав. Немає стандартизованої процедури щодо його застосування. Раніше, держави були лиш суб'єктами міжнародного права, а фізичні та юридичні особи не вважалися суб'єктами міжнародного права. Це визначає права та процедури між суверенними державами, а не між фізичними особами [156]. Держави були останніми законодавцями та здійснювали його на міжнародному рівні [157]. На даний момент це змінилося, оскільки міжнародне право застосовується до фізичних осіб, міжнародних організацій та інших суб'єктів з міжнародними діями. Проте, такі установи як Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй, яка була створена для захисту міжнародного миру та безпеки по всьому світу, а не для застосування міжнародного права. Її роль більше полягає в збереженні або відновленні миру, ніж у здійсненні закону.

Відсутність ефективної централізованої судової системи, брак процедури покарання, нестача судових процесів та сили санкцій у міжнародному праві робить систему неповноцінною. У внутрішньому праві держави використовують

монопольну силу, постійну армію та державну бюрократію, тоді як у міжнародній системі відсутнє автоматичне застосування такої системи. Немає силових структур, регулярного поліцейського формування, ефективної судової системи та механізмів здійснення норм на міжнародному рівні. Міжнародний Суд ООН існує на засадах консенсусу та має обмежену юрисдикцію. Компетенція Міжнародного кримінального суду також обмежується лише проблемами серйозних міжнародних злочинів. Рішення Міжнародного кримінального суду мають обов'язкову силу для сторін спору та у конкретному випадку [158]. Він не має прецедентного впливу на відміну від національних судів. Також існують певні спеціальні трибунали типу *ad hoc*, такі як Міжнародний кримінальний трибунал Югославії та Міжнародний трибунал щодо Руанди. Жоден з них не отримав універсального визнання як світовий суд, що визнається всім державами. У внутрішньому праві держав зазвичай є мандат від національної юрисдикції, а судове застосування базується на судовій системі. У міжнародній правовій системі важко забезпечити подібний порядок. Всі існуючі міжнародні суди не є обов'язковими для всіх держав, крім підписаних держав, і вони не мають повної юрисдикції щодо спорів, що виникають на основі міжнародного права. Судове рішення, прийняте Міжнародним кримінальним судом, юридично зобов'язує сторони конфлікту [159]. Наприклад, у внутрішньому праві, якщо хтось вкрав якусь річ у іншої особи, його/її можуть затримати та судити. Потім судовий процес триває до винесення остаточного рішення. У такому випадку, ми можемо сказати, що закон ефективно застосовується, але у випадку міжнародного права немає ефективної судової системи, яка б могла притягнути порушника до відповідальності. Таким чином, його ефективність слабша, ніж у внутрішній судовій системі. І, тому, міжнародне право позбавлене авторитету щодо міжнародної судової влади. Тому критики вважають, що міжнародне право не є повноцінним законом. Міжнародне право є горизонтальною системою, у якій навіть, попри наявність окремих універсальних норм, не має таких, які б прийняли всі нації. Воно не складається з єдиної системи права в цілому. Воно не дотримується механізму законодавства, механізму здійснення права

виконавчого органу і тлумачення права судового органу. У зв'язку з відсутністю детальних субстантивних та процедурних правил, механізмів здійснення та правозастосування, міжнародне право не є ідеальною системою права. Існування міжнародних судових установ, Ради Безпеки та інших механізмів врегулювання спорів не є універсальними, міцними та добре розвинутими. Норми, моральні акти або правові чи судові рішення існують рідко, вони можуть навіть змінюватися і регулярно оновлюватися. Більшість міжнародних норм є законами за волею, що означає, що це залежить від держав, прийняти, не прийняти або дотримуватися міжнародного права [160]. Відтак, держави уповноважені дотримуватися або порушувати міжнародне право, окрім випадків, коли існує беззаперечний обов'язковий статус звичаєвого міжнародного права. Міжнародне право буде ефективним та отримає статут ідеального, якщо держави приймуть, будуть розвивати його та застосовуватимуть його як зобов'язальний правовий інструмент. Зазвичай, це відбувається через підписання договору або як укладення конвенційної угоди між світовими спільнотами. Однак цього буде недостатньо само по собі, і вони повинні зобов'язуватися здійснювати їх та дотримуватися своєї судової системи. Наприклад, у національному праві – Конституція, Кримінальний кодекс, адміністративні норми та судова система є обов'язковими та застосовуються до всіх громадян та іноземців в межах території. Застосування є автоматичним і не потребує спеціальних умов [161]. Тому дотримання та прийняття національного права є обов'язковим. Таким чином, дотримання міжнародного права є необхідним.

Інша точка зору підтримує ідею того, що міжнародне право розглядається як закон зі співвідношенням з національним правом. Для них відсутність міжнародного законодавства, судової системи, правил керування та роль покори не зупиняє статус міжнародного права як закону. Існування оптимізму. де міжнародне право може стати «ідеальною системою права» та можливо вирішуватиме важливі глобальні питання. Прихильники цього аргументу вважають, що світова спільнота намагається збільшити свій вплив у соціальних, політичних та економічних відносинах, міжнародному фінансуванні та

координації з прав людини. Є можливість, що держава може створити міцну правову систему на основі міжнародного права. Система міжнародного права доступна міжнародним спільнотам держави. Таким чином, держави можуть встановлювати міжнародні правила та контролювати свою діяльність у глобальних відносинах. Наприклад, вона може забезпечити мир та порядок, уникнути використання сили, захищати права людини, сприяти дружнім відносинам, забезпечувати співпрацю, керувати відносинами між державами, піднімати загальний дух держав та намагатися побудувати глобальний правовий порядок. У сучасному світі є різноманітні обставини, які свідчать про роль міжнародного права поза територіальною юрисдикцією держав. Міжнародне право надає права та обов'язки всім суб'єктам міжнародного права, міжнародним організаціям, які щоденно використовуються в національних та міжнародних судах, в закордонних установах та іншим органам уряду держави. Держава вірить, що існування міжнародного права може забезпечити процес здійснення контролю та балансу, рішучу міжнародну судову систему та добре розвинуті процедури створення та реалізації права. Тоді будуть сприяти та обслуговувати основні функції міжнародного права. Нижче наведені можливі потенціали міжнародного права. Ці функції міжнародного права підтверджують правову спроможність міжнародного права. Це: загальний інтерес націй, існуюча юридична практика держав, психологічна перешкода між державами, суб'єкти міжнародного права, автоматичне застосування певних принципів міжнародного права та розробка інструментів для захисту прав людини, що дають можливість індивідам отримувати автоматичну роль у системі міжнародного права.

Держави світу пов'язані між собою через соціоекономічні, культурні, політичні, юридичні та глобалізаційні процеси. Держави мають щось спільне (це може бути юридичний стандарт, моральні цінності або ідеологія, економічні ресурси, технології і т. д.), приймаючи правила міжнародного права принаймні морально і технічно. Щоб сприяти таким відносинам, держави мають укладати договори або інші спеціальні угоди. Це стає частиною міжнародного права. Організацію Об'єднаних Націй вважають центром «гармонізації дій націй у

досягненні ... спільних цілей [162]». Міжнародне право не може бути легко застосоване без підтримки, співпраці та бажання спільнот держав працювати разом. Існує ситуація, коли винна держава стає відповідальною за свої злочинні дії по відношенню до постраждалої держави або спільноти держав світу. Міжнародні норми, що створюються державами, відображають їхні спільні інтереси та регулюються справедливо. Вони також служать суспільним потребам як на місцевому, так і на міжнародному рівнях, як це вважається необхідним. Тому міжнародне право є універсальним за своєю природою і поширюється на всю людську расу без будь-якої дискримінації. Існування інструментів прав людини, гуманітарного права та міжнародного кримінального права, космічного права, торговельного права та інших міжнародних прав показує необхідність міжнародного права в загальному інтересі держав. Тому всі держави зобов'язані діяти спільно або окремо для захисту прав людини [163] та дотримання правил міжнародного права. Існування спільного державного інтересу автоматично підтверджує існування міжнародного права.

Існують звичаї, традиції, моральні принципи, юридичні правила та дії держав серед світових спільнот у їхніх щоденних соціоекономічних та політичних відносинах. Ці юридичні практики є частиною міжнародного права та існують як джерела міжнародного права. Такі правила можуть існувати у письмових угодах або неформально через практику держав. Держави повинні визнавати ці міжнародні правила як зобов'язуючі норми та приймати їх як правила міжнародного права. Особливо обов'язковий принцип міжнародного права, відомий як норми неможливості, повинен поважатися усіма державами. Міжнародне право є розвиваючою галуззю права; воно може змінюватися, прогресувати та розвиватися з часом. Самі норми неможливості можуть змінюватися на нові норми неможливості. У відсутність поліцейських сил або міліції для збереження порядку, коли порушуються міжнародні закони, існує все ще «вигнання», яке «полягає в відмові непокірним від переваг соціальної співпраці та членства [164]». Це психологічний бар'єр проти порушення міжнародного права. Держави не повинні порушувати міжнародні норми, але

завжди існує страх порушення міжнародного права. Страх може бути спрямований на відповідь, самопомогу та примусову силу взаємних, політичних або економічних санкцій. Порушення міжнародних правових зобов'язань змушує неправомірну державу діяти проти іншої держави, суб'єкта або у певних обставинах проти всієї світової спільноти. Також може бути втрата зовнішньої допомоги, обмеження торгівлі, втрата довіри та накладення війни на порушника. Існування таких міжнародних правових норм є справжнім відображенням міжнародного права.

Міжнародне право є зростаючою та взаємопов'язаною частиною внутрішньої правової системи. Воно не виключно вимушене, навіть якщо міжнародні та національні закони не повністю гармонізуються між собою. Це означає, що внутрішні та міжнародні норми можуть працювати разом до певної міри. Таким чином, існування міжнародного права між державами є реальним.

Отже, здійснивши дослідження окремих підходів зарубіжних вчених щодо інтерпретації основних теорій сутності міжнародного права, можна зробити висновки, про відсутність єдиного підходу щодо всього вищезазначеного.

REFERENCES

1. Андрушко А. В. Геронтологічна злочинність: кримінологічна характеристика та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Андрушко Андрій Васильович. – Ужгород, 2010. – 243 с.;
2. Антонян Ю. М. Преступность стариков : Монография / Ю. М. Антонян, Т. Н. Волкова. – [2-е изд., испр.]. – Рязань : Академия права и управления ФСИН, 2005. – 316 с.
3. Бурлаков В. Н. Индивидуальное предупреждение преступлений / В. Н. Бурлаков, В. В. Орехов. – Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1988. – С. 32–36; Иванов Ю. Ф. Кримінологія: Навч. посіб. / Ю. Ф. Иванов., О. М. Джужа. – 2-ге вид., доповн. та перероб. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2008. – 538 с.
4. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. – К. : Атіка, 2011. – 583 с.
5. Кальченко Т. Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кальченко Тетяна Леонідівна. – Київ, 2003. – 225 с.
6. Иванов Ю. Ф. Кримінологія: Навч. посіб. / Ю. Ф. Иванов., О. М. Джужа. – 2-ге вид., доповн. та перероб. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2008. – 263 с.
7. Black's Law Dictionary, 11th ed. Bryan A. Garner, ed. —St. Paul: «Thomson/West», 2019. URL: <https://search.worldcat.org/title/1104139104>
8. Заяць В.Ю. Деякі теоретичні аспекти поняття (сутності) корупції як об'єкта протидії. Право та державне управління. 2022. № 2. С. 338-348
9. Багрій-Шахматов Л.В. Корупція як соціальна патологія. Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників: міжвідомчий наук. збірник / за ред. А. І. Комарової, М. О. Потебенька, В. П. Пустовойтенка, В. І. Радченка та ін. К., 2001. Т. 22. С. 48–57.
10. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії). К. : Юрид. думка, 2004. 400 с.
11. Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції : автореф. дис. доктора юрид. наук : 12.00.08. К., 2002. 36 с.
12. Тучак Р. М. Корупція як соціально-правове явище. Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. № 3 (30). С. 203–209.

13. Кодексі поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН 17.12.1979 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788#Text
14. Трепак В.М. Особливості дефініції поняття «корупція». Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2015. № 4. С. 181-194.
15. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією: міжнародний документ від 4 листоп. 1999 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_102
16. Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності Резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text
17. Ревак І.О. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження : монографія. Львів : ДУВС. 2011. 220 с.
18. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 49. Ст. 2056.
19. Гура В.В. Поняття корупції як економіко-правового феномену. Вчені записки Університету «КРОК». №4 (64), 2021 с.76-84
20. Гаращук В.М., Мухтаєв А.О. Актуальні проблеми боротьби з корупцією України. Монографія. Х., Право. 2010. 144 с.
21. Фоміна В.М., Кузьменко В.В. Сутність, форми і класифікація корупційних відносин. Економічний вісник університету. 2013. Випуск 21(1).С. 182-186
22. Бусол О.Ю. Детермінанти корупційної злочинності. Кримінологія: Підручник / А.М. Бабенко, О.Ю. Бусол, О.М. Костенко та ін.; за заг. ред. Ю.В. Нікітіна, С.Ф. Денисова, Є.Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків: Право, 2018. С. 266–269.
23. Матвійчук В.К. Детермінанти корупційної злочинності та врахування досвіду іноземних держав для зниження рівня корупції до безпечного в Україні. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі. Ч.1. 2020. К. С. 175-179 URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/items/2b094c83-fba8-4155-be70-024a4ec94f17> (дата звернення 05.04.2024)
24. Баланда А. Л. Соціальні детермінанти національної безпеки України: монографія. Київ: НБУВ, 2008. 461, с.297
25. Міжнародне співтовариство у боротьбі з корупцією. База даних «Навчальні матеріали». URL: <https://works.doklad.ru/view/a5C1ydJ3S10/all.html>
26. Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003. Ратифіковано із заявами Законом № 251-V (251-16) від 18.10.2006, ВВР, 2006, № 50, ст.496 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text

27. Декларації ООН про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях від 16 грудня 1996 р. Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію. К.: Школяр, 1999.
28. Антикорупційна стратегія на 2020-2024 роки. НАЗК. К. 2020. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/09/Antykoruptsijna-strategiya-na-2020-2024-roky-za-rezultatamy-publichnyh-obgovoren-16.09.2020.pdf>
29. НАЗК. Індекс сприйняття корупції-2023: Україна покращила свій показник на 3 бали. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/indeks-spryynyattya-koruptsii-2023-ukraina-pokraschyla-sviy-pokaznyk-na-3-baly/>
30. Конституція України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>. (дата звернення 16.05. 2024).
31. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14> (дата звернення 16. 05. 2024).
32. Кримінальний Процесуальний Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 16. 06. 2024).
33. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення 16. 04. 2024).
34. Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів): Закон України від 23.09.2021 р. №1780-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text> (дата звернення 16. 05. 2024).
35. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення 16. 04. 2023).
36. Про очищення влади: Закон України від 16.09.2014 р. № 1682-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text> (дата звернення 16. 05. 2024).
37. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20> (дата звернення 16. 05. 2024).
38. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення 16. 05. 2024).
39. Інструкція з організації та здійснення внутрішнього контролю в Національному агентстві з питань запобігання корупції, затверджена Наказом Національного агентства з питань запобігання корупції від 12.10.2020 р. № 455/20. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/instruktsiya-z-organizatsiyi-ta-zdiysnennya-vnutrishnogo-kontrolyu-v-natsionalnomu-agentstvi-z-pytan-zapobigannya-koruptsiyi/> (дата звернення 16. 05. 2024).

40. Порядок здійснення перевірок на доброчесність та моніторингу способу життя працівників Національного агентства з питань запобігання корупції, затверджений Наказом Національного агентства з питань запобігання корупції від 24.12.2020 р. № 595/20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0595884-20#Text> (дата звернення 16. 05. 2024).
41. Положення про апарат Національного агентства з питань запобігання корупції, затверджено Наказом Національного агентства з питань запобігання корупції від 05.02.2020 р. № 30/20. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/27620/> (дата звернення 16. 05. 2024).
42. Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2018 році, схвалено Рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції 29 березня 2019 № 885. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/Natsdopovid-2018.pdf> (дата звернення 16. 05. 2024).
43. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / під наук. ред. кХавронюка М. І. Київ: Ваіте, 2018. 472 с.
44. Продан А. О. Організаційна структура Національного агентства з питань запобігання корупції. Південноукраїнський правничий часопис. 2019. №4. С. 64 – 70.
45. Мулик О. Р. Правовий статус уповноважених підрозділів з питань запобігання та виявлення корупції у сфері національної безпеки та оборони України в умовах воєнного стану. Науковий вісник ХДУ Серія Юридичні науки. 2023. №3. С. 24 – 29.
46. Кравчук М., Петровська І. Основні напрямки антикорупційної діяльності в Україні та їх правове регулювання. Актуальні проблеми правознавства. 2021. № 2 (26). С. 49 – 56.
47. Маслова Я. І. Механізм запобігання корупції: поняття та структура. Правова позиція. 2022. № 1(34). С. 81 – 85. URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2022/1/14.pdf>. (дата звернення 16. 05. 2024).
48. Маслова Я. І. Цифрове реформування діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 8. С. 392–395. URL: http://lsej.org.ua/8_2021/94.pdf. (дата звернення 16. 05. 2024).
49. Маслова Я. І. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як засіб запобігання корупції. Правова позиція. 2021. № 2(31). С. 125–128. URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2021/2/25.pdf>. (дата звернення 16. 05. 2024).
50. Маслова Я. І. Правове регулювання суспільних відносин в сфері запобігання корупції. Держава та регіони. Серія «Право». 2021. № 2(72). С. 169–173. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/2_2021/30.pdf. (дата звернення 16. 05. 2024).

51. Маслова Я.І. Антикорупційні зобов'язання щодо юридичних осіб. Держава та регіони. Серія «Право». 2021. № 4(74). С. 160–164. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2021/25.pdf. (дата звернення 16. 05. 2024).
52. World Economic Forum. Website. URL: <https://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017–2018.pdf>
53. World Economic Forum. Website. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf
54. Oleksiivna, Chaliuk Yuliya and Chaliuk, Yuliia and Chaliuk, Yuliia, Глобальний соціально-економічний розвиток в умовах VUCA, SPOD, DEST TA BANI світу (Global Socio-Economic Development in Vuca, Spod, Dest and Bani World) (May 7, 2022). Економіка та суспільство, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4102455>
55. Можливості застосування системного підходу до вирішення проблемних питань у правовій сфері /Ю. М. Крамаренко.// Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2018. – № 2(18): URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2018/n2/18kymups.pdf>.
56. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
57. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#n4178>
58. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
59. Крижанівський, А. Ф. (2009). Сучасний правопорядок: контури теорії. Актуальні проблеми держави і права, (49), С. 251-258.
60. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n7>
61. Сучасні питання протидії організованій злочинності в Україні та за кордоном: монографія /Ю.М. Крамаренко, О.С. Скок, Т.В. Шевченко, В.Г. Хашев). – Дніпро: ДДУВС, 2022. – 216 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/9736>
62. Крамаренко Ю.М. Правові, організаційні та тактичні аспекти забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.04. Харків, 2005. 17 с.

63. Out of the crisis/ W.Edwards Deming. Originally published: Cambridge, Mass.: MIT, Center for Advanced Education Service, 1986
64. Про затвердження Положення про гігієнічну регламентацію та державну реєстрацію небезпечних факторів і Порядку оплати робіт із проведення гігієнічної регламентації та державної реєстрації небезпечних факторів: постанова Кабінету Міністрів України від 13 червня 1995 року № 420 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/420-95-%D0%BF#Text>. (дата звернення 24 травня 2023 року).
65. Про утворення міжвідомчої комісії з питань управління хімічною безпекою та поводження з хімічними речовинами: постанова Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2021 року № 879 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/879-2021-%D0%BF#Text>. (дата звернення 24 травня 2023 року).
66. Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією: Закон України від 01 грудня 2022 року № 2804-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2804-20#Text>. (дата звернення 24 травня 2023 року).
67. Козар О. Інфекційні захворювання під час війни. Куншт. 2022. 20 травня. URL: <https://kunsht.com.ua/articles/infekcijni-zaxvoryuvannya-pid-chas-vijni>. (дата звернення 24 травня 2024 року).
68. Литвин Г.О., Покровська Т.В., Дибас І.В., Стасів М.В. Особливості перебігу інфекційних хвороб у дітей, переміщених із зон бойових дій. Інфекційні хвороби. 2022. № 2 (108). С. 73-81. URL: file:///C:/Users/Asus/Desktop/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96%202020-2024/kovbasyuk_i,+73-81.pdf. (дата звернення 24 травня 2024 року).
69. Скалецька З. Інфекційна безпека й інфекційний контроль: брифінг Зоряни Скалецької 18 січня 2024 року. URL: <https://www.vin.gov.ua/news/ostanni-povyny/60091-infektsiina-bezpeka-i-infektsiinyi-kontrol-tse-te-shcho-daie-mozhlyvist-ukraini-butu-suchasnoi-v-reitynhakh-ievropeiskyykh-krain-2>. (дата звернення 24 травня 2024 року).
70. Антонюк Л.В., Антонюк У.В. Забезпечення хімічної безпеки в Україні: медико-правові аспекти. Ампаро. 2023. № 2. С. 19-24.
71. Президент підписав євроінтеграційний закон про посилення хімічної безпеки в Україні. Ecobusiness. 28.12.2022. URL: <https://ecolog-ua.com/news/prezydent-pidpysav-yevrointegraciynuu-zakon-pro-posylennya-himichnoyi-bezpeky-v-ukrayini>. (дата звернення 24 травня 2023 року).
72. МБО «Екологія. Право. Людина»: інформація про найголовніші здобутки й «факапи» в сфері державного управління в сфері охорони довкілля за серпень-жовтень 2022 року у форматі е-дайджесту. Екоревізор. 2022. № 9 (серпень-жовтень). URL: <http://epl.org.ua/announces/ekorevizor-9-serpen-zhovten-2022/>. (дата звернення 24 травня 2023 року).

73. Антонюк Л.В., Антонюк У.В. Хімічна безпека як гарантія прав людини в Україні. Progressive research in the modern world. Proceedings of the 10th International scientific and practical conference. Boston, USA, 21-24.06.2023. Boston: BoScience Publisher, 2023. Pp. 514-518. URL: <https://sci-conf.com.ua/x-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-progressive-research-in-the-modern-world-22-24-06-2023-boston-ssha-arhiv/>. (дата звернення 24 травня 2023 року).
74. У МОЗ України попередили про мор риби та ризик зараження інфекціями після прориву Каховської ГЕС. Слово і діло: аналітичний портал. 2023. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/06/07/novyna/suspilstvo/moz-poperedyly-pro-mor-ryby-ta-ryzyk-zarazhennya-infekciyamy-pislya-proryvu-kahovskoyi-hes>. (дата звернення 24 травня 2023 року).
75. Які хвороби загрожують українцям після підриву Каховської ГЕС та як їх уникнути URL: <https://mind.ua/publications/20258612-yaki-hvorobi-zagrozhuut-ukrayincyam-cherez-pidriv-kahovskoyi-ges-ta-yak-yih-uniknuti>. (дата звернення 24 травня 2023 року).
76. Підриг Каховської ГЕС є підставою для санкцій проти російської атомної галузі: брифінг директорки Департаменту економічної дипломатії Міністерства закордонних справ України Олександри Василенко. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20230608-pidryv-kahovskoyi-ges-ye-pidstavouy-dlya-sankcij-proty-rosijskoyi-atomnoyi-galuzi-mzs/>. (дата звернення 24 травня 2023 року).
77. Міністерство охорони здоров'я України нагадує: що робити у разі радіаційної аварії. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/moz-nagadue-scho-robiti-u-razi-radiacijnoi-avarii>. (дата звернення 24 травня 2023 року).
78. Антонюк У.В., Антонюк Л.В. Забезпечення інфекційної безпеки в Україні: медико-правові аспекти. Наукові перспективи. 2024. № 2. С.1028-1041.
79. Інфекційна безпека та інфекційний контроль. URL: <https://alt.ua/news/infektsijna-bezpeka-ta-infektsijnij-kontrol>. (дата звернення 24 травня 2024 року).
80. Інфекційні хвороби. Курс лекцій : навч. посібник / Є. В. Нікітін, К. Л. Сервецький, Т. В. Чабан [та ін.]. Одеса : ОНМедУ, 2012. 252 с.
81. Інфекційні хвороби: підручник / О.А. Голубовська, М.А. Андрейчин, А.В. Шкурба та ін. ; за ред. О.А. Голубовської. 4-е вид. К.: ВСВ «Медицина», 2022. 464 с.
82. Інфекційні хвороби : підручник : у 2 т. / за ред. В. П. Малого, М. А. Андрейчина. Львів: Магнолія 2006, 2022. Т. 1. 652 с.
83. Інфекційні хвороби: енциклопедичний довідник / за ред. Крамарьова С.О., Голубовської О.А. К.: ТОВ «РА-ГАРМОНІЯ», 2018. 592 с.

84. Андрійчук О.М., Коротєєва Г.В., Будзанівська І.Г. Забезпечення біологічної безпеки та принципів біоетики в біотехнології та аналіз біологічних ризиків. Ветеринарна біотехнологія. 2018. № 32 (1). С. 447-453.
85. Шамсутдінов О. Біологічна безпека України: логіко-правове дослідження. Науковий вісник ДДУВС. 2022. Спеціальний випуск № 2. С. 66-75.
86. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>. (дата звернення 24 травня 2024 року).
87. Екологічне право України. Академічний курс: підручник. / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. 2-ге вид. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 720 с.
88. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: навчальний та науково-практичний посібник. К.: Знання-Прес, 2002. 332 с.
89. Сталінська І. В. Конспект лекцій з дисципліни «Забезпечення екологічної безпеки» (для студентів 5 курсу денної та заочної форм навчання освітньо-кваліфікаційного рівня магістр, спеціальності 183 – Технології захисту навколишнього середовища) / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. 88 с.
90. Антонюк У.В. Правове забезпечення екологічної безпеки у діяльності залізничного транспорту: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.06. Київ, 2009. 215 с.
91. Качинський А.Б., Хміль Г.А. Екологічна безпека України: аналіз, оцінка та державна політика. К.: НІСД, 1997. 127 с.
92. Хіміч О. Екологічна безпека як елемент національної безпеки. Право України. 2002. № 11. С. 44-47.
93. Заржицький О. Екологічна безпека в регіоні як об'єкт правового регулювання Право України. 2002. № 5. С. 63-67.
94. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355> (дата звернення 24 травня 2024 року).
95. Барбашова Н. В. Екологічна безпека промислово розвиненого регіону: правовий аспект: монографія. Донецьк: ДонДАУ, 2002. 227 с.
96. Качинський А. Б. Сучасні проблеми екологічної безпеки України. Наукові доповіді. Нац. ін-т стратегічних досліджень. 1994. Вип. 33. 48 с.
97. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. К., 2002. 634 с.
98. Гавриш С. Б. Основні питання відповідальності за злочини проти навколишнього середовища: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 1994. 416 с.

99. Барбашова Н. В. Екологічне право України: навч. посіб. для студ. фаху «Правознавство». Донецьк: Апекс, 2003. 319 с.
100. Лазор О. Я. Державне управління у сфері реалізації екологічної політики в Україні: організаційно-правові засади: монографія; передмова і заг. наук. ред. проф. Мичка М. Д. Львів: Ліга-Прес, 2003. 542 с.
101. Андрейцев В. Право екологічної безпеки: проблеми формування об'єктного складу. Право України. 2001. № 10. С. 9-12.
102. Безпечність промислових підприємств. Терміни і визначення: ДСТУ 2156-93. К.: Держстандарт України, 1993. 28 с.
103. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т.: 420000 слів / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. К.: Аконіт. Т.1: А-Є. 1998. 910 с.
104. Антонюк У. В. Поняття і сутність екологічної безпеки у сфері транспорту. Актуальні питання реформування правової системи України: зб. наук. статей за матеріалами III міжнар. наук.-практ. конф., 2-3 черв. 2006 р. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. С. 3-6.
105. Про організацію профілактики інфекцій та інфекційного контролю в закладах охорони здоров'я та установах/закладах надання соціальних послуг/соціального захисту населення: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 03 серпня 2021 року № 1614 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1318-21#Text>. (дата звернення 24 травня 2024 року).
106. Росада М.О. Оцінка інфекційної безпеки об'єктів довкілля багатoproфільного стаціонару: Безпека пацієнтів в Україні: стан і шляхи її покращення: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 6-7 червня 2017 року / За загальною редакцією академіка НАМН України А. М. Сердюка та члена-кореспондента НАМН України Т. О. Перцевої. К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2017. С.35-37.
107. Андрєєва І. А., Дідунова І. І., Мамай П. М., Степанський Д. О. Інфекційний контроль – основа біобезпеки у медичних закладах: Безпека пацієнтів в Україні: стан і шляхи її покращення: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 6-7 червня 2017 року / За загальною редакцією академіка НАМН України А. М. Сердюка та члена-кореспондента НАМН України Т. О. Перцевої. К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2017. С.37-39.
108. Терент'єва А., Висоцька С. Інфекційна безпека як об'єкт управління в умовах надзвичайних ситуацій природного характеру. Науковий вісник: Державне управління. 2022. № 1(11). С. 240-259.
109. Терент'єва А. Досвід держави Ізраїль щодо управління безпекою цивільного населення в умовах кризових ситуацій. Науковий вісник: Державне управління. 2023. № 2(14). С. 310-333.

110. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06 квітня 2000 року № 1645-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text> (дата звернення 24 травня 2024 року).
111. Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994 року № 4004-XII (Закон втратив чинність на підставі Закону № 2573-IX від 06 вересня 2022 року) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text> (дата звернення 24 травня 2024 року).
112. Про систему громадського здоров'я: Закон України від 06 вересня 2022 року № 2573-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text> (дата звернення 24 травня 2024 року).
113. В Україні введено в дію Закон «Про систему громадського здоров'я»: Центр громадського здоров'я МОЗ України 02.10.2023. URL: <https://phc.org.ua/news/v-ukraini-vvedeno-v-diyu-zakon-pro-sistemu-gromadskogo-zdorovya>. (дата звернення 24 травня 2024 року).
114. Вступив в дію Закон про систему громадського здоров'я. Що зміниться? URL: <https://moz.gov.ua/article/news/vstupiv-v-diyu-zakon-pro-sistemu-gromadskogo-zdorovja-scho-zminitsja> (дата звернення 24 травня 2024 року).
115. Антонюк У.В. Гарантії екологічних прав: проблеми наукової та нормативно-правової диференціації. Прикарпатський юридичний вісник. 2014. Випуск 3(6). С.101-111.
116. Антонюк У.В., Антонюк Л.В. Інфекційна безпека в Україні в умовах воєнного стану. Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали ХLI-ої Міжнародної науково-практичної конференції, м. Анкара, Туреччина, 07 лютого 2024 року / за ред. І.В. Жукової, Є.О. Романенка. Анкара (Туреччина): ГО «ВАДНД», 2024. С.85-90.
117. Про Державний бюджет України на 2024 р.: Закон України від 9.11. 2023 року № 3460-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text>
118. Розпорядники та одержувачі бюджетних коштів на 01.01.2024. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/spending-agencies/graphic>
119. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. База даних «Законодавство України» /ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
120. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#n943>

121. Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі»: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.2022 р. № 1178. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-%D0%BF/ed20230907#Text>
122. Скандальні барабани для укриттів і сковорідка. URL: <https://cheline.com.ua/news/society/skandalni-barabani-dlya-ukrittiv-i-skovoridka-za-720-tisyach-griven-chi-planuyut-dorogi-zakupivli-v-koryukivskij-gromadi-366804>
123. Скандал з куртками Резнікова. Форма була зимова, дешевше не знайшли. URL: <https://ukranews.com/ua/news/952556-skandal-z-kurtkamy-reznikova-forma-bula-zymova-deshevshe-ne-znajshly>
124. Звіт Рахункової палати за 2022 рік. URL: http://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Reports/2022/ZVIT_RP_2022.pdf
125. Звіти результатів діяльності Державної аудиторської служби України та її міжрегіональних територіальних органів за 2018-2023 рр. URL: <https://dasu.gov.ua/ua/user/Pages/53>
126. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
127. Сімакова-Єфремян Е. Проблеми судово-експертної діяльності в нормах чинного законодавства Україн. Право України. 2004. № 6. С. 99-102
128. Пиріг І. В. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.09. Київ, 2006. С. 21
129. Федчишина В. В. Спеціальні економічні знання та їх використання в ході оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування і судового розгляду: теоретико-правові основи. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. № 3. С. 215-218
130. Мулик Т. О., Здирко Н. Г. Методичний інструментарій аналізу публічних закупівель. Ефективна економіка. 2020. № 3 http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2020/70.pdf
131. Вітер Д. В. Судово-економічна експертиза у доведенні обставин, що підлягають обов'язковому доказуванню при розслідуванні злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм. URL: <https://khrifejournal.org/index.php/journal/article/download/341/362>
132. Білуха М. Т. Судово-бухгалтерська експертиза : підручник. К. : Воля, 2004. 656 с
133. Аніщенко О. В., Данильченко О. Л. Збитки як предмет судової економічної експертизи у кримінальному провадженні. URL: <https://khrifejournal.org/index.php/journal/article/download/338/359>

134. Лук'яненко С. В. До питання про об'єкти дослідження судової економічної експертизи. URL: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.16.17.html>
135. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
136. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 року № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
137. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
138. Про затвердження примірної методики визначення очікуваної вартості предмета закупівлі: Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України 18.02.2020 р. № 275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0275915-20#Text>
139. Щодо контролю за дотриманням бюджетного законодавства у сфері закупівель: Лист ДКСУ від 11.12.2019 р. № 24-10-08/2194. URL: <https://infobox.prozorro.org/news-mert/list-dksu-shchodo-kontrolyu-za-dotrimannyam-byudzhetnogo-zakonodavstva-u-sferi-zakupivel>
140. Порядок проведення перевірок закупівель Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами: Постанова Кабінету Міністрів України від 1.08.2013 р. № 631. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631-2013-%D0%BF#Text>
141. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>
142. P.B. Rathod, International Law: Theory and Practice (Commonwealth Publishers, New Delhi, 2008) P. 2
143. The Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or Between International Organizations, March 21, 1986
144. Wheaton, Henry. Elements of international law. Sampson Low Son & C., 1863, P. 2-3
145. Malcolm D. Evans. International Law. 4th Ed., (Oxford University Press, 2014) P. 6
146. Diversion of Water from Meuse (Neth. v. Belg.), 1937 P.C.I.J. (ser. A/B) No. 70 (June 28) [or (1937) PCIJ Ser. A/B, X/0, 70, p. 7] Cicero, Republic, P. 68 – 69
147. P.B. Rathod, International Law: Theory and Practice (Commonwealth Publishers, New Delhi, 2008) P. 6
148. Oppenheim, 'International Law', Vol. I, 8th Ed., p. 56

149. Francisco Suarez. Treatise on Laws and God the Lawgiver, (published in 1612).
150. United Nations General Assembly Resolution, 50/44
151. John Austin, Lectures on Jurisprudence or the Philosophy of Positive Law, 5th Ed., 1885, London: John Murray at P. 34
152. Article 13 (1) (a) of United Nations Charter, 1945
153. Al. Bolintineanu and D. Popescu, "New trends in public international law in a changing world", No. 1 (1994), P.29 and 30;
154. Westlake, international law, 1894, Cambridge: Cambridge University Press Cited on Oppenheim, 'International Law', Vol. I, Ninth Edition (1992), p. 7
155. J.L. Brierly, The Law of Nations, 6th Ed., edited by H. Waldock (1963) P. 1
156. Oppenheim, 'International Law', Vol. I, Ninth Edition (1992), p. 5
157. Dordrecht, Practice & Methods of International Law (1984) P. 2
158. H. Spruyt, The Sovereign State and Its Competitors, 1995
159. Article 59 of United Nations Charter, 1945
160. Article 34(1) of United Nations Charter, 1945
161. International Law, Vol. I, 9th Ed., (1992), p. 9
162. Article 1 (4) of United Nations Charter, 1945
163. Article 55 – 56 of United Nations Charter, 1945
164. Hathaway, Oona, and Scott J. Shapiro. "Outcasting: enforcement in domestic and international law." Yale Lj, 121 (2011): P. 252